Republika e Kosovës
Republika Kosova-Republic of Kosovo
Qeveria - Vlada - Government
ZYRA E KRYEMINISTRIT/ OFFICE OF THE PRIME MINISTER/ URED PREMIJERA
AGJENCIA PËR BARAZI GJINORE / AGENCIJA ZA RODNU RAVNOPRAVNOST/
AGENCY OF GENDER EQUALITY

ANALIZA E SITUATËS: GJINIA DHE SIGURIMI I USHQIMIT

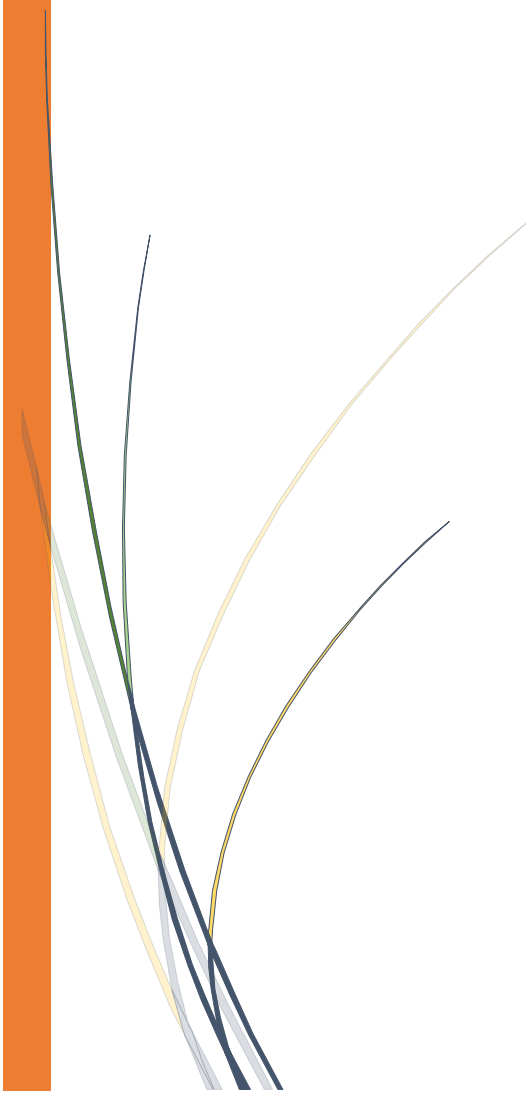
ANALIZA SITUACIJA: RODNA PITANJA I BEZBEDNOST HRANE

SITUATIONAL ANALISIS : GENDER AND FOOD SECURITY

Ky dokument është pjesë e fazës përgatitore për Programin e Kosovës për Barazi Gjinore 2025-2035, i mbështetur nga Projekti i Lehtësimit për Barazi Gjinore i financuar nga Komisioni Evropian dhe i zbatuar nga UN Women në Prishtinë

ANALIZË E SITUATËS: GJINIA DHE SIGURIMI I USHQIMIT

PROGRAMI I KOSOVËS PËR BARAZI GJINORE ’25-’35, SHTYLLA I: FUQIZIMI EKONOMIK DHE JETESA

BLERINDA IDRIZI – EKPERTE E POLITIKAVE PUBLIKE DHE QENDËRSIMIT GJINOR
UN WOMEN/PRISHTINË

***SHËNIM**. Ky dokument është përgatitur si pjesë e analizës së situatës për Programin e Kosovës për Barazi Gjinore 2025-2035 dhe shënon përpjekjen e parë për të paraqitur një analizë të sigurimit të ushqimit dhe barazisë gjinore në Kosovë. Analiza u krye brenda një afati të kufizuar kohor dhe u përball me sfida për shkak të mungesës së të dhënave relevante dhe në përputhje me kornizën analitike të sigurimit të ushqimit. Megjithatë, ajo hap rrugën për hetime të mëtejshme mbi gjendjen e sigurisë ushqimore dhe barazisë gjinore në Kosovë. Pikëpamjet e shprehura në këtë dokument janë ato të autorit dhe nuk pasqyrojnë domosdoshmërisht qëndrimin e Agjencisë për Barazi Gjinore.*

Përmbajtja

Hyrje 3

Gjinia, varfëria dhe sigurimi i ushqimit 5

Pabarazitë gjinore në qasjen në ushqim dhe kequshqyerja 12

Qasje e pabarabartë gjinore në burime 15

Rolet gjinore dhe prodhimi i ushqimit 21

Tronditjet dhe cenueshmëritë gjinore 25

Sjellja e konsumatorit 27

Barazia gjinore dhe sigurimi i ushqimit – Rruga përpara 28

Hyrje

E drejta për ushqim është njohur si një aspekt themelor i ligjit ndërkombëtar të të drejtave të njeriut që nga miratimi i Deklaratës Universale të të Drejtave të Njeriut (UDHR) në vitin 1948. Fillimisht i artikuluar në Nenin 25(1) të Deklaratës Universale të të Drejtave të Njeriut, më vonë u kodifikua në Nenin 11 të Paktit Ndërkombëtar për të Drejtat Ekonomike, Sociale dhe Kulturore (ICESCR). Neni 11 përshkruan dy elementë kryesorë të kësaj të drejte: të drejtën për ushqim të mjaftueshëm si pjesë e një standardi të përshtatshëm jetese (Neni 11(1)) dhe të drejtën themelore për të mos vuajtur nga uria (Neni 11(2)).

Konventa për Eliminimin e të Gjitha Formave të Diskriminimit Ndaj Grave (CEDAW) trajton aspektet ushqyese duke kërkuar që shtetet të sigurojnë ushqyerje të mjaftueshme gjatë shtatzënisë dhe laktacionit. Ndërkohë që Neni 14 nuk përmend në mënyrë të qartë të drejtën për ushqim, ai trajton faktorë thelbësorë, siç janë qasja në tokë dhe kredi bujqësore për gratë rurale.

Konventa për të Drejtat e Fëmijës (CRC) përfshin dispozita që lidhen me ushqyerjen në kontekstin e të drejtave të fëmijëve për shëndet dhe një standard të përshtatshëm jetese (nenet 24 dhe 27). Për më tepër, Konventa për të Drejtat e Personave me Aftësi të Kufizuara (CRPD) njeh të drejtën për ushqim si pjesë të të drejtave për shëndet (Neni 25) dhe një standardi adekuat jetese (Neni 28).

Agjenda e Objektivave të Zhvillimit të Qëndrueshëm e Organizatës së Kombeve të Bashkuara përfshin Objektivin 2: Zero Uri, e cila përcakton objektiva globale që synojnë zhdukjen e urisë, përmirësimin e sigurimit të ushqimit dhe promovimin e praktikave të qëndrueshme bujqësore deri në vitin 2030. Për më tepër, është thelbësore të pranohet se të shtatëmbëdhjetë Objektivat janë të ndërlidhura dhe kontribuojnë së bashku në rritjen e sigurimit të ushqimit.

Megjithatë, ndërsa Qendra e Njohurive e BE-së për Sigurimin Global të Ushqimit dhe të Ushqyerjes vëren siç duhet se sistemet aktuale ushqimore zbulojnë disparitet të konsiderueshme, veçanërisht në aspektin e pabarazive gjinore dhe barazia gjinore është një komponent kritik i transformimit të sistemeve ushqimore.[1]

Për më tepër, Qendra e Njohurive e BE-së për Sigurimin Global të Ushqimit dhe të Ushqyerjes tërheq vëmendjen se sigurimi i barazisë gjinore është jetik për të siguruar qasje në ushqim adekuat, jetesë të denjë dhe qëndrueshmëri mjedisore, si dhe për të lehtësuar përshtatjen dhe zbutjen e ndryshimeve klimatike.[2] Përveç kësaj, ajo mbështet qasjet që i përgjigjen gjinisë dhe që mund të çojnë përpara ndjeshëm progresin brenda sistemeve ushqimore, pasi diskriminimi shpesh e intensifikon pasigurinë e ushqimit dhe kequshqyerjen, veçanërisht midis grave dhe vajzave, të cilat njëkohësisht adresojnë çështjet gjinore përmes ndryshimeve sistemike, duke

[1] Qendra e Njohurive e BE-së për Sigurimin Global të Ushqimit dhe të Ushqyerjes (2025). *Barazia Gjinore dhe Sistemet Ushqimore – Rishikim i Njohurive.* https://knowledge4policy.ec.europa.eu/publication/knowledge-review-gender-equality-food-systems_en

[2] Po aty.

pasur parasysh se pabarazitë shpesh janë të rrënjosura në normat shoqërore që kufizojnë të drejtat dhe aftësitë e grave.[3] Së fundmi, ajo bën thirrje për zgjidhje efektive që përbëjnë një kombinim të veprimeve afatshkurtra dhe afatgjata në nivele të ndryshme të qeverisjes për të trajtuar pabarazinë gjinore në mënyrë gjithëpërfshirëse.[4]

Në dritën e konsideratave të diskutuara dhe me njohuri të qarta se ushqimi dhe të ushqyerit janë të lidhura në thelb me çështjet e drejtësisë gjinore, ky punim synon të ofrojë një analizë të thellë të marrëdhënies së ndërlikuar midis sigurimit të ushqimit dhe barazisë gjinore në Kosovë. Ai pranon se pasiguritë ushqimore mund të çojnë në dimensione të ndryshme të varfërisë që prekin popullatat më të cenueshme dhe në mënyrë disproporcionale gratë dhe vajzat. Duke shqyrtuar gjendjen aktuale të sigurimit të ushqimit, ky punim do të nxjerrë në pah disparitetet dhe sfidat me të cilat përballen gjinitë e ndryshme në qasjen në të ushqyer adekuat, qasjen dhe shfrytëzimin e burimeve për transformimin e sistemit ushqimor dhe bërjen e tij më të barabartë, realizimin e të drejtave të tyre dhe avancimin e politikave progresive, gjithëpërfshirëse dhe transformuese.

Kjo analizë është ndërmarrë brenda kontekstit më të gjerë të zhvillimit të Programit të Kosovës për Barazi Gjinore, i cili synon të adresojë këto çështje kritike dhe të promovojë qasje të barabartë në burimet ushqimore për të gjithë.

Gjatë analizës së situatës, ky punim është mbështetur në përkufizimin e sigurimit të ushqimit të FAO-s, i cili e përcakton atë si më poshtë:

"Sigurimi i ushqimit, në nivel individual, familjar, kombëtar, rajonal dhe global [arrihet] kur të gjithë njerëzit, në çdo kohë, kanë qasje fizike dhe ekonomike në ushqim të mjaftueshëm, të sigurt dhe ushqyes për të përmbushur nevojat e tyre dietike dhe preferencat ushqimore për një jetë aktive dhe të shëndetshme."[5]

"Katër shtyllat" e sigurimit të ushqimit - disponueshmëria, qasja, shfrytëzimi dhe stabiliteti - të përcaktuara në Samitin Botëror mbi Sigurimit të Ushqimit në vitin 2009, ofrojnë korniza të vlefshme për një analizë më të plotë të pasigurisë ushqimore dhe për përmirësimin e përgjigjeve aktuale të politikave, të cilat shpesh janë joadekuate. Për më tepër, parimet e qëndrueshmërisë, përfshirjes, barazisë dhe një qasje e bazuar në të drejta, siç theksohen në metodologjinë KPGE, janë zbatuar si në lidhje me shtyllat e sigurimit të ushqimit ashtu edhe në mënyrë të pavarur.

[3] Po aty.
[4] Po aty.
[5] FAO (1996). Samiti Botëror i Ushqimit. Deklarata e Romës dhe Plani i Veprimit.

Gjinia, varfëria dhe sigurimi i ushqimit

Sigurimi i ushqimit dhe varfëria janë sfida thellësisht të ndërlidhura[6] që prekin individët, komunitetet dhe kombet në tërësi. Arritja e sigurimit të ushqimit është jetike për zbutjen e varfërisë, pasi u mundëson individëve të ruajnë shëndetin e tyre, të mbështesin familjet e tyre dhe të synojnë mundësi arsimore dhe ekonomike.

Ndërsa, varfëria luan një rol të konsiderueshëm në vazhdimin e pasigurisë ushqimore. Kur individët dhe familjet përballen me të ardhura të kufizuara ose burime të pamjaftueshme, aftësia e tyre për të blerë ose prodhuar ushqim kompromethet rëndë. Kjo mungesë burimesh jo vetëm që çon në ushqyerje të pamjaftueshme, por edhe pengon mirëqenien e përgjithshme dhe stabilitetin ekonomik, duke krijuar një rreth vicioz që e bën të vështirë çlirimin nga varfëria.

Bazuar në HBS të vitit 2017[7], vlerësohet se 18% e popullsisë së Kosovës jeton nën kufirin e varfërisë, me 5.1% e popullsisë që jeton nën kufirin e varfërisë ekstreme[8], me varfëri dhe shkallë të varfërisë ekstreme sistematikisht më të larta në zonat rurale sesa në ato urbane.[9] Kosova ka 50% të popullsisë së saj që jeton në zona rurale. Pavarësisht një rënieje prej 12% që nga regjistrimi i vitit 2011, ajo vazhdon të mbajë dallimin e të pasurit popullsinë më të madhe rurale në Ballkanin Perëndimor. (Shënim. Të dhënat e mëposhtme janë vlerësime të bazuara në regjistrimin e vitit 2011.)

Tabela 1. Shkalla e varfërisë për kokë të banorit dhe vendndodhjes[10]

Shkalla e varfërisë (%)	Vendndodhja	
	Rural	Urban
Varfëria për kokë të banorit	19.4	15.9
Varfëria ekstreme për kokë të banorit	5.4	4.7

[6] Bllogje të Bankës Botërore (2010). Sigurimi i Ushqimit dhe Varfëria—një ekuilibër i pasigurt. https://blogs.worldbank.org/en/developmenttalk/food-security-and-poverty-a-precarious-balance#:~:text=There%20is%20no%20more%20important,to%20declines%20in%20agricultural%20output.

[7] Banka Botërore dhe Agjencia e Statistikave të Kosovës (Maj 2019) *Varfëria në Konsum në Republikën e Kosovës në vitin 2018*.

[8] Pas përshtatjes për inflacionin, kufiri i varfërisë dhe kufijtë e varfërisë ekstreme në çmimet aktuale për vitin 2017 janë: 1.85€ dhe 1.31€ për të rritur ekuivalent në ditë.

[9] Në vitin 2025, Grupi i Bankës Botërore parashikoi që shkalla e varfërisë në Kosovë për vitin 2024 të jetë 16%, duke përdorur të dhëna nga vlerësimi i varfërisë i vitit 2017. Ky vlerësim u nxor nga "shkalla e varfërisë së të ardhurave të mesme të larta", e cila tregon përqindjen e individëve që jetojnë me më pak se 8.30$ në ditë, e rregulluar për paritetin e fuqisë blerëse. Për Kosovën, pariteti i fuqisë blerëse u vendos në 6.85$ në vitin 2017. Bazuar në këtë analizë, parashikohet që shkalla e varfërisë të bjerë në 10.5% deri në vitin 2027. Dokumenti i Bankës Botërore i publikuar në prill 2025 nuk ofron të dhëna të ndara mbi varfërinë; rrjedhimisht, statusi i varfërisë siç përshkruhet në raportin e vitit 2017 vazhdon të jetë i zbatueshëm.

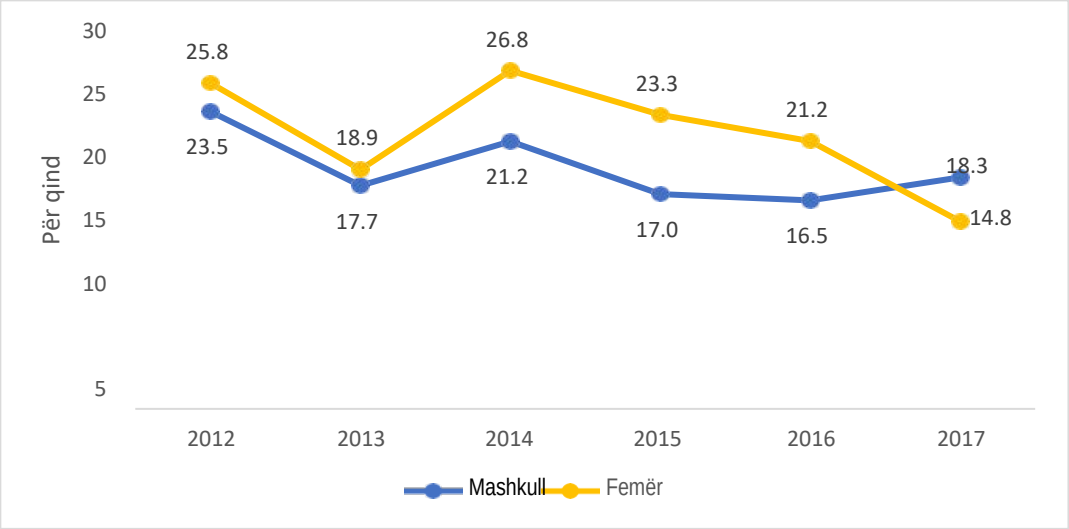
[10] Grupi i Bankës Botërore dhe Agjencia e Statistikave të Kosovës (maj 2019). *Varfëria në Konsum në Republikën e Kosovës në vitin 2018.*

Shpërndarja e popullsisë së varfër	64.8	35.2
Shpërndarja e popullsisë në varfëri ekstreme	63.7	36.3

Burimi: Varfëria në Konsum në Republikën e Kosovës në vitin 2018

Familjet me kryefamiljare femra kanë më shumë gjasa të jenë të varfra në krahasim me familjet me kryefamiljarë meshkuj. Sipas të njëjtit burim, shkalla e varfërisë në mesin e familjeve me kryefamiljare femra ishte 14.8%, edhe pse familjet me kryefamiljare femra në atë kohë përbënin vetëm rreth 11.3% të totalit të familjeve.

Figura 1. Varfëria sipas seksit të kryefamiljarit (%) 2012-2017[11]

Burimi: Varfëria në Konsum në Republikën e Kosovës në vitin 2018

Në vitin 2017, 18.9% e grave në Kosovë jetojnë në varfëri në krahasim me 17.2% të burrave, një ndryshim gati dy për qind.[12] Fatkeqësisht, analiza nuk përfshin një shqyrtim të kryqëzuar të varfërisë me bazë gjinore në lidhje me vendndodhjen gjeografike. Kjo mbikëqyrje nënvizon një kufizim të konsiderueshëm në të dhënat e disponueshme të ndara sipas gjinisë, të cilat mund të ofrojnë njohuri të vlefshme se si varfëria përjetohet ndryshe nga gjinitë e ndryshme në zona të ndryshme. Sipas AGTSH të Kosovës e vitit 2020, një në katër fëmijë nën pesë vjeç jeton në familjet më të varfra, me gjysmën e fëmijëve nga komunitetet rom, ashkali dhe egjiptian që jetojnë në varfëri.[13]

Varfëria kontribuon në pasigurinë ushqimore, pasi individët dhe familjet shpesh nuk kanë mjetet financiare për të blerë ushqim të mjaftueshëm,

[11] Po aty.
[12] Po aty.
[13] ASK dhe UNICEF (2020). Anketa e Grupimit të Treguesve të Shumëfishtë në Kosovë 2019–2020 dhe Anketa e Grupimit të Treguesve të Shumëfishtë për Komunitetet Rom, Ashkali dhe Egjiptian 2019–2020, https://www.unicef.org/kosovoprogramme/media/1871/file/Kosovo%20MICS%202020.pdf

veçanërisht gjatë rritjes së çmimeve ose rënies ekonomike.. Mungesa e mjeteve financiare, e përkthyer në mungesë të fuqisë blerëse nga ana e familjeve, rezulton në mungesë ose qasje në furnizim me ushqim. Të dhënat e Paritetit të Fuqisë Blerëse të Kosovës u raportuan në 0.350 USD në vitin 2023, një rritje nga numri i mëparshëm prej 0.340 USD për vitin 2022.[14] Kosova renditet e fundit në Evropë për sa i përket të ardhurave për kokë banori kur matet sipas paritetit të fuqisë blerëse.

Pabarazitë në të ardhura midis grave dhe burrave në Kosovë janë veçanërisht të dukshme në sferën e punësimit me pagesë, duke nxjerrë në pah disparitete të konsiderueshme.. Statistikat aktuale tregojnë një hendek pagash prej 10.7%, gjë që sugjeron se, edhe pasi të merren parasysh faktorë të tjerë të ndryshëm, gratë fitojnë më pak se kolegët e tyre meshkuj.[15] Ky ndryshim i vazhdueshëm ngre shqetësime në lidhje me diskriminimin themelor në vendin e punës, duke reflektuar çështje më të gjera shoqërore në lidhje me barazinë gjinore dhe mundësitë ekonomike.

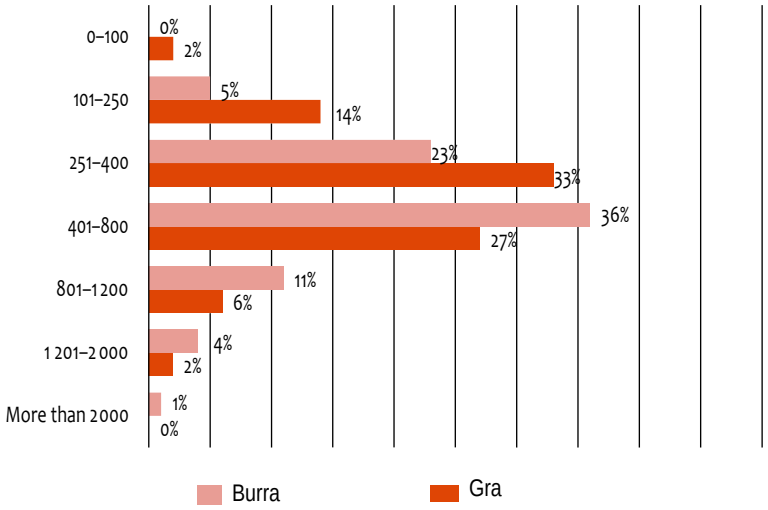
Disparitetet në të ardhura midis burrave dhe grave janë të dukshme në zonat rurale. Një studim i Organizatës së Ushqimit dhe Bujqësisë (FAO) tregon se burrat në zonat rurale fitojnë më shumë se gratë. Konkretisht, 60% e grave të punësuara fitojnë midis 250 dhe 800 euro në muaj, ndërsa 16% fitojnë midis 100 dhe 250 euro. Mbi tre për qind e grave fitojnë midis 0 dhe 100 euro. Në të kundërt, asnjë burrë nuk fiton deri në 100 euro dhe vetëm katër për qind fitojnë deri në 250 euro. Për më tepër, ndërsa asnjë grua nuk fiton më shumë se 1,200 euro në muaj, rreth tre për qind e burrave e bëjnë këtë.[16]

Figura 2. Shpërndarja e të ardhurave për gratë dhe burrat e punësuar në zonat rurale, në euro.

[14] CEIC (2025). Pariteti i fuqisë blerëse në Kosovë. https://www.ceicdata.com/en/kosovo/governance-economic-environment-and-growth-non-oecd-member-annual/purchasing-power-parity

[15] IMF (2025). Tregu i punës dhe gjinia: Republika e Kosovës. Vëllimi 2025, Versioni 002. https://www.elibrary.imf.org/view/journals/018/2025/002/article-A001-en.xml#:~:text=Kosovo's%20female%20labor%20force%20participation,it%20was%20about%2030%20percent.

[16] FAO (2024). *Profili Gjinor i Kosovës për Bujqësi dhe Jetesë Rurale.* https://openknowledge.fao.org/items/c2abff2f-b341-4bfc-86d4-e32ebe61c367

Burimi: FAO-Profili Gjinor i Kosovës për Bujqësi dhe Jetesë Rurale

Të ardhurat e grave ndikohen ndjeshëm nga disa faktorë të ndërlidhur: **nivel i lartë i ndarjes profesionale, shkallë e ulët e pjesëmarrjes në tregun e punës dhe përqendrim i lartë në ekonominë informale.** Niveli i theksuar i ndarjes në punë i kufizon gratë në një gamë të zgjedhur vendesh pune dhe industrish me paga më të ulëta, duke ndikuar ndjeshëm në shkallën e tyre të përgjithshme të pjesëmarrjes në punë. Kjo ndarje përbën rreth 50.2% të përfshirjes së grave në sektorë të ndryshëm, të cilët përfshijnë arsimin - ku ato shpesh marrin role si mësuese dhe administratore - shërbimet shëndetësore dhe sociale, ku ato ofrojnë kujdes dhe mbështetje thelbësore.[17] Për më tepër, gratë përfaqësohen kryesisht në tregti, prodhim dhe industrinë ushqimore, si dhe në administratën publike dhe shërbimet mbështetëse, si dhe në shërbimet financiare, ku ato përmbushin funksione jetësore operacionale. Në kategorinë e bujqësisë, pylltarisë dhe peshkatarisë, gratë përbëjnë vetëm 1.15% të fuqisë punëtore femërore në tregun e punës.[18] Këto role shpesh ofrojnë mundësi të kufizuara avancimi.

Në Kosovë, shkalla e pjesëmarrjes së grave në fuqinë punëtore është jashtëzakonisht e ulët. Shkalla e pjesëmarrjes së grave në tregun e punës është 25.9%, krahasuar me 60.6% për burrat. Ndërkohë, 21.2% e grave janë të punësuara me fitim, kundrejt 55.9% të burrave.[19] Këto shifra jo vetëm që e pozicionojnë Kosovën si vendin e pestë në botë për sa i përket shkallës së pjesëmarrjes së femrave në fuqinë punëtore, por e bëjnë atë edhe më të ultën në Evropë.[20] Nën-përfaqësimi i theksuar i grave në fuqinë punëtore nxjerr në pah sfida të konsiderueshme sociale dhe ekonomike.

[17] ASK (2024). Anketa e Fuqisë Punëtore e Kosovës. https://ask.rks-gov.net/Publication
[18] Po aty.
[19] Po aty.
[20] IMF (2025). Tregu i punës dhe gjinia: Republika e Kosovës. Vëllimi 2025, Versioni 002. https://www.elibrary.imf.org/view/journals/018/2025/002/article-A001-en.xml#:~:text=Kosovo's%20female%20labor%20force%20participation,it%20was%20about%2030%20percent

ASK-së aktualisht i mungojnë të dhëna të ndara sipas gjinisë për zonat rurale dhe urbane. Megjithatë, gjetjet nga anketa e kryer për këtë vlerësim gjinor tregojnë se shkalla e punësimit për gratë në rajonet urbane është 50%, që është pothuajse dyfishi i asaj të grave në rajonet rurale, prej 26%. Për më tepër, disparitete të konsiderueshme janë të dukshme midis burrave; 43% e burrave në zonat rurale janë të punësuar, në krahasim me 64% të burrave në zonat urbane.[21]

Në Kosovë, punësimi i cenueshëm, i cili përkufizohet si vetëpunësim pa punonjës ose punëtorë familjarë që kontribuojnë, përbën 14.5% të fuqisë punëtore..[22] Burrat kanë më shumë gjasa të punojnë në këto punë të pasigurta, me 17.2% të burrave të punësuar krahasuar me 7.4% të grave të punësuara. Në shifra absolute, kjo do të thotë se 60,130 nga 414,493 individë të punësuar bien në kategorinë e punësimit të pasigurt.[23] Kjo nxjerr në pah një sfidë të rëndësishme në tregun e punës në Kosovë, ku një pjesë e konsiderueshme e fuqisë punëtore nuk ka marrëveshje formale punësimi dhe përfitimet përkatëse. Anketa e Punës për Kosovë nuk ofron të dhëna të ndara sipas punësimit të cenueshëm në sektorin ekonomik, megjithatë studimi i MCC-së[24] në vitin 2018 përmendi se "nga ata që ishin në punësim të cenueshëm, përqindja më e lartë, 57.9%, punonin në sektorin e bujqësisë".

Punësimi informal në Kosovë është një problem i konsiderueshëm, me vlerësime që sugjerojnë se rreth 32% e BPV-së buron nga ekonomia informale. Punësimi informal në Kosovë është një temë e studiuar pak, me hulumtime që japin rezultate të përziera për shkak të përkufizimeve dhe metodologjive të ndryshme mbi informalitetin. Megjithatë, studimet pajtohen që puna informale është më e zakonshme në sektorin e tregtueshëm sesa në sektorin e patregtueshëm[25] dhe siguria në punë, përfitimet dhe pagat e drejta shpesh mungojnë.[26] Në Kosovë, punët informale janë veçanërisht të zakonshme në bujqësi dhe ndërtim, ku vendet e punës shpesh kërkojnë më pak shkathtësi dhe mund të përfshijnë punëtorë të rastësishëm dhe anëtarë të familjes pa pagesë.[27] Bujqësia luan një rol të konsiderueshëm në punësimin informal në këta sektorë të

[21] H. Siddiqui, A. Gashi, J. Higgins, B. Dasgupta dhe M. Pucilowski**.** (2018). *Raporti kërkimor i studimit të fuqisë punëtore dhe përdorimit të kohës në Kosovë*. Korporata e Sfidës së Mijëvjeçarit. https://millenniumkosovo.org/wp-content/

[22] ASK (2024). Anketa e Fuqisë Punëtore e Kosovës. https://ask.rks-gov.net/Publication

[23] Po aty.

[24] H. Siddiqui, A. Gashi, J. Higgins, B. Dasgupta dhe M. Pucilowski**.** (2018). *Raporti kërkimor i studimit të fuqisë punëtore dhe përdorimit të kohës në Kosovë*. Korporata e Sfidës së Mijëvjeçarit. https://millenniumkosovo.org/wp-content/uploads/2018/11/MCC-Kosovo-Labor-Force-and-Time-Use-Study-Final-Research-Report-1.pdf

[25] Po aty.

[26] A. Cojocaru (2017). *Punë diagnostikuese në Kosovë.* Seria e Punës, Versioni 5. Uashington, DC, Banka Ndërkombëtare për Rindërtim dhe Zhvillim dhe Banka Botërore. https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/27173/ACS21442-WP-PUBLIC-ADD-SERIES-KosovoJDWEB.pdf?sequence=1&isAllowed=y

[27]Po aty.

tregtueshëm. Puna informale është më e zakonshme tek të rinjtë, burrat, ata me më pak arsim dhe njerëzit në zonat rurale.[28]

Shkallë më të larta të punës së papaguar familjare të grave ekzistojnë në sektorët e bujqësisë, pylltarisë dhe peshkatarisë. Hulumtimet kanë zbuluar se gratë kanë dy herë më shumë gjasa sesa burrat të angazhohen si punëtore familjare pa pagesë në zonat rurale të Kosovës. Sipas hulumtimit, rreth 13% e grave, krahasuar me 7% të burrave, thanë se kryejnë punë familjare pa pagesë. Në krahasim, në zonat urbane, ku vetëm dy për qind e grave dhe një për qind e burrave angazhohen në punë familjare pa pagesë.[29]

Mes komuniteteve, romët, ashkalitë dhe egjiptianët historikisht janë gjetur në nivelin më të ulët të varfërisë. Nivelet e punësimit të komuniteteve rom dhe ashkali janë shumë të ulëta në krahasim me grupet e tjera, pavarësisht përfshirjes më të lartë në skemat sociale, e cila mbetet e kufizuar. Shumica e statistikave të publikuara mbi punësimin e tyre vijnë nga anketa që nuk përqendrohen në tregun e punës dhe nuk janë plotësisht të krahasueshme me të dhënat kombëtare. Megjithatë, të dhënat në dispozicion tregojnë se shkalla e papunësisë për këto komunitete është më e ulët se për të tjerat.[30]

Vazhdon të ketë sfida në lidhje me situatat socio-ekonomike të këtyre komuniteteve dhe pikëpamjet e tyre mbi punësimin në sektorin privat. Sipas Anketës së Komuniteteve Rom, Ashkali dhe Egjiptian të vitit 2020 dhe të dhënave nga zyrat e punësimit në 19 komuna, ka rreth 1,622 kërkues aktivë pune në komunitetin rom, 1,609 në komunitetin ashkali dhe 664 në komunitetin egjiptian. Për më tepër, të dhënat e ndihmës sociale tregojnë se 701 familje rome (rreth 3,500 individë), 1,320 familje ashkali (rreth 6,800 individë) dhe 385 familje egjiptiane (rreth 1,700 individë) marrin mbështetje.[31]

Marrëdhënia midis punësimit dhe sigurimit të ushqimit është komplekse; megjithatë, hulumtimet tregojnë se përfshirja e grave në fuqinë punëtore në përgjithësi ka një ndikim të drejtpërdrejtë dhe të rëndësishëm në sigurimin e ushqimit për familjet, i cili mund të jetë pozitiv ose negativ, veçanërisht në kontekste specifike kur krahasohet me punësimin e burrave. Ky fenomen shpesh i atribuohet faktit se gratë, kur angazhohen në punësim fitimprurës, zakonisht ndajnë një pjesë më të madhe të të ardhurave të tyre për nevojat thelbësore të familjes, përfshirë ushqimin, në krahasim me kolegët e tyre

[28] Çështjet që lidhen me punën informale kërkojnë kontribut dhe njohuri të mëtejshme, dhe do të përfitonin nga diskutimet brenda grupit punues. Ka shumë pyetje pa përgjigje dhe gjetje kontradiktore kërkimore që lidhen me situatën e punës informale në Kosovë.

[29] Siddiqui et al. siç citohet në FAO (2024). *Profili Gjinor i Kosovës për Bujqësi dhe Jetesë Rurale.* https://openknowledge.fao.org/items/c2abff2f-b341-4bfc-86d4-e32ebe61c367

[30]Zyra e Kryeministrit (2022). Strategy-for-Advancing-the-Rights-of-the-Roma-and-Ashkali-communities-in-the-Republic-of-Kosovo-for-the-period-2022-2026-and-its-Action-Plan-for-the-period-of-2022-2024 https://kryeministri.rks-gov.net/wp-content/uploads/2023/05/Strategy-for-Advancing-the-Rights-of-the-Roma-and-Ashkali-communities-in-the-Republic-of-Kosovo-for-the-period-2022-2026-and-its-Action-Plan-for-the-period-of-2022-2024-1.pdf

[31] Po aty.

meshkuj.[32] Studime të tjera në botë tregojnë se **familjet në të cilat ishin të punësuara gratë kishin 11.3% më pak probabilitet të pasigurisë ushqimore;** në të njëjtin studim, punësimi i burrave nuk bëri asnjë ndryshim në sigurimin e ushqimit për familjet.[33]

Pasiguria ushqimore dhe vendimmarrja e kufizuar gjinore janë të lidhura ngushtë, duke krijuar një cikël që përjetëson pabarazinë. Ndërsa gratë fitojnë më shumë mundësi në fuqinë punëtore dhe ndjekin arsim të avancuar, ato bëhen gjithnjë e më me ndikim në marrjen e vendimeve të rëndësishme brenda familjes. Kjo përfshirje është veçanërisht e rëndësishme kur bëhet fjalë për vendime që lidhen me sigurimin e ushqimit, ku njohuritë dhe kontributet e tyre mund të çojnë në një menaxhim më të mirë të burimeve dhe rezultate më të mira ushqyese për familjen.

Punësimi i grave dhe arsimi i tyre formal ndikojnë ndjeshëm në rolin e tyre në vendimmarrjen familjare. Hulumtimet në Kosovë tregojnë se në ekonomitë familjare ku 47% e çifteve ose familjeve zgjedhin të bashkojnë burimet e tyre financiare dhe të menaxhojnë në mënyrë bashkëpunuese financat e tyre. Në 62.8% të këtyre familjeve, gruaja është e angazhuar në mënyrë aktive në fuqinë punëtore. Në të kundërt, në 34.8% të familjeve, gratë nuk janë të angazhuara në asnjë formë punësimi fitimprurës. Kjo sugjeron një marrëdhënie të rëndësishme midis menaxhimit të përbashkët financiar dhe statusit të punësimit të gruas.[34]

Hulumtimi tregon se në 35.1% të familjeve, menaxhimi financiar kryhet vetëm nga bashkëshorti. Për më tepër, vlen të përmendet se në 51.7% të këtyre familjeve, gruaja është e papunë, ndërsa vetëm 14.7% e familjeve raportojnë se kanë grua të punësuar.[35] Në familjet e anketuara, vendimet në lidhje me shpenzimet ditore merren në mënyrat e mëposhtme: në 35.4% të familjeve, vendimet i merrte gruaja; në 27.5%, vendimet merreshin me rotacion; në 16.9%, vendimet merreshin bashkërisht nga të dy partnerët; dhe në 20.2%, vendimet i merrte burri.[36]

Ekzistojnë dallime kryesore midis familjeve shqiptare dhe serbe në menaxhimin e të ardhurave dhe marrjen e vendimeve për blerje. Në familjet serbe, partnerët kanë tendencë të vendosin së bashku për çështje të rëndësishme më shpesh sesa në

[32] Programi Botëror i Ushqimit (2022). Këto janë 6 arsyet kryesore pse gratë janë më të uritura se burrat sot. https://www.wfpusa.org/news/women-in-crisis-top-ways-women-are-hungrier/#:~:text=Even%20for%20something%20as%20basic,of%20disadvantage%2C%20poverty%20and%20hunger.

[33] H. Harris-Fry, H. Nur, B. Shankar, etj. Ndikimi i barazisë gjinore në bujqësi në statusin ushqyes, dietat dhe sigurimin e ushqimit për familjet: rishikim sistematik me metoda të përziera.
BMJ Shëndeti Global
2020. doi:10.1136/ bmjgh-2019-002173

[34] RIINVEST (2022). *Kush Vendos Çfarë në Ekonomitë Familjare në Zonat Rurale në Kosovë?* https://www.riinvestinstitute.org/uploads/files/2022/February/07/Final_Report_ENG_15.12.2021_11644237935.pdf

[35] Po aty.

[36] Po aty.

familjet shqiptare. Për më tepër, është më pak e zakonshme që burri të jetë vendimmarrësi i vetëm në familjet serbe.[37]

Pabarazitë gjinore në qasjen në ushqim dhe kequshqyerja

Varfëria është një faktor kryesor që kontribuon në pasigurinë ushqimore, dhe **qasja në ushqim ndërlikohet më tej nga dinamika e fuqisë gjinore dhe biologjia e lidhur me seksin.**. **Si pasojë, si varfëria ashtu edhe dinamika e fuqisë gjinore krijojnë pengesa të konsiderueshme për ushqyerjen e duhur për shumë individë dhe familje dhe ndikojnë në rezultatet e tyre shëndetësore**, **duke rezultuar në pabarazi të ndryshme shëndetësore**. Këto dinamika mund të diktojnë se kush brenda një familjeje ka autoritetin dhe burimet për të siguruar dhe menaxhuar ushqimin.

Të dhënat e lidhura me kequshqyerjen dhe varfërinë e drejtpërdrejtë, si dhe mungesën e një diete të larmishme, tregojnë se në Kosovë vetëm një në tre fëmijë të moshës 6 deri në 36 muajsh merr dietën minimale të pranueshme. Në familjet më të pasura, 49% e fëmijëve morën diversitetin minimal të dietës, krahasuar me 34% të fëmijëve (një në tre) në familjet më të varfra. Ndërsa rreth 80% e fëmijëve marrin numrin minimal të rekomanduar të vakteve, vetëm 45% e fëmijëve marrin një dietë minimalisht të larmishme.[38]

Për më tepër, edhe pse mungojnë të dhënat mbi nivelet e kequshqyerjes brenda popullsisë së Kosovës, ekzistojnë trende negative tek fëmijët nën peshë dhe mbipeshë nën moshën 5 vjeç, duke treguar shenja të kequshqyerjes.[39] Ndërsa gjetjet nuk tregojnë për kequshqyerje të rëndë, ato tregojnë se popullsia shfaq shenja të nënpeshës për gjatësinë e tyre. Kjo është veçanërisht alarmante tek fëmijët, pasi një pjesë më e madhe e tyre mund të jenë në rrezik. Si rezultat, është thelbësore të monitorohet nga afër rritja dhe gjendja e tyre ushqyese, dhe disa mund të kërkojnë ndërhyrje të synuara për të adresuar këto shqetësime.

Tabela 2. Përqindja e fëmijëve nën moshën 5 vjeç, sipas statusit ushqyes dhe gjinisë (Mesatarja e vlerës Z ± Devijimi Standard), 2019–2020[40]

[37] Po aty.
[38] ASK dhe UNICEF (2020). Anketa e Grupimit të Treguesve të Shumëfishtë në Kosovë 2019–2020. https://www.unicef.org/kosovoprogramme/media/1871/file/Kosovo%20MICS%202020.pdf
[39] FAO (2024). *Profili Gjinor i Kosovës për Bujqësi dhe Jetesë Rurale.* https://openknowledge.fao.org/items/c2abff2f-b341-4bfc-86d4-e32ebe61c367
[40] Përshtatur nga ASK dhe UNICEF. 2020. *Anketa e Grupimit të Treguesve të Shumëfishtë në Kosovë 2019–2020 dhe Anketa e Grupimit të Treguesve të Shumëfishtë për Komunitetet Rom, Ashkali dhe Egjiptian 2019–2020, Raporti i Gjetjeve të Anketës*. Prishtina, ASK dhe UNICEF, f. 271–272. https://www.unicef.org/kosovoprogramme/media/1871/file/Kosovo%20MICS%202020.pdf

Statusi	Vajza	Djem
Nënpeshë	0.2	0.2
I/e pazhvilluar	0.0	0.1
Peshë të ulët për gjatësinë	0.5	0.6
Mbipeshë	0.3	0.2

Burimi: FAO (2024). Profili Gjinor i Kosovës për Bujqësi dhe Jetesë Rurale.

Dinamikat e pushtetit gjinor ndikojnë jo vetëm në shpërndarjen e ushqimit brenda familjeve, por edhe në llojin e ushqimit që shpërndahet dhe konsumohet nga anëtarët e familjes. Trajtim preferencial shpesh u jepet anëtarëve të favorizuar të një familjeje, zakonisht meshkujve ose atyre që mbajnë familjen. Si rezultat, ushqimet e pasura me mikronutrientë shpesh rezervohen për ta.

Studimet tregojnë se gratë dhe vajzat përballen me faktorë rreziku më të mëdhenj biologjikë, socio-ekonomikë dhe sjelljeje për kequshqyerje krahasuar me burrat dhe djemtë.. [41][42] Nga pikëpamja biologjike, gratë kanë nevojë për më shumë proteina, energji dhe mikronutrientë gjatë shtatzënisë dhe laktacionit. Përveç kësaj, për shkak të humbjes ciklike të hekurit që shoqërohet me menstruacionet dhe lindjen e fëmijës, gjendja ushqyese e grave është veçanërisht e cenueshme ndaj mangësive të mikronutrientëve.[43]

Hulumtimi mbi vendimmarrjen familjare në lidhje me shpërndarjen e ushqimit, marrjen e lëndëve ushqyese dhe modelet e të ngrënit në Kosovë është kryesisht i pamjaftueshëm. Për më tepër, mungojnë edhe studime që shqyrtojnë faktorët socialë, kulturorë, strukturorë dhe të sjelljes që ndikojnë në kequshqyerjen. Megjithatë, nëpërmjet procesit të konkluzionit ndërdisiplinor, është e mundur të nxirren njohuri të vlefshme duke përdorur studime analoge nga fusha të ngjashme.

Një studim kërkimor i kryer në Kosovë zbuloi se fëmijët e moshës 1 deri në 6 vjeç me anemi sideropenike kishin një prevalencë më të lartë të nënave me histori anemie. Për më tepër, këta fëmijë shfaqën nivele më të ulëta të qelizave të kuqe të gjakut (RBC), hemoglobinës (HGB), hematokritit (HCT), vëllimit mesatar korpuskular

[41] P. Traissac, El Ati, J, Gartner, A, Gharbia, HB, dhe F. Delpeuch, Pabarazitë gjinore në adipozitetin e tepërt dhe aneminë kombinohen në një barrë të dyfishtë të hendekut të kequshqyerjes, i cili është i dëmshëm për gratë në një zonë urbane në Afrikën e Veriut. Ushq. i Shëndetit Publik. (2016) 19:1428–37. doi: 10.1017/S1368980016000689

[42] J. Jabbour, M. Khalil, AR Ronzoni, R. Mabry, A. Al-Jawaldeh, M. El-Adawy dhe H. Sakr (2023) Kequshqyerja dhe pabarazitë gjinore në Rajonin e Mesdheut Lindor: Nevoja për veprim. Front. Nutr. 10:1113662. doi: 10.3389/fnut.2023.111366

[43] FAO (2016). Gjinia, sigurimi i ushqimit dhe ushqyerja në krizat e stërzgjatura. Gratë dhe vajzat si agjentë të qëndrueshmërisë. https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/b24b79e3-e834-47a3-954d-5dce3cc4ed73/content

(MCV) dhe hekurit krahasuar me fëmijët pa anemi ($p < 0.05$).[44] Këto ndryshime ishin statistikisht të rëndësishme, me vlerë p më të vogël se 0.05,[45] duke treguar një lidhje të fortë midis anemisë së nënës dhe shëndetit të gjakut të këtyre fëmijëve të vegjël. Ndërsa anemia tek gratë ka shkaqe të ndryshme, pamjaftueshmëria ushqimore është një nga shkaqet kryesore dhe gjetjet e këtij hulumtimi theksojnë rëndësinë e shëndetit të nënës dhe ndikimin e tij në zhvillimin e fëmijës, veçanërisht në mesin e popullatave të cenueshme.

Mungesa e vitaminës D është një shqetësim i rëndësishëm për shëndetin publik në Kosovë, pasi studimet tregojnë një prevalencë të konsiderueshme të niveleve të ulëta të vitaminës D si tek të rriturit ashtu edhe tek fëmijët..[46] Faktorët që kontribuojnë përfshijnë marrjen e pamjaftueshme të ushqimit dhe përdorimin e kufizuar të suplementeve. Për më tepër, mungesa e vitaminës D shoqërohet me efekte negative në sëmundjet skeletore, por edhe me sëmundje kardiovaskulare, kancer dhe infeksion, sëmundje autoimune duke përfshirë diabetin e tipit 1, rezistencën ndaj insulinës dhe mosfunksionimin e qelizave beta, artritin reumatoid dhe sklerozën e shumëfishtë, duke nënvizuar nevojën për rritjen e ndërgjegjësimit dhe ndërhyrjeve për të adresuar këtë mungesë ushqyese.[47]

Sipas një studimi të kohëve të fundit të Fakultetit të Mjekësisë të Universitetit të Prishtinës, rreth 62.7% e subjekteve kanë mungesë të vitaminës D, ndërsa 25.6% e subjekteve tona kanë mungesë të vitaminës D. Është e qartë se mungesa e vitaminës D gjendet më së shumti në grupmoshën 40-59 vjeç (65.9%), ndërkohë që më pak mungesa është në grupmoshën 1-19 vjeç me vetëm 6.1%. Prevalenca e lartë e pamjaftueshmërisë së vitaminës D u gjet në grupmoshën 1-19 vjeç në 30.3% të rasteve dhe në grupmoshën 20-39 vjeç në 28.3% të rasteve. Kishte një ndryshim gjinor midis subjekteve nën nivelin referues të vlerave të vitaminës 25(OH)D në të gjitha grupmoshat, ku grupmosha 1-19 vjeç (femra 92.7% dhe meshkuj 7.3%) ishte ndryshimi më i spikatur.[48]

Përveç kequshqyerjes, stresit dhe mungesës së aktivitetit fizik, studimet e **kanë lidhur mungesën e vitaminës D tek gratë me faktorë socio-kulturorë dhe fetarë, siç është mbulimi i lëkurës dhe mbulimi me shami.**.[49] Praktika e

[44] V. Uka, A. Uka & L. Isufi, Karakteristikat Socio-demografike dhe Morfologjike të Fëmijëve Parashkollorë me Anemi Sideropenike në Mostrën e Kosovës. Lajme Mjekësore Gjeorgjiane 2025 shkurt :(359). https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/40305811/

[45] Po aty.

[46] E. Krasniqi Boshnjaku, A. Boshnjaku, A. Ukëhaxhaj, K.-H. Wagner, & B. Wessner (2024). Lidhja midis statusit të vitaminës D, performancës fizike, seksit dhe faktorëve të stilit të jetës: studim ndër-sektorial i të rriturve kosovarë të moshës 40 vjeç e lart që jetojnë në komunitet. *Revista Evropiane e të Ushqyerit*, *63*(3), 821-834. https://doi.org/10.1007/s00394-023-03303-9

[47] Z. Baruti-Gafurri, A. Kafexholli, B. Dervishi, R. Sylaj, K. Shabani, D. Musliu Prevalenca e mungesës dhe pamjaftueshmërisë së vitaminës D në popullsinë e Kosovës. J. Maced Med Sci. me qasje të hapur 14 mars 2022; 10(C): 1-6. https://doi.org/10.3889/oamjms.2022.8808

[48] Po aty.

[49] J. Jabbour, M. Khalil, AR Ronzoni, R. Mabry, A. Al-Jawaldeh, M. El-Adawy dhe H. Sakr (2023) Kequshqyerja dhe pabarazitë gjinore në Rajonin e Mesdheut Lindor: Nevoja për veprim. Front. Nutr. 10:1113662. doi: 10.3389/fnut.2023.1113662

mbulimit me shami, veçanërisht mbulimi i rëndë i fytyrës, ka qenë në rritje në Kosovë pas konfliktit të atëhershëm.

Mungesa e infrastrukturës dhe e qasjes në ujë të pijshëm dhe energji i detyron gratë të mbledhin ujë dhe dru zjarri. Edhe pse këto probleme mund të mos jenë të përhapura në Kosovë, ata që jetojnë në varfëri dhe zona të largëta përjetojnë ndikimin e konsiderueshëm të qasjes së pamjaftueshme në infrastrukturën bazë. Kjo barrë i mbingarkon ata dhe mund t'i ekspozojë ndaj dhunës me bazë gjinore, gjë që rrit rrezikun e nënushqyerjes dhe kequshqyerjes si për ta ashtu edhe për fëmijët e tyre. Si rezultat, aftësia e tyre për të kryer këto detyra thelbësore ndikohet rëndë.

Qasje e pabarabartë gjinore në burime

Pabarazitë gjinore në qasjen në burime si toka, financat, teknologjia, njohuritë dhe kapitali shoqëror ndikojnë negativisht në sigurinë ushqimore dhe aftësinë e grave dhe burrave për të lulëzuar në sistemet agro-ushqimore.[50]

Gjinia dhe të drejtat në tokë dhe pronë

Gratë shpesh kanë të drejta dhe qasje më të kufizuara në tokë dhe burime të tjera prodhuese, me implikime të konsiderueshme për sigurinë ushqimore dhe të ushqyerjes në nivelin e familjes dhe komunitetit. Landesa raporton se aty ku grave u mungon e drejta në tokë, ka 60 për qind më shumë fëmijë të kequshqyer. Megjithatë, kur gratë kontrollojnë pasuri si toka dhe të ardhurat, fuqia e tyre vendimmarrëse rritet, duke rezultuar në një ushqyerje më të mirë për familjet e tyre.[51]

Edhe pse ligjet shtetërore, përfshirë ato që kanë të bëjnë me titujt e pronësisë së tokës, mund të mbrojnë të drejtat e grave për pronësinë e tokës, ligjet zakonore, normat kulturore dhe tradita shpesh kanë përparësi në kontekstet lokale. Ligji i Kosovës nr. 03/L-154 për Pronësinë dhe të Drejtat e Tjera Sendore garanton të drejta të barabarta si për gratë ashtu edhe për burrat në pronësinë e pronës dhe trashëgiminë. Ngjashëm, Ligji i Kosovës për Trashëgiminë[52] e përforcon këtë barazi. Megjithatë, vazhdojnë të ketë pabarazi të konsiderueshme gjinore. Regjistrimi i Bujqësisë i vitit 2015 zbulon se burrat zotëronin 95.1 për qind të tokës bujqësore, ndërsa gratë zotëronin vetëm 4.9 për qind[53], me gratë që përbënin rreth 2 për qind të pronarëve të pyjeve.[54]

---

[50] FAO. (2023). *Statusi i grave në sistemet agroushqimore – Përmbledhje.* Romë. https://doi.org/10.4060/cc5060en

[51] Landesa (2012) Të Drejtat në tokës dhe sigurimi i ushqimit: lidhjet midis të drejtave të sigurta në tokë, grave dhe sigurisë dhe ushqyerjes së përmirësuar të familjeve, Përmbledhje e çështjeve, Seattle, WA: Landesa, www.landesa.org/wp-content/uploads/Landesa-Issue-Brief-Land-Rights-and-Food Security.pdf

[52] LIGJI NR. 06/L-008 PËR NDRYSHIMIN DHE PLOTËSIMIN E LIGJIT NR. 2004/26 PËR TRASHËGIMINË NË KOSOVË

[53] ASK (2015). Regjistrimi i Bujqësisë në Kosovë 2014 – Rezultatet përfundimtare. Prishtinë. https://ask.rks-gov.net/media/1375/f inal-results.pdf

[54] FAO. 2017. Gjinia, jetesa rurale dhe pylltaria: Vlerësimi i çështjeve gjinore në pylltarinë e Kosovës. Prishtinë. https://www.fao.org/3/i7421e/i7421e.pdf

Pavarësisht të drejtave ligjore, ndarja e pronës shpesh pasqyron zakonet tradicionale shoqërore në vend të të drejtave të vendosura. Hulumtimet në mbarë botën tregojnë se edhe kur zbatohen ligje formale për të promovuar të drejtat e barabarta për tokën, të drejtat e trashëgimisë së grave shpesh kufizohen ndjeshëm nga praktikat zakonore që rregullojnë marrëdhëniet familjare dhe shoqërore.[55] Në Kosovë, studimet kërkimore të kryera gjatë viteve, megjithëse të kufizuara në numër, konfirmojnë modelin global të pabarazive gjinore në pronësinë e tokës.

Në fakt, shumë gra nuk janë të vetëdijshme se kanë të drejtën ligjore për të trashëguar nga prindërit ose bashkëshortët e tyre. Noterët shpesh i përmbahen dëshirave të familjes dhe ia transferojnë pronësinë e pronës të afërmve meshkuj. Si rezultat, gratë dhe vajzat rrallë i paraqesin kërkesat e tyre për pronën. Ato mund të shmangin kërkimin e të drejtave të tyre të trashëgimisë për të parandaluar konfliktin brenda familjes ose nga respekti për testamentet ligjore të prindërve të tyre.[56] Edhe pse duhet theksuar se këto hulumtime kanë kaluar më shumë se një dekadë dhe nuk japin informacion mbi aspekte të gjinisë, pronësisë së tokës dhe ndërsektorialitetit, si dhe aspekte të tjera që lidhen dhe ndikojnë në sigurimin e ushqimit.

Qytetarët e Kosovës, duke përfshirë si burrat ashtu edhe gratë, përballen me vështirësi të konsiderueshme që rrjedhin nga konteksti historik i politikave diskriminuese të rajonit.. Këto sfida manifestohen në përpjekjet e tyre për të dokumentuar në mënyrë efektive pronësinë e tokës, menaxhimin e tokës dhe të drejtat e trashëgimisë. Si rezultat, procesi i transferimit të pronës ose i agrobiznesit që dëshiron ta zhvillojë atë, ndërlikohet, duke përkeqësuar më tej marrëdhënien tashmë komplekse që individët kanë me tokën dhe pronësinë në këtë kontekst.

Një studim i kohëve të fundit gjeti se fermerët kanë vështirësi në marrjen e dokumenteve zyrtare për pronësinë e pronës, gjë që i ndërlikon aplikimet e tyre për grante dhe subvencione. Shumë përdorin tokë të trashëguar që nuk u është transferuar ligjërisht. Fermerët vunë re se procesi i regjistrimit të pronës është kompleks, kërkon kohë dhe është i kushtueshëm, duke i penguar ata të transferojnë zyrtarisht pronësinë.[57]

Gjinia dhe qasja në teknologji

Teknologjitë bujqësore mund të zvogëlojnë ndjeshëm kohën e nevojshme për të përfunduar detyrat dhe për të ulur vështirësinë e tyre fizike. **Këto teknologji, së bashku me ato të shërbimeve dhe marketingut, mund të rrisin gjithashtu produktivitetin duke ulur punën e nevojshme për të ruajtur ose**

[55] Robinson, Brian & Diop, Moustapha. (2022). Kush e përcakton sigurinë e pronësisë së tokës? Institucionet De Jure dhe De Facto.
https://www.researchgate.net/publication/361987710_Who_Defines_Land_Tenure_Security_De_Jure_and_De_Facto_Institutions#full-text

[56] Siç citohet nga kërkime të ndryshme në FAO (2024). *Profili Gjinor i Kosovës për Bujqësi dhe Jetesë Rurale.*

[57] FAO (2024). *Profili Gjinor i Kosovës për Bujqësi dhe Jetesë Rurale.*
https://openknowledge.fao.org/items/c2abff2f-b341-4bfc-86d4-e32ebe61c367

rritur prodhimin..[58] Megjithatë, ato mund të ndikojnë në ngarkesën e punës si të grave ashtu edhe të burrave në mënyra komplekse, duke përfituar ose penguar potencialisht jetesën e tyre. **Teknologjitë e reja mund të krijojnë, zvogëlojnë ose ndryshojnë detyrat për të dyja gjinitë, duke çuar në ndryshime në kërkesat dhe përgjegjësitë për shkathtësi**.[59]

Përhapja e teknologjive luan rol vendimtar në përcaktimin se kush përfiton. Nëse dinamikat gjinore nuk kuptohen mirë, këto teknologji mund të përforcojnë rolet ekzistuese ose të zvogëlojnë përfitimet për grupe specifike, veçanërisht gratë..[60] Ekzistojnë prova të konsiderueshme që tregojnë se kur prodhimi përmirëson një produkt dhe rritet në vlerë monetare, ai mund të përvetësohet dhe kontrollohet nga burrat.

Profili i fundit Gjinor i Kosovës për Bujqësi nxjerr në pah boshllëqet në qasjen në makineri dhe inpute bujqësore që lidhen me gjininë.[61] Sipas këtij dokumenti, afërsisht 10% e grave deklaruan se u duhet leje nga familja për të përdorur automjete dhe pajisje, ndërsa 10% të tjera raportuan se nuk kanë fare qasje. Për më tepër, rreth 20% e grave treguan se familjet e tyre kishin nevojë për pajisje, por nuk i zotëronin ato. Ndërsa, farat janë përgjithësisht më të arritshme, me një të tretën e grave që raportojnë qasje të plotë të pavarur. Diskutimet kanë zbuluar se burrat ndonjëherë i kufizojnë zgjedhjet e grave në lidhje me llojet e farërave ose bimëve që ato mund të kultivojnë.[62]

Gjinia dhe qasja në pasuri dhe shërbime produktive

Boshllëqet gjinore në qasjen në pasuritë prodhuese dhe shërbimet plotësuese, të tilla si kreditë, transporti, trajnimi, informacioni dhe sistemet e zgjerimit, kufizojnë më tej aftësinë e grave për t'u angazhuar në ndërmarrje më fitimprurëse.

Qasja e pabarabartë gjinore në tregje dhe kreditë nuk e përmirësojnë ndjeshëm jetën e grave dhe as nuk e lehtësojnë hyrjen e tyre në treg. Sipas Profilit Gjinor të Vendit në Kosovë (2024), nga një total prej 612,482 pronash të regjistruara, vetëm 19.8% janë në pronësi të grave, qoftë individualisht ose në

[58] S.K. Kaaria dhe J. Ashby. 2001. Qasja ndaj inovacionit teknologjik që u sjell dobi grave rurale: sistemi nga burimi deri në konsum. Cali, Kolumbi: Hulumtim pjesëmarrës dhe analizë gjinore, Grupi Konsultativ për Hulumtime Ndërkombëtare Bujqësore, Future Harvest. (Dokument punues. Programi i Gjithë Sistemit CGIAR mbi Kërkimin Pjesëmarrës dhe Analizën Gjinore. Nr. 13. https://cgspace.cgiar.org/handle/10568/69999

[59] R. Meinzen-Dick 2014. "Hendeku Gjinor i Pasurive dhe Implikimet e tij për Zhvillimin Bujqësor dhe Rural" Në Gjinia në bujqësi: Mbyllja e boshllëkut të njohurive. Redaktuar nga A. Quisumbing, R. Meinzen-Dick, T. Raney, A. Croppenstedt, J. Behrman, A. Julia; dhe A. Peterman. 2014. Holandë: Springer. http://www.springer.com/us/book/9789401786157

[60] Po aty.

[61] FAO (2024). *Profili Gjinor i Kosovës për Bujqësi dhe Jetesë Rurale.* https://openknowledge.fao.org/items/c2abff2f-b341-4bfc-86d4-e32ebe61c367

[62] Po aty.

bashkëpronësi me burrat.[63] Qasja e kufizuar në pronën e paluajtshme ndikon ndjeshëm në qëndrueshmërinë e saj si kolateral për marrjen e linjave kreditore.

Pavarësisht zbatimit të qasjeve të reja dhe politikave pro-barazisë gjinore nga Qeveria e Kosovës - siç janë Fondi Kosovar për Garanci Kreditore i Kosovës, programi i granteve dhe subvencioneve i administruar nga Ministria e Bujqësisë, programet e mikrokredisë të ofruara nga donatorë bilateral, investimet financiare për kapitalin fillestar nga partnerët bilateral të zhvillimit dhe investimet nga institucionet e huaja financiare - gratë vazhdojnë të angazhohen kryesisht në prodhimin dhe shitjen me pakicë të ushqimit në shkallë të vogël. Ndërsa, burrat mbajnë një rol dominues në sektorët e prodhimit, përpunimit dhe shpërndarjes së sistemit ushqimor.

Arsyet pas shkallës së ulët të regjistrimit të vëzhguar mbeten të paqarta, kryesisht për shkak të mungesës së një studimi gjithëpërfshirës që trajton çështjen.. Për të përfituar nga linjat kreditore dhe mjetet e granteve dhe subvencioneve, fermerët duhet të marrin një certifikatë regjistrimi të fermerit. Deri më sot, edhe pse në Kosovë veprojnë ose janë të regjistruara 130,775 ferma bujqësore, vetëm 339 prej tyre ishin subjekte juridike.[64] Që nga maji i vitit 2022, Kosova kishte 4,607 gra (5.8 për qind) dhe 74,989 burra (95.2 për qind) të regjistruar si fermerë.[65]

Iniciativat dhe skemat financiare të mikrofinancës mund të kenë kontribuar në përmirësimin e të ardhurave për fermeret gra dhe ato të përfshira në industrinë e përpunimit të ushqimit; megjithatë, dinamika e fuqizimit mbetet e kuptuar në mënyrë të pamjaftueshme.. Është e paqartë se si nisma të tilla kanë ndikuar në statusin dhe aftësinë e grave si vendimmarrëse, si dhe në njohuritë e tyre financiare dhe në përgjithësi. Për më tepër, është thelbësore të vlerësohen kontributet që këto gra kanë dhënë në këto përpjekje. Ekziston gjithashtu nevoja për të përcaktuar nëse këto iniciativa kanë rritur pa dashje barrën, borxhet dhe punën pa pagesë të tyre, duke çuar kështu në instrumentalizimin e tyre në vend të fuqizimit të vërtetë. Për më tepër, është e rëndësishme të hetohet nëse është bërë përparim brenda sistemit ushqimor apo nëse gratë vazhdojnë të funksionojnë thjesht si prodhuese, pa aftësinë për të kapërcyer barrierat dhe për të avancuar pozicionet e tyre.

Në mungesë të një sistemi të unifikuar për ndihmën financiare të ofruar nga entitetet shtetërore, si dhe donatorët bilateral dhe shumëpalësh, mbetet sfiduese të përcaktohet numri i grave që kanë qasje dhe kanë përdorur programet e ndihmës financiare brenda sistemeve bujqësore dhe ushqimore gjatë viteve. Si pasojë, **identifikimi i trendeve, preferencave dhe boshllëqeve ekzistuese në këto programe** paraqet sfida të konsiderueshme. **Ky kompleksitet**

[63] UN Women (2024). Profili Gjinor i Kosovës. https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/2024/UNWOMEN_GEF_ENG.pdf

[64] ASK (2015). Regjistrimi i Bujqësisë në Kosovë 2014 – Rezultatet përfundimtare. Prishtinë. https://ask.rks-gov.net/media/1375/f inal-results.pdf

[65] FAO (2024). *Profili Gjinor i Kosovës për Bujqësi dhe Jetesë Rurale.* https://openknowledge.fao.org/items/c2abff2f-b341-4bfc-86d4-e32ebe61c367

pengon aftësinë për të nxjerrë përfundime të zbatueshme që do të informonin zhvillimin e politikave efektive. Të dhënat në dispozicion ilustrojnë në mënyrë bindëse se gratë kanë përfaqësuar vazhdimisht më pak se 5 për qind të përfituesve dhe kanë marrë vetëm 6 për qind ose më pak të totalit të fondeve. [66] Kjo pabarazi e madhe, siç dëshmohet nga sistemi i menaxhimit të informacionit të Ministrisë së Bujqësisë, Pylltarisë dhe Zhvillimit Rural (MBPZHR) në lidhje me sistemin e granteve dhe subvencioneve, nxjerr në pah nevojën urgjente për iniciativa të synuara për të korrigjuar këto pabarazi dhe për të siguruar që gratë të marrin mbështetje të barabartë.

Për të vlerësuar efektivitetin e politikave të granteve dhe subvencioneve në mbështetjen e grave dhe sigurimit të ushqimit në Kosovë, është thelbësore të analizohen shpenzimet bujqësore. Kosova ndan më shumë burime për bujqësinë sesa vendet e tjera me një nivel të ngjashëm zhvillimi. Që nga viti 2019, shpenzimet qeveritare për bujqësinë kanë variuar nga 0.5% në 1.2% të BPV-së, duke arritur mesatarisht në 0.84%. Kjo ndarje është dukshëm më e lartë se mesatarja prej 0.35% e BE-27 për vitet 2020 dhe 2021, si dhe ajo e vendeve të tjera rajonale.

Në vitin 2023, sipas Ligjit të Buxhetit Vjetor të Kosovës, Kosova ndau 86 milionë euro për sektorin e bujqësisë. Nga kjo shumë, 71% u caktua për pagesa të drejtpërdrejta. Nga pagesat direkte, 86% u shpërndanë nga Ministria e Bujqësisë, Pylltarisë dhe Zhvillimit Rural (MBPZHR), ndërsa 14% e mbetur u shpërndanë nga 38 komunat. Pagesat direkte tradicionalisht kanë favorizuar kulturat me vlerë më të ulët. Megjithatë, që nga viti 2022, pagesat direkte për grurin dhe misrin përbënin 55% të totalit të pagesave direkte. Ndërsa, pjesa e pagesave direkte për kulturat me vlerë të lartë si frutat, vera dhe perimet ra nga 24% gjatë viteve 2018-2021 në vetëm 15% në vitin 2022. Ndërkohë, pagesat për bagëtinë gjithashtu ranë, duke rënë nga një mesatare prej 40% nga viti 2018 deri në vitin 2021 në vetëm 26% në vitin 2022.[67]

Në dritën e sfidës së madhe që paraqet fragmentimi i tokës në Kosovë, së bashku me ndërlikimet ekzistuese të pronësisë së tokës dhe mbizotërimin e pronësisë, kontrollit dhe menaxhimit të fermave të mëdha nga meshkujt, është e qartë se shumica e pagesave u ndahen prodhuesve meshkuj. Kjo shpërndarje ndikohet edhe nga fokusi në pagesat direkte dhe objektivat e natyrshme në politika të tilla.

Në Kosovë, sistemi i pagesave direkte për fermerët është i përhapur, por shpesh i mungon një përcaktim i qartë i prioriteteve. Kjo metodë shpërndan pagesat bazuar në kritere si madhësia e tokës bujqësore, numërimi i bagëtive dhe vëllimet e prodhimit, të cilat mund të kufizojnë reagimin e fermerëve ndaj kërkesave të tregut dhe ndikojnë në përfshirje..

Politika bujqësore synon të mbrojë si fermerët ashtu edhe konsumatorët nga paqëndrueshmëria e tregut. Megjithatë, përvojat nga vendet e tjera tregojnë se

[66] FAO (2024). *Profili Gjinor i Kosovës për Bujqësi dhe Jetesë Rurale.* https://openknowledge.fao.org/items/c2abff2f-b341-4bfc-86d4-e32ebe61c367

[67] Të dhënat janë marrë nga Ministria e Bujqësisë, Pylltarisë dhe Zhvillimit Rural dhe Agjencia për Zhvillimin e Bujqësisë.

qeveritë shpesh kanë vështirësi në menaxhimin e dinamikës komplekse të ofertës, kërkesës dhe çmimeve, gjë që mund të pengojë aftësinë e tyre për të ofruar mbrojtje afatgjata si për fermerët ashtu edhe për konsumatorët.[68]

Siç është theksuar në seksione të ndryshme, ekzistojnë disa çështje urgjente brenda bujqësisë të cilave u mungon urgjenca e kërkuar dhe vëmendja dhe mbështetja financiare më e madhe nga pagesat direkte bujqësore.. Një çështje e tillë është ndryshimi klimatik, i cili përbën një kërcënim të madh për praktikat bujqësore dhe prodhimin e ushqimit. Për më tepër, mbrojtja e mjedisit është thelbësore për të siguruar që burimet tona natyrore të ruhen për brezat e ardhshëm.

Përshtatja e praktikave bujqësore për t'iu përshtatur ndryshimit klimatik është gjithashtu thelbësore, pasi mund t'i ndihmojë fermerët të ruajnë produktivitetin në kushte të ndryshueshme. Për më tepër, rritja e konkurrueshmërisë brenda sektorit bujqësor është jetike për rritjen ekonomike dhe qëndrueshmërinë. Këto çështje ende nuk kanë marrë vëmendjen që meritojnë.

Përparimet teknologjike dhe automatizimi premtojnë revolucionarizimin e praktikave bujqësore, duke i bërë ato më efikase dhe produktive dhe gjithashtu duke kontribuar në produktivitetin e punës i cili aktualisht është shumë i ulët në Kosovë. Kultivimi i kulturave shumëvjeçare mund të kontribuojë në qëndrueshmërinë afatgjatë dhe të zvogëlojë varësinë nga mbjellja njëvjeçare. Për më tepër, zhvillimi i metodave dhe infrastrukturës së fuqishme për ruajtjen e ushqimit është i nevojshëm për të minimizuar mbeturinat dhe për të siguruar që ushqimi të arrijë tek konsumatorët në gjendje optimale, si dhe për të eliminuar mbeturinat duke rritur qasjen në ushqim, përballueshmërinë dhe sigurimin e përgjithshëm të ushqimit.

Së fundmi, strategjitë efektive të marketingut luajnë rol vendimtar në lidhjen e prodhuesve me konsumatorët, duke mbështetur në fund të fundit ekonominë bujqësore. Fatkeqësisht, këto tema të rëndësishme aktualisht marrin fonde minimale ose të papërfillshme. Duke i dhënë përparësi këtyre fushave, ne mund të nxisim rritjen e barazisë gjinore në pjesëmarrje në të gjithë peizazhin bujqësor dhe të rrisim sigurimin e ushqimit për komunitetet në Kosovë.

Pjesëmarrja e grave në kooperativa dhe sindikata bujqësore është shpesh e kufizuar për shkak të qasjes së kufizuar në burimet thelbësore, mungesës së iniciativës, vetëbesimit të ulët dhe fuqisë së pamjaftueshme në vendimmarrje. Përveç kësaj, shpërndarja e pabarabartë e përgjegjësive të punës shpesh i lë në harresë kontributet e grave.. Sipas një studimi kërkimor të FAO-s, vetëm 3 për qind e grave rurale të anketuara dhe 12 për qind e burrave janë anëtare të shoqatave, kooperativave ose sindikatave të fermerëve[69]. Për më

[68] D. Amaglobeli, T. Benson, dhe T. Mogues (2024). Subvencionet e Prodhuesve Bujqësorë: Lundrimi nëpër sfida dhe konsiderata politike. Publikuar nga FMN, Vëllimi 2024: Versioni 002. https://doi.org/10.5089/9798400285950.068

[69] FAO (2024). *Profili Gjinor i Kosovës për Bujqësi dhe Jetesë Rurale.* https://openknowledge.fao.org/items/c2abff2f-b341-4bfc-86d4-e32ebe61c367

tepër, vetëm 5 për qind e grave dhe 16 për qind e burrave janë në dijeni të shërbimeve lokale këshillimore rurale. Kjo mungesë ndërgjegjësimi është kryesisht për shkak se shërbimet e zgjerimit arrijnë kryesisht te fermerët e regjistruar, ndërsa shumë biznese bujqësore mbeten të paregjistruara.[70]

Megjithatë, kooperativat dhe shoqatat e ngjashme kanë potencialin të jenë një forcë transformuese për gratë. Duke rritur pronësinë e tokës, duke rritur të ardhurat e familjeve dhe duke ofruar një platformë të fortë për negociata kolektive, ndarjen e njohurive dhe ndarjen e burimeve, kooperativat i fuqizojnë gratë të mbrojnë të drejtat e tyre dhe të pohojnë praninë e tyre në sektorët bujqësorë dhe ushqimorë.

Një studim kërkimor i kryer në Kosovë tregon se kooperativa bujqësore "Krusha e Madhe" ka përmirësuar ndjeshëm jetën e grave në disavantazh dhe kjo kooperativë sociale ilustron se si bashkimi i këtyre grave mund të përmirësojë rrethanat e tyre ekonomike dhe të ndihmojë në zbutjen e traumave psikologjike të shkaktuara nga lufta.[71] Gjetjet tregojnë një rritje të dukshme të angazhimit të komunitetit, bashkëpunimit, besimit, cilësisë së jetës dhe komunikimit brenda komunitetit që nga themelimi i kooperativës.[72]

Aktualisht në Kosovë, agjencitë e OKB-së dhe partnerët e zhvillimit si Agjencia Austriake për Zhvillim dhe OSHC-të lokale po punojnë për të përmirësuar qasjen në trajnime, rrjete dhe financim për të nxitur fuqizimin e grave rurale në bujqësi.

Rolet gjinore dhe prodhimi i ushqimit

Normat shoqërore, rolet gjinore dhe stereotipet shoqërore luajnë rol vendimtar në përcaktimin e mënyrës se si individët angazhohen në sistemet e prodhimit të ushqimit. Këto ndikime formësojnë përgjegjësitë, pritjet dhe mundësitë në dispozicion të individëve të ndryshëm, duke ndikuar në fund të fundit në efektivitetin dhe qëndrueshmërinë e proceseve të prodhimit të ushqimit.. Si rezultat, ato kanë ndikim të konsiderueshëm në sigurimin e përgjithshme të ushqimit, duke nxjerrë në pah nevojën për të kuptuar dhe adresuar këta faktorë për të krijuar një sistem ushqimor më të drejtë dhe më të qëndrueshëm.

Rolet gjinore në prodhimin e ushqimit karakterizohen nga pabarazi të konsiderueshme, ku gratë shpesh mbajnë përgjegjësi disproporcionale për bujqësinë për mbijetesë, përpunimin e ushqimit dhe ushqyerjen familjare, ndërsa burrat shpesh dominojnë bujqësinë komerciale, lërimin në shkallë të gjerë dhe transportin e ushqimit.[73] Në Kosovë, gjetjet e hulumtimit vërtetojnë

[70] Po aty.

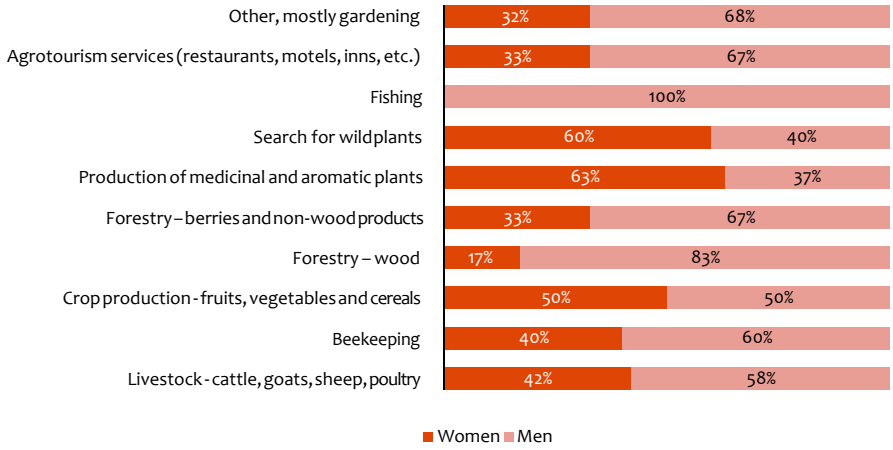
[71] L. Durmishi, etj. (2023). Mbështetja dhe Bashkëpunimi i Komunitetit në Kooperativën Sociale të Grave "Krusha e Madhe". Fshat Evropian. 01.03.2023 | Artikull në revistë. DOI: 10.2478/euco-2023-0004

[72] Po aty.

[73] J. Wisser & J. Wangu Qëndrueshmëria e dyfishtë e grave në zgjidhjet e sigurimit të ushqimit: Nevoja për një këndvështrim më të fortë gjinor në transformimin e sistemeve ushqimore**.** Elsevier**,** Vëllimi 3, 2021, https://doi.org/10.1016/j.crsust.2021.100094

modelin global të deklaruar më parë.[74] Si të anketuarit meshkuj ashtu edhe femra raportuan përfshirjen e tyre në prodhimin e të korrave - duke përfshirë frutat, perimet dhe drithërat - dhe në rritjen e gjedhit, dhive, deleve dhe shpendëve. Gratë ishin më aktive në kërkimin e bimëve të egra dhe në prodhimin e bimëve medicinale dhe aromatike, ndërsa burrat ishin më të përfshirë në pylltari, bletari dhe peshkatari.[75]

Figura 3. Angazhimi në llojet e aktiviteteve bujqësore, sipas gjinisë

Burimi: FAO-Profili Gjinor i Kosovës për Bujqësi dhe Jetesë Rurale

Kur diskutuan përgjegjësitë e familjes për aktivitetet bujqësore, të anketuarit identifikuan anëtarë të ndryshëm të familjes. Edhe pse numri i burrave dhe grave të angazhuara në prodhimin e të korrave ishte i ngjashëm, 63% e të anketuarve treguan se burrat ishin përgjegjës për këtë aktivitet, krahasuar me 30% për gratë. Në 88% të familjeve përkatëse, burrat menaxhonin përdorimin, shitjen dhe blerjen e tokës bujqësore, pesticideve dhe pajisjeve, me vetëm dy për qind të familjeve që ua caktonin këtë rol grave.[76]

Burrat ishin edhe përgjegjës për blerjen dhe shitjen e bagëtive në 86% të familjeve. Ndërkohë, gratë përpunonin kryesisht produkte blegtorale, të tilla si qumështi dhe djathi, në 65% të familjeve, dhe ato merreshin me 79% të përpunimit të produkteve. Gratë rurale vunë re në diskutime se ato prodhonin produkte bujqësore për familjet e tyre përmes kopshtarisë dhe bujqësisë për mbijetesë.[77]

Rolet tradicionale të lidhura me gratë në familje - të tilla si ekonomia e kujdesit, e ashtuquajtura përgjegjësi e grave si gatimi dhe pastrimi - shpesh kufizojnë mundësitë e tyre për t'u angazhuar në punësim jashtë shtëpisë. Shumësia e detyrave që kërkojnë vëmendjen e tyre shpesh kufizon aftësinë e tyre për të marrë pjesë në aktivitete shtesë që kërkojnë shumë kohë. Studimet tregojnë se gratë përshtaten me kufizimet duke ruajtur rolet tradicionale

[74] FAO (2024). *Profili Gjinor i Kosovës për Bujqësi dhe Jetesë Rurale.* https://openknowledge.fao.org/items/c2abff2f-b341-4bfc-86d4-e32ebe61c367
[75] Po aty.
[76] Po aty.
[77] Po aty.

gjinore duke zotëruar dhe menaxhuar shpesh bagëti të vogla ose shpendë më shumë se burrat.[78] Gjithashtu, faktorë të tjerë kyç të përmendur janë qasja e kufizuar në tokë dhe kërkesat më të ulëta për punë të këtyre kafshëve, të cilat mund të mbahen afër.[79]

Në mënyrë ilustruese, në Kosovë, midis viteve 2012 dhe 2018, një e treta e shumës totale të granteve bujqësore[80] iu dha grave. Gjatë shtatë cikleve të granteve, ishin në dispozicion 11 nënmasa të ndryshme. Shuma totale e grantit të shpërndarë ishte 66.1 milionë euro, ku 33% e kësaj shume shkoi për aplikantet femra dhe 67% për aplikantët meshkuj.[81] Masa më e popullarizuar midis aplikanteve femra ishte për serrat, e ndjekur nga grantet për pemishtet me pemë frutore dhe pemishtet me manaferra të vogla, si dhe për majmërinë e bagëtive dhe operacionet e qumështit.

Tabela 3. *Shumat e granteve KARDP të dhëna sipas masës dhe sipas përfituesve femra dhe meshkuj (2012-2018)*[82]

Shumat e granteve KARDP të dhëna sipas masës dhe sipas përfituesve femra dhe meshkuj (2012-2018)							
Grant measures	Male grant recipients	Female grant recipients	Male grant amount (Euro)	Female grant amount (Euro)	Total grant sum awarded (Euro)	Male share of grant amount (percent)	Female share of grant amount (percent)
Serra (përfshirë ujitjen, depot)	335	292	8,553,119	10,748,197	19,301,943	44.3	55.7
Pemishtet me pemë frutore	365	108	8,510,894	4,055,237	12,566,131	67.7	32.3
Pemishtet me manaferra	130	68	3,505,100	1,967,033	5,472,133	64.1	35.9
Mish viçi/derri (mish viçi përveç vitit 2012; mish derri 2017-18)	139	42	5,756,591	1,787,319	7,543,910	76.3	23.7
Stallat e mjeljes dhe dhomat e qumështit	341	38	10,585,866	1,588,646	12,174,512	87.0	13.0
Prodhimi i broilerëve (2014-17)	21	18	936,875	914,110	1,850,985	50.6	49.4
Vreshta/rrush (përveç vitit 2013)	215	14	1,961,638	181,704	2,143,342	91.5	8.5
Ripërtypës të vegjël (2015-18)	48	8	2,117,101	390,718	2,507,819	84.4	15.6
Mekanizim (vetëm 2013)	40	5	1,086,997	139,823	1,226,820	88.6	11.4
Prodhimi i vezëve (2012, 2015, 2018)	12	3	328,262	137,770	466,032	70.4	29.6
Kulturat e arave (vetëm për vitin 2014)	31	2	805,961	52,944	858,905	93.8	6.2
Gjithsej	1,677	598	44,148,404	21,963,501	66,111,905	66.8	33.2

[78] A. Hovorka 2012) Gratë/pulat k. burrave/gjedhit: njohuri mbi ndërthurjen gjinore-specie. Geoforum 43:875–884. https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2012.02.005

[79] A. Galiè, A. Mulema, M.A. Mora Benard, S.N. Onzere, K.E. Colverson (2015) Eksplorimi i perceptimeve gjinore të pronësisë së burimeve dhe implikimet e tyre për sigurimin e ushqimit midis pronarëve të bagëtive rurale në Tanzani, Etiopi dhe Nikaragua. Sigurimi i ushqimit bujqësor https://doi.org/10.1186/s40066-015-0021-9

[80] Kjo shumë përfshin financimin nga Qeveria, si dhe kontributet e Bankës Botërore dhe donatorëve të tjerë.

[81] Banka Botërore (2020). Përfshirja Gjinore në Investimet Produktive në Ballkanin Perëndimor. https://documents1.worldbank.org/curated/en/678091593499973108/pdf/Gender-Inclusion-in-Productive-Investments-in-the-Western-Balkans.pdf

[82] Po aty.

Burimi: Banka Botërore (2020). Përfshirja gjinore në investimet produktive në Ballkanin Perëndimor.

Me kalimin e kohës, një pjesë më e madhe e shumës totale të grantit iu dha grave për serrat, me 56% që shkoi për aplikantet femra krahasuar me 44% për meshkujt. Në të kundërt, shumat e granteve të dhëna për prodhimin e broilerëve ishin afërsisht të barabarta si për aplikantët femra ashtu edhe për ata meshkuj.[83]

Pavarësisht rëndësisë së kontributeve të grave në përpunimin e ushqimit dhe produkteve bujqësore në shtëpi dhe në komunitetet e tyre, kjo punë thelbësore shpesh nuk njihet.. Ato i transformojnë përbërësit e papërpunuar si drithërat, rrënjët, bishtajoret, perimet, qumështin dhe peshkun në vakte ushqyese dhe të sigurta. **Ky proces i ndërlikuar jo vetëm që rrit cilësinë dhe sigurinë e ushqimit që konsumojmë, por edhe ruan praktikat tradicionale dhe rëndësinë kulturore**.

Njohja e kufizuar e kësaj pune si një temë e rëndësishme kërkimore ose çështje politike mund të rrjedhë nga lidhja e saj me gratë, të cilat shpesh marrin përsipër këto përgjegjësi.. Kjo vepër shpesh shihet si më pak prestigjioze ose "joshëse", gjë që mund të errësojë rëndësinë e saj dhe nevojën për eksplorim shkencor dhe shqyrtim politikash.[84]

Përfshirja e fëmijëve në prodhimin bujqësor dhe disponueshmërinë e përgjithshme të ushqimit, si dhe sistemet dhe proceset ushqimore, si dhe shfrytëzimi i ushqimit mbetet i paeksploruar dhe nuk njihet siç duhet. **Për më tepër, të drejtat dhe kontributet e këtyre individëve të rinj në sistemet e prodhimit të ushqimit dhe në ekonominë e kujdesit shpesh shpërfillen, duke rezultuar në masa politike që nuk arrijnë t'i adresojnë në mënyrë efektive nevojat dhe potencialin e tyre unik.** Kjo mbikëqyrje pengon zhvillimin e strategjive gjithëpërfshirëse që mund të shfrytëzojnë ndikimin e plotë të të gjithë kontribuuesve në sigurimin e ushqimit.

Një pjesë e konsiderueshme e literaturës ekzistuese që shqyrton marrëdhënien midis gjinisë dhe sigurimit të ushqimit zakonisht thekson rolin e grave, shpesh duke i trajtuar gratë dhe vajzat si një grup të unifikuar..[85] Megjithatë, është thelbësore të pranohet se vajzat luajnë rol vendimtar në prodhimin bujqësor dhe në disponueshmërinë e përgjithshme të ushqimit. Që në moshë të vogël, ato përfshihen aktivisht në aspekte të ndryshme të jetës në fermë dhe punët e shtëpisë, dhe ndërsa kalojnë nga fëmijëria në adoleshencë, përgjegjësitë e tyre rriten ndjeshëm. Së bashku me nënat e tyre, të cilat shpesh mbajnë barrën kryesore të punës bujqësore, kontributet e vajzave shpesh anashkalohen, duke çuar në një nënvlerësim kronik të përpjekjeve dhe rëndësisë së tyre.

[83] Po aty.

[84] Ch. Doss, R. Meinzen-Dick, A. Quisumbing & S. Theis Gratë në bujqësi: Katër mite**.** Elsevier**.** Sigurimi Global i Ushqimit Vëllimi 16, mars 2018, Faqet 69-74. https://doi.org/10.1016/j.gfs.2017.10.001

[85] Banka Aziatike për Zhvillim (2013). Barazia gjinore dhe sigurimi i ushqimit: Fuqizimi i grave si mjet kundër urisë. https://gsdrc.org/document-library/gender-equality-and-food-security-womens-empowerment-as-a-tool-against-hunger/

Kjo qasje e unifikuar është problematike pasi fsheh dobësi të ndryshme që lidhen me sigurimin e ushqimit, nevojat specifike të moshës, kufizimet specifike të kontekstit dhe anashkalimin e roleve të dallueshme.[86] Kjo mungesë nuancash në të kuptuarit e këtyre faktorëve kritikë mund të pengojë hartimin dhe zbatimin efektiv të politikave.

Vajzat dhe djemtë nuk angazhohen në mënyrë të barabartë në zinxhirin e prodhimit ushqimor dhe shkalla e angazhimit të tyre ndryshon dhe varet nga konteksti i vendit. Pjesëmarrja e fëmijëve në sektorin bujqësor është një çështje shqetësuese, pasi përbën një formë të punës së fëmijëve që mund të pengojë zhvillimin dhe arsimimin e tyre, si dhe të vërë në rrezik mirëqenien e tyre. Në Kosovë, djemtë, veçanërisht adoleshentët, kanë më shumë gjasa të punojnë me orë të gjata sesa vajzat, dhe fëmijët më të rritur janë më të përfshirë në detyra të rrezikshme.[87] Modelet e zakonshme të punës së kryer nga fëmijët në sektorin bujqësor përfshijnë kultivimin e bimëve (94%), rritjen dhe kujdesin për bagëtinë (47%), dhe trajtimin ose aplikimin e pesticideve (16%).[88]

Gjetjet e hulumtimit tregojnë se puna e fëmijëve është e pranishme në sektorin e bujqësisë, me afërsisht 40% të familjeve që angazhojnë adoleshentë të moshës 13 deri në 17 vjeç në punë bujqësore. Puna e fëmijëve që përfshin fëmijë të moshës 5 deri në 12 vjeç është e pranishme në 10% të familjeve.[89] Përhapja e punës së fëmijëve ndryshon në rajone të ndryshme, ku Ferizaj ka angazhimin më të lartë të adoleshentëve në punë bujqësore (88%). Gjilani, Ferizaj dhe Prishtina janë tri rajonet kryesore me përqindjen më të lartë të familjeve që angazhojnë fëmijë të moshës 5 deri në 12 vjeç në punë bujqësore.[90] Shkaqet kryesore të punës së fëmijëve në bujqësi rrjedhin nga dinamika familjare dhe gatishmëria e fëmijëve për të ndihmuar. Familjet në vështirësi ekonomike kanë më shumë gjasa t'i përfshijnë fëmijët e tyre në punë bujqësore potencialisht të rrezikshme.

Tronditjet dhe cenueshmëritë gjinore

Pabarazitë strukturore formësojnë ndjeshëm përvojat e individëve në lidhje me ekspozimin, cenueshmërinë dhe aftësinë e tyre për t'u përshtatur ndaj krizave ose tronditjeve të papritura. Konfliktet, çrregullimet klimatike dhe pandemitë mund të ulin ndjeshëm nivelet e përgjithshme të punësimit, por ato kanë tendencë të kenë një ndikim veçanërisht të ashpër te gratë në bujqësi. Ndërsa këto kriza shfaqen, gratë shpesh e gjejnë veten duke marrë role të reja në bujqësi dhe prodhimin e ushqimit, gjë që jo vetëm rrit ngarkesën e punës së tyre, por edhe i vendos ato nën një presion të madh pa njohjen e duhur të kontributeve të tyre. Për më tepër, këto rrethana sfiduese dëmtojnë aftësinë e grave për të pasur qasje në

[86] M. del Mar Hidalgo García (2013). Roli i grave në sigurimin e ushqimit**.** https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/4229912.pdf

[87] Organizata Ndërkombëtare e Punës (2023). Vlerësim i shpejtë i punës së fëmijëve në bujqësi në Kosovë. https://www.ilo.org/publications/rapid-assessment-child-labour-agriculture-kosovo#:~:text=The%20findings%20indicate%20that%20child,Families%20in%20economic%20deprivation%20are

[88] Po aty.

[89] Po aty.

[90] Po aty.

ushqim, duke ndikuar në jetën e tyre si konsumatore që kanë nevojë për ushqim dhe si ofruese përgjegjëse për ushqyerjen e familjeve dhe komuniteteve të tyre.

Hulumtimet tregojnë se gratë zakonisht përballen me rreziqe më të mëdha shëndetësore dhe përjetojnë shkallë më të lartë sëmundjesh krahasuar me burrat pas fatkeqësive natyrore, duke përfshirë thatësirat, stuhitë, tërmetet dhe zjarret.[91][92] Kjo pabarazi është veçanërisht e theksuar në kontekstet ku gratë kanë një status më të ulët socio-ekonomik, gjë që kufizon qasjen e tyre në informacion dhe burime jetësore. Për më tepër, kur gratë kanë liri veprimi të kufizuar për të bërë zgjedhje strategjike në jetë, aftësia e tyre për t'iu përgjigjur në mënyrë efektive këtyre sfidave zvogëlohet më tej.[93]

Pandemia COVID-19 ndikoi ndjeshëm te gratë në Kosovë, të cilat u përballën me sfida më të mëdha se burrat në qasjen ndaj ushqimit. Konkretisht, 53 për qind e grave raportuan se përballen me vështirësi në këtë drejtim, krahasuar me 46 për qind të burrave. Këto sfida iu atribuuan kryesisht mbylljes së tregjeve dhe orarit të reduktuar të punës së dyqaneve. Për më tepër, individët që banonin në rajone më periferike, pavarësisht nga gjinia, përjetuan probleme të shtuara në sigurimin e furnizimeve me ushqim.[94]

Në muajt e parë të COVID-it, kufizimet në lëvizje të vendosura nga autoritetet e bënë të vështirë për fermerët të vazhdonin veprimtarinë e tyre dhe të gjenin punëtorë për të ndihmuar me korrjen. Hulumtimet vënë në dukje se vetëm pasi fermerëve të regjistruar iu dha leje e posaçme, ata ishin në gjendje të ktheheshin në punë. Fermerët u përballën me pengesa jo vetëm në prodhim, por edhe në shitje, pasi kufizimet e udhëtimit ndërprenë shpërndarjen e produkteve të tyre.[95] Ata që nuk kishin mjete të mjaftueshme për të ruajtur ushqimin ishin të detyruar ta shisnin atë më lirë seç duhej ose rrezikonin ta linin të prishej. Vonesat në proceset e prodhimit, shitjes dhe blerjes së mallrave bujqësore kontribuuan në humbje si në produkte ashtu edhe në fitime, të cilat ndikuan negativisht në të ardhurat e familjeve të tyre.

Politikat bujqësore shërbejnë si një kornizë themelore që ndikon në disponueshmërinë dhe stabilitetin e furnizimeve ushqimore për individët dhe

---

[91] E. Bryan, etj., 2023. Gjinia, rezistenca dhe sistemet ushqimore. Në: D. Béné, Rezistenca dhe sigurimi i ushqimit në një kontekst të sistemeve ushqimore. Studimet Palgrave në ekonominë bujqësore dhe politikën ushqimore. UNICEF, 2023. Të kequshqyer dhe të neglizhuar.

[92] FAO, 2024. Klima e Padrejtë: Matja e ndikimeve të ndryshimeve klimatike tek të varfrit, gratë dhe të rinjtë në zonat rurale. https://www.fao.org/socioeconomic-research-analysis/resources/unjust-climate/the-unjust-climate/en

[93] Po aty.

[94] UN Women (Entiteti i Organizatës së Kombeve të Bashkuara për Barazinë Gjinore dhe Fuqizimin e Grave). 2020. Ndikimi i Covid-19 në jetën dhe jetesën e grave dhe burrave në Evropë dhe Azinë Qendrore. Stamboll, Turqi, Zyra Rajonale e UN Women për Evropën dhe Azinë Qendrore. https://eca.unwomen.org/sites/default/files/Field%20Office%20ECA/Attachments/Publications/2020/07/The%20impact%20of%20COVID19%20on%20womens%20and%20mens%20lives%20and%20livelihoods%20in%20Europe%20and%20Central%20Asia.pdf

[95] FAO (2024). *Profili Gjinor i Kosovës për Bujqësi dhe Jetesë Rurale.* https://openknowledge.fao.org/items/c2abff2f-b341-4bfc-86d4-e32ebe61c367

komunitetet. Gjatë kohërave sfiduese të karakterizuara nga tronditje dhe cenueshmëri, siç janë rëniet ekonomike, ndikimet e paparashikueshme të ndryshimeve klimatike dhe pasojat e fatkeqësive të shkaktuara nga njeriu, këto politika bëhen edhe më jetësore. Ata vendosin udhëzime dhe praktika që mund të ndihmojnë në mbrojtjen e sigurimit të ushqimit, duke siguruar që njerëzit të kenë qasje në ushqim të mjaftueshëm, të sigurt dhe ushqyes, edhe kur përballen me vështirësi. Duke adresuar kompleksitetet e këtyre sfidave, politikat efektive bujqësore mund të nxisin qëndrueshmërinë në sistemin ushqimor.

Strategjia e Kosovës për Bujqësi dhe Zhvillim Rural, e cila është neutrale ndaj gjinisë, ndan vetëm 0.7% të mbështetjes bujqësore për të adresuar objektivin strategjik të qëndrueshmërisë mjedisore.[96] Ndërsa dokumenti përshkruan kriteret e pranueshmërisë për marrjen e pagesave direkte në Kosovë, Ministria e Bujqësisë, Pylltarisë dhe Zhvillimit Rural (MBPZHR) nuk arrin të përfshijë kërkesat për qëndrueshmëri mjedisore, si dhe përshtatjen dhe zbutjen e ndryshimeve klimatike, në këto kritere. Për më tepër, faktorë të rëndësishëm që ndikojnë në sistemet ushqimore dhe sigurimin e përgjithshëm të ushqimit mungojnë dukshëm në strategji.

Sjellja e konsumatorit

Zgjedhjet që bëjnë individët në lidhje me ushqimin e shëndetshëm ndikohen thellësisht nga disa faktorë, duke përfshirë edukimin e të ushqyerit, disponueshmërinë e informacionit dhe aftësitë e nevojshme për përgatitjen efektive të ushqimit. Fatkeqësisht, këto burime nuk janë gjithmonë të arritshme për të gjithë. Fuqizimi i grave për të marrë përsipër vendimet që lidhen me llojet e kulturave që ato kultivojnë dhe përgatisin, si dhe mënyrën se si i ushqejnë fëmijët e tyre, luan rol vendimtar në përmirësimin e mirëqenies së të gjithë anëtarëve të familjes. Hulumtimet tregojnë se, mesatarisht, gratë kanë më shumë gjasa të bëjnë zgjedhje më të shëndetshme ushqimore krahasuar me burrat.[97]

Duke qenë se gratë shpesh shërbejnë si ofrueset kryesore të ushqimit në familjet e tyre, niveli i arsimimit dhe stabiliteti i tyre financiar ka një ndikim të thellë në cilësinë ushqyese të ushqimit që konsumojnë familjet. Prandaj, investimi në fuqizimin dhe edukimin e grave jo vetëm që u sjell dobi atyre, por edhe përmirëson shëndetin e përgjithshëm të të gjithë familjes.

Megjithatë, është jetike që edukimi dhe informacioni mbi ushqyerjen t'u ofrohet të gjithëve - grave, burrave, vajzave dhe djemve njësoj. Duke vepruar kështu, ne mund të ndryshojmë normat shoqërore, duke krijuar një mjedis ku çdo anëtar i familjes

[96] MAFRD (2022). Strategjia për Bujqësi dhe Zhvillim Rural. https://mbpzhr.rks-gov.net/wp-content/uploads/2025/01/STRATEGJIA-PER-BUJQESI-DHE-ZHVILLIM-RURAL-2022-2028.pdf

[97] A. Feraco, A. Armani, I. Amoah, E. Guseva, E. Camajani, S. Gorini, R. Strollo, E. Padua, M. Caprio, M. Lombardo. Vlerësimi i dallimeve gjinore në preferencat ushqimore dhe aktivitetin fizik: anketë e bazuar në popullatë. Front Nutr. 2024 Feb 20;11:1348456. doi: 10.3389/fnut.2024.1348456. PMID: 38445208; PMCID: PMC10912473.

njeh rëndësinë e të ushqyerit dhe përfitimet e mbajtjes së një diete të ekuilibruar dhe merr pjesë në përgjegjësitë e familjes.

Barazia gjinore dhe sigurimi i ushqimit – Rruga përpara

(Rekomandime paraprake)

- E drejta për ushqim të mjaftueshëm është një e drejtë themelore njerëzore që MBPZHR-ja dhe të gjitha entitetet e tjera shtetërore në të gjitha nivelet duhet ta mbështesin si pjesë e politikave dhe programeve që promovojnë sigurimin e ushqimit dhe të ushqyerit,
- Është thelbësore të ripërcaktohet pasiguria ushqimore dhe e të ushqyerit përmes një perspektive politike dhe të përqendruar te njerëzit, që pranon ndërlidhjet e thella midis urisë, padrejtësisë gjinore dhe shkeljeve të të drejtave. Për më tepër, kjo perspektivë duhet të theksojë rolin thelbësor që luajnë sistemet e pabarabarta të prodhimit, shpërndarjes dhe tregtisë së ushqimit në këto çështje,
- Mbështetja e praktikave të qëndrueshme bujqësore: hartimi dhe zbatimi i politikave që ofrojnë ndihmë financiare dhe teknike për fermerët e vegjël dhe politikat që promovojnë metoda të qëndrueshme bujqësore për të rritur qëndrueshmërinë bujqësore,
- Investimi në infrastrukturën e ruajtjes dhe shpërndarjes së ushqimit: shfrytëzimi i investimeve strategjike në infrastrukturën e ruajtjes dhe shpërndarjes së ushqimit si thelbësore për të siguruar furnizim të qëndrueshëm me ushqim, ruajtje dhe shpërndarje efektive të ushqimit gjatë kohës së nevojës,
- Inkurajimi i sistemeve lokale ushqimore: promovimi i sistemeve lokale ushqimore si thelbësore për përmirësimin e sigurimit të ushqimit dhe uljen e varësisë nga importet, sistemet lokale ushqimore rrisin qëndrueshmërinë e zinxhirëve të furnizimit me ushqim ndaj ndërprerjeve të mundshme,
- Zhvillimi i politikave dhe programeve transformuese gjinore, shërbimeve dhe kritereve të shpërndarjes financiare që shkojnë përtej instrumentalizimit të grave, duke përdorur mjete të integrimit gjinor në të gjitha fazat e zhvillimit, zbatimit, monitorimit dhe vlerësimit të politikave dhe programeve rregullatore dhe të zhvillimit,
- Është e domosdoshme të forcohen institucionet rurale dhe të sigurohet që ato të jenë të ndjeshme ndaj aspektit gjinor. Ngritja e institucioneve rurale të forta, efektive dhe gjithëpërfshirëse është thelbësore për zbutjen e varfërisë, promovimin e zhvillimit ekonomik dhe fuqizimin e prodhuesve të vegjël dhe popullsisë rurale, me theks të veçantë tek gratë,
- Zbatimi i strategjive që sigurojnë ofrim të barabartë shërbimesh si për gratë ashtu edhe për burrat brenda institucioneve rurale, duke përfshirë organizatat e prodhuesve, etj. Përveç kësaj, ofruesit e shërbimeve publike dhe private - si

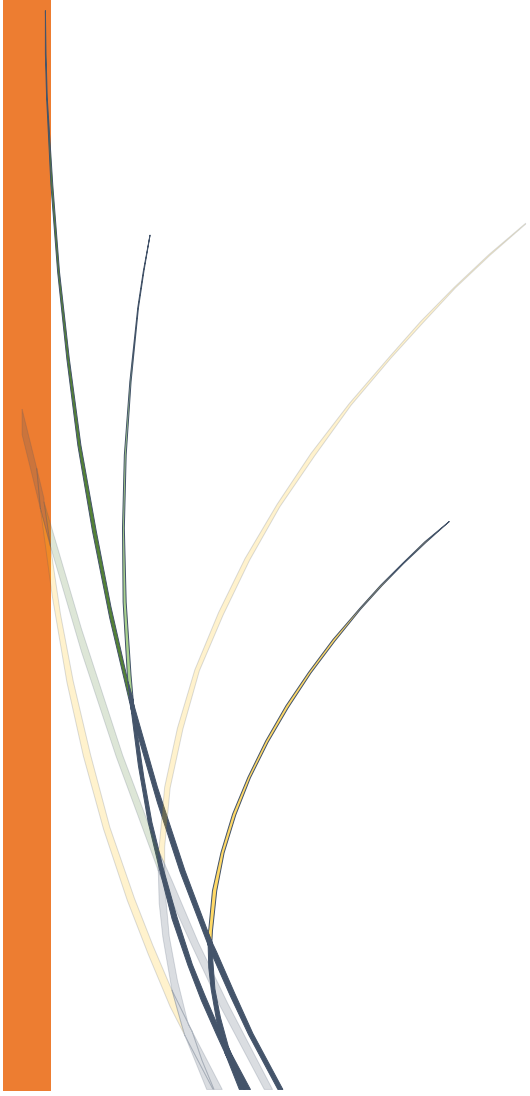
shërbimet e zgjerimit, shërbimet e shëndetit të kafshëve dhe organizatat mikrofinanciare - duhet të miratojnë praktika të ndjeshme ndaj gjinisë. Ndërsa grupet e grave luajnë rol të rëndësishëm, institucionet e tjera rurale duhet të jenë gjithashtu të qasshme për gratë dhe t'u përgjigjen nevojave të tyre specifike,

- Përmirësimi i qasjes në informacion dhe teknologjitë e përshtatshme për adresimin e boshllëqeve gjinore në prodhimin e ushqimit, sigurimin e rezultateve më të mira të ushqyerjes për familjet dhe fuqizimin e grave me njohuri dhe mjete,
- Angazhimi në politika, procese dhe institucione më të ndërlidhura dhe koherente që mbështesin qeverisjen ndërsektoriale të zgjidhjeve të sigurimit të ushqimit dhe të ushqyerjes të drejta ndaj gjinisë,
- Investimi në kërkime të reja dhe në gjenerimin e provave që përfshijnë analiza të ndërgjegjshme gjinore për të përmirësuar të kuptuarit e implikimeve gjinore të pasigurisë ushqimore. Gjithashtu, ky hulumtim duhet të shqyrtojë se cilat politika dhe praktika janë efektive dhe pse, në mënyrë që të punohet drejt arritjes së një vizioni të drejtë gjinor për sigurimin e ushqimit dhe të ushqyerjes,
- Përmirësimi i mbledhjes dhe analizimit të të dhënave të ndara sipas seksit. Regjistrimet bujqësore duhet t'i japin përparësi fushave ku gratë janë të përfshira në mënyrë aktive dhe të mbledhin të dhëna të ndara sipas gjinisë mbi pronësinë, qasjen dhe kontrollin mbi burimet prodhuese si toka, uji dhe kreditë. Anketat më të hollësishme mbi përdorimin e kohës do të rrisnin të kuptuarit e kontributeve të grave në mirëqenien e familjes dhe kufizimet e tyre kohore,
- Përmirësimi i cilësisë së të dhënave të ndara sipas gjinisë për hartimin e politikave, duke integruar regjistrimet bujqësore me anketat dhe duke analizuar të dhënat ekzistuese.

This document is part of the preparation phase for the Kosovo Program for Gender Equality 2025-2035, supported by the Gender Equality Facility Project funded by the European Commission and implemented by UN Women in Pristina

SITUATIONAL ANALYSIS: GENDER AND FOOD SECURITY

KOSOVO PROGRAM FOR GENDER EQUALITY '25-'35, PILLAR I: ECONOMIC EMPOWERMENT AND LIVELIHOOD

BLERINDA IDRIZI - PUBLIC POLICY & GENDER MAINSTREAMING EXPERT
UN WOMEN/PRISHTINA

***NOTES**. This document has been prepared as part of the situational analysis for the Kosovo Program for Gender Equality 2025-2035. It marks the first effort to present an analysis of food security and gender equality in Kosovo. The analysis was conducted within a limited timeframe and faced challenges due to insufficient availability of data considered relevant and in accordance with the food security analytical framework. Nevertheless, it paves the way for further investigation into the state of food security and gender equality in Kosovo. The views expressed in this document are those of the author and do not necessarily reflect the stance of the Agency for Gender Equality.*

Contents

Introduction 3

Gender, Poverty and Food Security 5

Gender Inequalities in Access to Food and Malnutrition 11

Gender Inequitable Access to Resources 14

Gender Roles and Food Production 20

Gendered Shocks and Vulnerabilities 24

Consumer Behavior 26

Gender Equality and Food Security – the Way Ahead 26

Introduction

The right to food has been acknowledged as a fundamental aspect of international human rights law since the Universal Declaration of Human Rights (UDHR) was adopted in 1948. Initially articulated in Article 25(1) of the UDHR, it was later codified in Article 11 of the International Covenant on Economic, Social, and Cultural Rights (ICESCR). Article 11 outlines two key elements of this right: the right to adequate food as part of an adequate standard of living (Article 11(1)) and the fundamental right to be free from hunger (Article 11(2)).

The Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women (CEDAW) addresses nutritional aspects by requiring States to ensure adequate nutrition during pregnancy and lactation. While Article 14 does not explicitly mention the right to food, it addresses crucial factors such as access to land and agricultural credit for rural women.

The Convention on the Rights of the Child (CRC) includes provisions related to nutrition in the context of children's rights to health and an adequate standard of living (Articles 24 and 27). Additionally, the Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD) acknowledges the right to food as part of the rights to health (Article 25) and an adequate standard of living (Article 28).

The United Nations Sustainable Development Goals agenda encompasses Goal 2: Zero Hunger, which establishes global targets aimed at eradicating hunger, improving food security, and promoting sustainable agricultural practices by the year 2030. Moreover, it is essential to recognize that all seventeen Goals are interconnected and collectively contribute to enhancing food security.

Yet, as the EU Knowledge Centre for Global Food and Nutrition Security duly notes current food systems reveal significant inequalities, particularly in terms of gender disparities and gender equity is a critical component of transforming food systems.[1]

Further, the EU Knowledge Center for Global Food and Nutrition Security draws attention that ensuring gender equality is vital for providing access to adequate nutrition, decent livelihoods, and environmental sustainability, as well as for facilitating climate change adaptation and mitigation.[2] In addition, it advocates for gender-responsive approaches that can significantly advance progress within food systems, as discrimination often intensifies food insecurity and malnutrition, especially among women and girls, that simultaneously address gender issues through systemic changes, given that inequalities are often rooted in social norms

[1] EU Knowledge Centre for Global Food and Nutrition Security (2025). *Gender Equality and Food Systems – a Knowledge Review.* https://knowledge4policy.ec.europa.eu/publication/knowledge-review-gender-equality-food-systems_en

[2] Ibid.

that restrict women's rights and capabilities.[3] Lastly, it calls for effective solutions that constitute combination of short- and long-term actions at various levels of governance to tackle gender inequality comprehensively.[4]

In light of the considerations discussed, and with a clear understanding that food and nutrition are fundamentally linked to gender justice issues, this paper seeks to provide an in-depth analysis of the intricate relationship between food security and gender equality in Kosovo. It acknowledges that food insecurities can lead to various dimensions of poverty affecting the most vulnerable populations and disproportionally women and girls. By examining the current state of food security, this paper will highlight the disparities and challenges faced by different genders in accessing adequate nutrition, accessing and utilizing resources for transforming the food system and making it more equitable, realizing their rights, and advancing progressive, inclusive and transformative policies.

This analysis is undertaken within the broader context of developing the Kosovo Program for Gender Equality, which aims to address these critical issues and promote equitable access to food resources for all.

During the situation analysis, this paper has relied on the definition of food security of FAO that defines it as the following:

"Food security, at the individual, household, national, regional and global levels [is achieved] when all people, at all times, have physical and economic access to sufficient, safe and nutritious food to meet their dietary needs and food preferences for an active and healthy life."[5]

The "four pillars" of food security—availability, access, utilization, and stability—designated at the World Summit on Food Security in 2009, offer valuable frameworks for a more thorough analysis of food insecurity and for enhancing the current policy responses, which are often inadequate. Furthermore, the principles of sustainability, inclusivity, equity, and a rights-based approach, as emphasized in the KPGE methodology, have been applied both in conjunction with the food security pillars and independently.

[3] Ibid.
[4] Ibid.
[5] FAO (1996). World Food Summit. Rome Declaration and Plan of Action.

Gender, Poverty and Food Security

Food security and poverty are profoundly interconnected challenges[6] that affect individuals, communities and nations as a whole. Achieving food security is vital for alleviating poverty, as it enables individuals to maintain their health, support their families, and pursue educational and economic opportunities.

Conversely, poverty plays a significant role in perpetuating food insecurity. When individuals and families face limited income or insufficient resources, their ability to purchase or produce food is severely compromised. This lack of resources not only leads to inadequate nutrition but also hampers overall well-being and economic stability, creating a vicious cycle that makes it challenging to break free from poverty.

Based on 2017 HBS[7], it is estimated that 18% of Kosovo's population lives below the poverty line, with 5.1% of the population living below the extreme poverty line[8], with poverty and extreme poverty rates systematically higher in rural than in urban areas.[9] Kosovo has 50% of its population residing in rural areas. Despite a 12% decline since the 2011 census, it continues to hold the distinction of having the largest rural population in the western Balkans. (Note. The following data are estimates based on the 2011 census.)

Table 1. Poverty rates by headcount and location[10]

Poverty rates (%)	Location	
	Rural	Urban
Poverty by headcount	19.4	15.9
Extreme poverty headcount	5.4	4.7
Distribution of the poor population	64.8	35.2

[6] World Bank Blogs(2010). Food Security and Poverty—a precarious balance. https://blogs.worldbank.org/en/developmenttalk/food-security-and-poverty-a-precarious-balance#:~:text=There%20is%20no%20more%20important,to%20declines%20in%20agricultural%20output.

[7] World Bank & Kosovo Agency of Statistics (May 2019) *Consumption Poverty in the Republic of Kosovo 2018*.

[8] After adjusting for inflation, the poverty line and extreme poverty lines in current prices are 2017: €1.85 and €1.31 per adult equivalent per day.

[9] In 2025, the World Bank Group projected the poverty rate in Kosovo for the year 2024 to be 16%, utilizing data from the 2017 poverty assessment. This estimate was derived from the "upper middle income poverty rate," which denotes the percentage of individuals living on less than $8.30 per day, adjusted for purchasing power parity. For Kosovo, the purchasing power parity was established at $6.85 in 2017. Based on this analysis, it is anticipated that the poverty rate will decline to 10.5% by the year 2027. The World Bank's document published in April 2025 does not provide disaggregated poverty data; consequently, the poverty status as outlined in the 2017 report continues to be applicable.

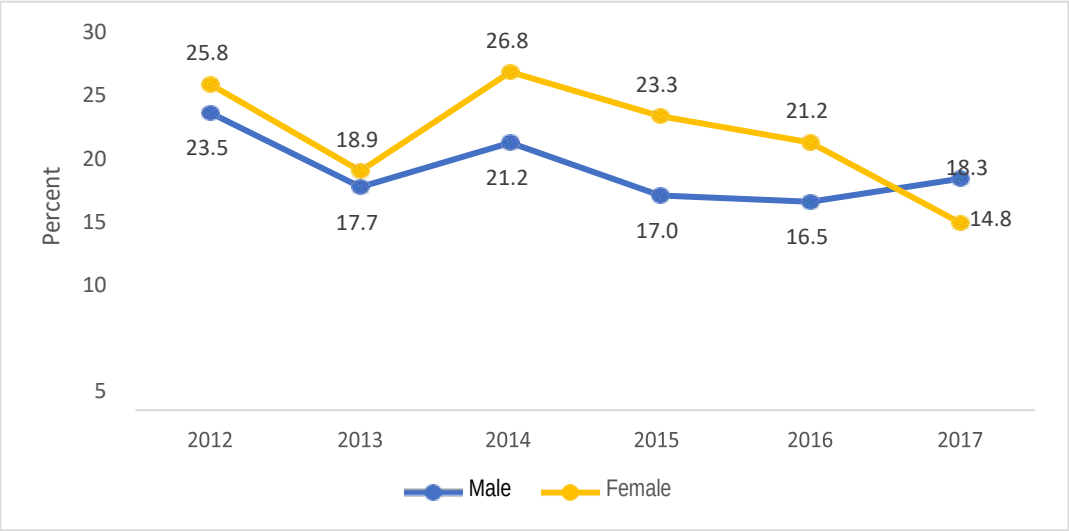
[10] World Bank Group & Kosovo Agency of Statistics (May 2019). *Consumption Poverty in the Republic of Kosovo 2018.*

Distribution of the extreme poor population	63.7	36.3

Source: Consumption Poverty in the Republic of Kosovo 2018

Female-headed households are more likely to be poor when compared to male-headed households. According to the same source, poverty rate among female-headed household stood at 14.8%, even though the female-headed households represented back then represented only around 11.3% of total households.

Figure 1. Poverty by sex of head of household (%) 2012-2017[11]

Source: Consumption Poverty in the Republic of Kosovo 2018

In 2017, 18.9% of women in Kosovo lives in poverty in comparison to 17.2% of men, nearly a two-percentage point difference.[12] Unfortunately, the analysis does not include a cross-examination of gender-based poverty in relation to geographical location. This oversight underscores a significant limitation in the available gender-disaggregated data, which could provide valuable insights into how poverty is experienced differently by various genders in different areas. According to the Kosovo MICS 2020, one in four children under five years old lives in the poorest households, with half of the children from the Roma, Ashkali, and Egyptian communities living in poverty.[13]

Poverty contributes to food insecurity, as individuals and households often lack the financial means to purchase sufficient food, particularly during price increases or economic downturns. The lack of financial means, translated into the lack of the purchasing power on the part of households results into shortage or

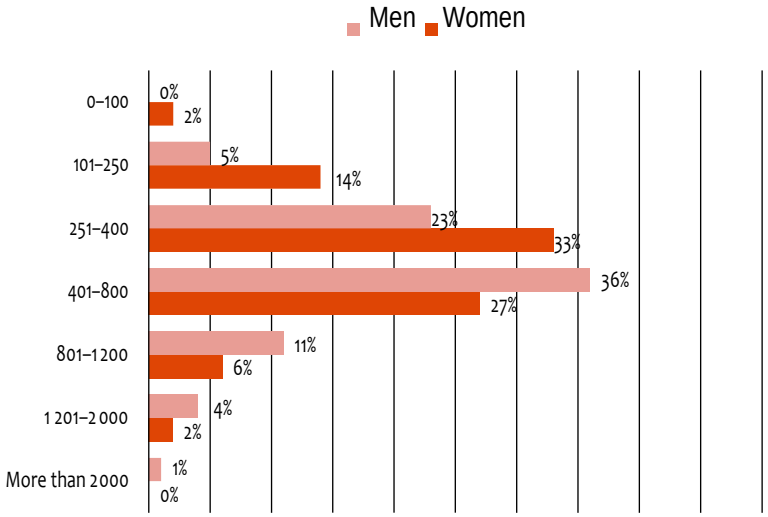
[11] Ibid.
[12] Ibid.
[13] KAS & UNICEF (2020). 2019–2020 Kosovo Multiple Indicator Cluster Survey and 2019–2020 Roma, Ashkali and Egyptian Communities Multiple Indicator Cluster Survey, https://www.unicef.org/kosovoprogramme/media/1871/file/Kosovo%20MICS%202020.pdf

access to food supply. Kosovo Purchasing Power Parity data was reported at 0.350 USD in 2023, an increase from the previous number of 0.340 USD for 2022.[14] Kosovo ranks last in Europe in terms of income per capita when measured by purchasing power parity.

Income inequalities between women and men in Kosovo are particularly evident in the realm of paid employment, highlighting significant disparities. Current statistics indicate a wage gap of 10.7%, which suggests that, even after accounting for various other factors, women earn less than their male counterparts.[15] This persistent difference raises concerns about underlying discrimination in the workplace, reflecting broader societal issues regarding gender equality and economic opportunity.

Income disparities between men and women are evident in rural areas. A study by the Food and Agriculture Organization (FAO) indicates that rural men earn more than women. Specifically, 60% of employed women earn between EUR 250 and EUR 800 per month, while 16% earn between EUR 100 and EUR 250. Over three percent of women earn between EUR 0 and EUR 100. In contrast, no men earn up to EUR 100, and only four percent earn up to EUR 250. Additionally, while no women earn more than EUR 1,200 monthly, about three percent of men do.[16]

Figure 2. Earning distribution for employed women and men in rural areas, in euro.

Source: FAO-Kosovo Gender Profile for Agriculture and Rural Livelihoods

[14] CEIC (2025). Kosovo purchasing power parity. https://www.ceicdata.com/en/kosovo/governance-economic-environment-and-growth-non-oecd-member-annual/purchasing-power-parity

[15] IMF (2025). Labor Market and Gender: Republic of Kosovo. Volume 2025, Issue 002. https://www.elibrary.imf.org/view/journals/018/2025/002/article-A001-en.xml#:~:text=Kosovo's%20female%20labor%20force%20participation,it%20was%20about%2030%20percent.

[16] FAO (2024). *Kosovo Gender Profile for Agriculture and Rural Livelihoods.* https://openknowledge.fao.org/items/c2abff2f-b341-4bfc-86d4-e32ebe61c367

Women's earnings are significantly impacted by several interrelated factors: **high level of occupational segregation, low labor market participation rate and high concentration in the informal economy.** The pronounced level of occupational segregation confines women to a select range of lower-paying jobs and industries, significantly impacting their overall labor participation rates. This segregation accounts for an estimated 50.2% of women's involvement in various sectors, which include education—where they often take on roles as teachers and administrators—health and social services, where they provide essential care and support.[17] Additionally, women are predominantly represented in trade, manufacturing, and the food industry, as well as in public administration and support services, and financial services, where they fulfill vital operational functions. In the category of agriculture, forestry and fishery women constitute only 1.15% of the women workforce in the labour market.[18] These roles frequently offer limited advancement opportunities.

In Kosovo, the participation rate of women in the labor force is strikingly low. Women's participation rate in the labor market is 25.9%, compared to 60.6% for men. Meanwhile, 21.2% of women are gainfully employed, against 55.9% of men.[19] These figures not only positions Kosovo as having the fifth lowest female labor force participation rate globally, but it also makes it the lowest in Europe.[20] The stark underrepresentation of women in the workforce highlights significant social and economic challenges.

KAS currently lacks gender-disaggregated data for rural and urban areas. Nevertheless, the findings from the survey conducted for this gender assessment indicate that the employment rate for women in urban regions is 50%, which is nearly double that of women in rural regions, at 26%. Additionally, significant disparities are evident among men; 43% of men in rural areas are employed, in contrast to 64% of men in urban areas.[21]

In Kosovo, vulnerable employment, which is defined as self-employment without employees or contributing family workers, accounts for 14.5% of the workforce.[22] Men are more likely to be in these precarious jobs, with 17.2% of employed men compared to 7.4% of employed women. In absolute numbers, this means that 60,130 out of 414,493 employed individuals fall into the category of precarious employment.[23] This highlights a significant challenge in the Kosovan labor market, where a substantial portion of the workforce lacks formal employment

[17] KAS (2024). Kosovo Labour Force Survey. https://ask.rks-gov.net/Publication
[18] Ibid.
[19] Ibid.
[20] IMF (2025). Labor Market and Gender: Republic of Kosovo. Volume 2025, Issue 002. https://www.elibrary.imf.org/view/journals/018/2025/002/article-A001-en.xml#:~:text=Kosovo's%20female%20labor%20force%20participation,it%20was%20about%2030%20percent
[21] Siddiqui, H., Gashi, A., Higgins, J., Dasgupta, B. & Pucilowski, M. (2018). *Kosovo labor force and time use study research report*. Millennium Challenge Corporation. https://millenniumkosovo.org/wp-content/
[22] KAS (2024). Kosovo Labour Force Survey. https://ask.rks-gov.net/Publication
[23] Ibid.

arrangements and the associated benefits. Kosovo Labour Survey does not provide disaggregated data by economic sector vulnerable employment, however the MCC study[24] in 2018 cited that "of those who were in vulnerable employment, the highest proportion, 57.9%, worked in the agriculture sector".

Informal employment in Kosovo is a significant issue, with estimates suggesting around 32% of the GDP originates from the informal economy. Informal employment in Kosovo is an understudied topic, with research yielding mixed results due to varying definitions on informality and methodologies. However, studies agree that informal work is more common in the tradable sector than in the non-tradable sector[25] and job security, benefits, and fair wages are often lacking.[26] In Kosovo, informal jobs are especially common in agriculture and construction, where jobs often require less skill and may include casual workers and unpaid family members.[27] Farming plays a significant role in informal employment in these tradable sectors. Informal work is more common among young people, men, those with less education, and people in rural areas.[28]

Higher rates of women's unpaid family work exist in the agriculture, forestry and fishing sectors. Research has found that women are twice as likely as men to be engaged as unpaid family workers in Kosovo rural areas. According to the research, around 13 % of women, compared with 7% of men said that they conduct unpaid family work. In comparison, in urban areas, where only two percent of women and one percent of men engage in unpaid family work.[29]

Among communities, Roma, Ashkali and Egyptina have historically been found at the bottom level of the poverty. The employment levels of the Roma and Ashkali communities are very low compared to other groups, despite higher involvement in social schemes, which remains limited. Most published statistics on their employment come from surveys that do not focus on the labor market and are not fully comparable to national data. However, available data indicate that the unemployment rates for these communities are lower than for others.[30]

---

[24] Siddiqui, H., Gashi, A., Higgins, J., Dasgupta, B. & Pucilowski, M. (2018). *Kosovo labor force and time use study research report*. Millennium Challenge Corporation. https://millenniumkosovo.org/wp-content/uploads/2018/11/MCC-Kosovo-Labor-Force-and-Time-Use-Study-Final-Research-Report-1.pdf

[25] Ibid.

[26] Cojocaru, A. (2017). *Jobs diagnostic Kosovo.* Jobs Series Issue No. 5. Washington, DC, International Bank for Reconstruction and Development and The World Bank. https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/27173/ACS21442-WP-PUBLIC-ADD-SERIES-KosovoJDWEB.pdf?sequence=1&isAllowed=y

[27] Ibid.

[28] The issues related to informal work necessitate further input and insights, and would benefit from discussions within the working group. There are numerous unanswered questions and conflicting research findings pertaining to the informal work situation in Kosovo.

[29] Siddiqui et al as cited in the FAO (2024). *Kosovo Gender Profile for Agriculture and Rural Livelihoods.* https://openknowledge.fao.org/items/c2abff2f-b341-4bfc-86d4-e32ebe61c367

[30] Office of the Prime Minister (2022). Strategy-for-Advancing-the-Rights-of-the-Roma-and-Ashkali-communities-in-the-Republic-of-Kosovo-for-the-period-2022-2026-and-its-Action-Plan-for-the-period-of-2022-2024

Challenges persist regarding the socio-economic situations of these communities and their views on private sector employment. According to the 2020 Survey of Roma, Ashkali, and Egyptian Communities and data from employment offices in 19 municipalities, there are about 1,622 active jobseekers in the Roma community, 1,609 in the Ashkali community, and 664 in the Egyptian community. Additionally, social assistance data reveal that 701 Roma families (around 3,500 individuals), 1,320 Ashkali families (approximately 6,800 individuals), and 385 Egyptian families (about 1,700 individuals) receive support.[31]

The relationship between employment and food security is complex; however, research indicates that the involvement of women in the workforce generally has a direct and significant influence on household food security, which can be either positive or negative, particularly in specific contexts when compared to men's employment. This phenomenon is often attributed to the fact that women, when engaged in gainful employment, typically allocate a greater proportion of their earnings to essential household needs, including food, in comparison to their male counterparts.[32] Studies elsewhere in the world demonstrate that **households in which women were employed had 11.3% lower probability of food insecurity;** in that same study, men's employment made no difference to household food security.[33]

Food insecurity and limited gender decision-making are intricately linked, creating a cycle that perpetuates inequality. As women gain more opportunities in the workforce and pursue advanced education, they become increasingly influential in making important choices within the household. This involvement is particularly crucial when it comes to decisions related to food security, where their insights and contributions can lead to better management of resources and improved nutritional outcomes for the family.

The employment of women and their formal education significantly impact their role in household decision-making. Research in Kosovo indicates that in households where 47% of couples or families choose to pool their financial resources and collaboratively manage their finances. In 62.8% of these households, the wife is actively engaged in the workforce. In contrast, in 34.8% of the households, wives

https://kryeministri.rks-gov.net/wp-content/uploads/2023/05/Strategy-for-Advancing-the-Rights-of-the-Roma-and-Ashkali-communities-in-the-Republic-of-Kosovo-for-the-period-2022-2026-and-its-Action-Plan-for-the-period-of-2022-2024-1.pdf

[31] Ibid.

[32] World Food Program (2022). These Are the Top 6 Reasons Women Are Hungrier Than Men Today. https://www.wfpusa.org/news/women-in-crisis-top-ways-women-are-hungrier/#:~:text=Even%20for%20something%20as%20basic,of%20disadvantage%2C%20poverty%20and%20hunger.

[33] Harris-Fry, H., Nur, H., Shankar, B., et al. The impact of gender equity in agriculture on nutritional status, diets, and household food security: a mixed-methods systematic review. BMJ Global Health 2020. doi:10.1136/ bmjgh-2019-002173

are not engaged in any form of gainful employment. This suggests a noteworthy relationship between shared financial management and wife's employment status.[34]

The research demonstrates that in 35.1% of households, financial management is solely undertaken by the husband. Furthermore, it is noteworthy that in 51.7% of these households, the wife is unemployed, while only 14.7% of households report having employed wife.[35] In the surveyed households, decisions about daily expenses are made in the following ways: in 35.4% of households, the wife made the decisions; in 27.5%, decisions were made on a rotating basis; in 16.9%, decisions were made jointly by both partners; and in 20.2%, the husband made the decisions.[36]

There are key differences between Albanian and Serbian households in managing income and making purchasing decisions. In Serbian households, partners tend to decide together on important matters more often than in Albanian households. Additionally, it is less common for the husband to be the sole decision-maker in Serbian households.[37]

Gender Inequalities in Access to Food and Malnutrition

Poverty is a major factor contributing to food insecurity, and **access to food is further complicated by gender power dynamics and sex-linked biology**. **Consequently, both poverty and gender power dynamics create significant barriers to adequate nutrition for many individuals and families and influence their health outcomes**, **resulting in various health inequalities**. These dynamics can dictate who within a household has the authority and resources to secure and manage food.

Data linked to malnutrition and direct poverty and lack of diverse diet, demonstrate that in Kosovo only one in three children between 6 and 36 months of age receives the minimum acceptable diet. In the richest households, 49% of children received the minimum diet diversity versus 34% of children (one in three) in the poorest households. While about 80% of children receive the minimum recommended number of meals, only 45% of children receive a minimally diverse diet.[38]

Further, even though data on the levels of malnutrition within Kosovo population are missing, negative trends among children trends exist in underweight and overweight children younger than 5 years old, indicating signs of malnutrition.[39] While the findings do not point to severe malnutrition, they indicate that the population exhibits

[34] RIINVEST (2022). *Who Decides What in Rural Households in Kosovo?* https://www.riinvestinstitute.org/uploads/files/2022/February/07/Final_Report_ENG_15.12.2021_11644237935.pdf

[35] Ibid.

[36] Ibid.

[37] Ibid.

[38] KAS & UNICEF (2020). 2019–2020 Kosovo Multiple Indicator Cluster Survey. https://www.unicef.org/kosovoprogramme/media/1871/file/Kosovo%20MICS%202020.pdf

[39] FAO (2024). *Kosovo Gender Profile for Agriculture and Rural Livelihoods.* https://openknowledge.fao.org/items/c2abff2f-b341-4bfc-86d4-e32ebe61c367

signs of being underweight for their height. This is especially alarming among children, as a higher proportion of them may be at risk. As a result, it is essential to closely monitor their growth and nutritional status, and some may require targeted interventions to address these concerns.

Table 2. Percentage of children under age 5 years, by nutritional status and gender (Mean Z-score SD), 2019–2020[40]

Status	Girls	Boys
Underweight	0.2	0.2
Stunted	0.0	0.1
Wasted	0.5	0.6
Overweight	0.3	0.2

Source: FAO (2024). Kosovo Gender Profile for Agriculture and Rural Livelihoods.

Gender power dynamics affect not only the distribution of food within households but also the type of food that is distributed and consumed by household members. Preferential treatment is often given to favored members of a household, typically males or male breadwinners. As a result, foods rich in micronutrients are frequently reserved for them.

Studies show that women and girls face greater biological, socioeconomic, and behavioral risk factors for malnutrition compared to men and boys. [41][42] From a biological standpoint, women require more protein, energy, and micronutrients during pregnancy and lactation. Additionally, due to the cyclical loss of iron associated with menstruation and childbirth, women's nutritional status is particularly vulnerable to micronutrient deficiencies.[43]

Research on household decision-making related to food distribution, nutritional intake, and eating patterns in Kosovo is largely insufficient. Furthermore, studies examining the social, cultural, structural, and behavioral factors influencing malnutrition are also lacking. Nevertheless, through the process of cross-disciplinary inference, it is possible to derive valuable insights by utilizing analogous studies from related fields.

[40] Adapted from KAS and UNICEF. 2020. *2019–2020 Kosovo Multiple Indicator Cluster Survey and 2019–2020 Roma, Ashkali and Egyptian Communities Multiple Indicator Cluster Survey, Survey Findings Report*. Pristina, KAS and UNICEF, pp. 271–272. https://www.unicef.org/kosovoprogramme/media/1871/file/Kosovo%20MICS%202020.pdf

[41] Traissac, P, El Ati, J, Gartner, A, Gharbia, HB, and Delpeuch, F. Gender inequalities in excess adiposity and anaemia combine in a large double burden of malnutrition gap detrimental to women in an urban area in North Africa. Public Health Nutr. (2016) 19:1428–37. doi: 10.1017/S1368980016000689

[42] Jabbour J, Khalil M, Ronzoni AR, Mabry R, Al-Jawaldeh A, El-Adawy M and Sakr H (2023) Malnutrition and gender disparities in the Eastern Mediterranean Region: The need for action. Front. Nutr. 10:1113662. doi: 10.3389/fnut.2023.111366

[43] FAO (2016). Gender, Food Security and Nutrition in Protracted Crises. Women and Girls as Agents of Resilience. https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/b24b79e3-e834-47a3-954d-5dce3cc4ed73/content

A research study conducted in Kosovo found that children aged 1 to 6 years with sideropenic anemia had a higher prevalence of mothers with a history of anemia. Additionally, these children exhibited lower levels of red blood cells (RBC), hemoglobin (HGB), hematocrit (HCT), mean corpuscular volume (MCV), and iron compared to children without anemia ($p < 0.05$).[44] These differences were statistically significant, with a p-value of less than 0.05,[45] indicating a strong association between maternal anemia and the blood health of these young children. While anemia in women has various causes, food insufficiency is a primary one and the findings of this research emphasizes the significance of maternal health and its influence on child development, especially among vulnerable populations.

Vitamin D deficiency is a significant public health concern in Kosovo, as studies reveal a considerable prevalence of low vitamin D levels among both adults and children.[46] Contributing factors include insufficient dietary intake and a limited utilization of supplements. Furthermore, deficiency in vitamin D is associated with adverse effects on skeletal diseases but also with cardiovascular disease, cancer, and infection, autoimmune diseases including type 1 diabetes, insulin resistance and beta-cell dysfunction, rheumatoid arthritis, and multiple sclerosis, underscoring the need for increased awareness and interventions to address this nutritional deficiency.[47]

According to a recent research study of the Faculty of Medicine of the University of Prishtina, about 62.7% of the subjects are Vitamin D deficient, while Vitamin D insufficient is 25.6% of our subjects. It is evident that Vitamin D deficiency is mostly found in the age group of 40–59 years (65.9%), concurrently, the least deficient is the age group of 1–19 years presenting with only 6.1%. The high prevalence of Vitamin D insufficiency was found in the age group of 1–19 years in 30.3% of cases and in the age group of 20–39 years in 28.3% of cases. There was a gender difference between subjects below the reference level of vitamin 25(OH) D values in all age groups with the age group of 1–19 years (females 92.7% and males 7.3%) being the most prominent difference.[48]

In addition to malnutrition, stress, and a lack of physical activity, **studies have linked vitamin D deficiency among women to socio-cultural and religious**

[44] Uka, V, Uka, A. & Isufi, L. The Sociodemographic and Morphological Characteristics of Preschool Children with Sideropenic Anemia in the Kosovo Sample. Georgian Med News 2025 Feb:(359). https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/40305811/

[45] Ibid.

[46] Krasniqi Boshnjaku, E., Boshnjaku, A., Ukëhaxhaj, A., Wagner, K.-H., & Wessner, B. (2024). Association between vitamin D status, physical performance, sex, and lifestyle factors: a cross-sectional study of community-dwelling Kosovar adults aged 40 years and older. *European Journal of Nutrition*, *63*(3), 821-834. https://doi.org/10.1007/s00394-023-03303-9

[47] Baruti-Gafurri Z, Kafexholli A, Dervishi B, Sylaj R, Shabani K, Musliu D. Prevalence of Vitamin D Deficiency and Insufficiency in Kosovo Population. Open-Access Maced J Med Sci. 2022 Mar 14; 10(C):1-6. https://doi.org/10.3889/oamjms.2022.8808

[48] Ibid.

factors, such as skin covering and veiling.[49] The practice of veiling, particularly heavy veiling, has been on the rise in Kosovo after then conflict.

The lack of infrastructure and access to potable water and energy forces women to collect water and firewood. Although these problems may not be widespread in Kosovo, those living in poverty and remote areas experience the significant impact of inadequate access to basic infrastructure. This burden overworks them and can expose them to gender-based violence, which increases the risk of undernutrition and malnutrition for both them and their children. As a result, their ability to perform these essential tasks is severely impacted.

Gender Inequitable Access to Resources

Gender disparities in access to resources like land, finance, technology, knowledge and social capital negatively impacts food security and ability of women and men to thrive in agri-food systems.[50]

Gender and land and property rights

Women often have more limited rights and access to land and other productive resources with significant implications for food and nutrition security at the level of the household and community. Landesa reports that where women lack land rights, there are 60 percent more malnourished children. However, when women control assets like land and income, their decision-making power increases, resulting in better nutrition for their families.[51]

Although state laws, including those concerning land titling, may safeguard women's rights to land ownership, customary laws, cultural norms and tradition frequently take precedence in local contexts. The Kosovo Law No. 03/L-154 on Property and Other Real Things, guarantees equal rights for both women and men in property ownership and inheritance. Similarly, Kosovo's Law on Inheritance[52]reinforces this equality. However, substantial gender disparities persist. The 2015 Agriculture Census reveals that men owned 95.1 percent of agricultural land, while women owned only 4.9 percent[53], with women comprising an estimated 2 percent of forest owners.[54]

---

[49] Jabbour J, Khalil M, Ronzoni AR, Mabry R, Al-Jawaldeh A, El-Adawy M and Sakr H (2023) Malnutrition and gender disparities in the Eastern Mediterranean Region: The need for action. Front. Nutr. 10:1113662. doi: 10.3389/fnut.2023.1113662

[50] FAO. (2023). *The status of women in agrifood systems – Overview.* Rome. https://doi.org/10.4060/cc5060en

[51] Landesa (2012) Land Rights and Food Security: the linkages Between Secure Land Rights, Women and Improved Household Security and Nutrition, Issues Brief, Seattle, WA: Landesa, www.landesa.org/wp-content/uploads/Landesa-Issue-Brief-Land-Rights-and-Food Security.pdf

[52] LAW NO. 06/L-008 ON AMENDING AND SUPPLEMENTING THE LAW No.2004/26 ON INHERITANCE IN KOSOVO

[53] KAS (2015). Agriculture Census in Kosovo 2014 – Final Results. Pristina. https://ask.rks-gov.net/media/1375/final-results.pdf

[54] FAO. 2017. Gender, rural livelihoods and forestry: Assessment of gender issues in Kosovo's forestry. Pristina. https://www.fao.org/3/i7421e/i7421e.pdf

Despite legal entitlements, property division often reflects traditional social customs rather than established rights. Worldwide research indicates that even when formal laws are implemented to promote equal rights to land, women's inheritance rights are often significantly constrained by customary practices that govern familial and social relations.[55] In Kosovo, research studies conducted over the years, although limited in number, confirm the global pattern of gender disparities in land ownership.

Incidentally, many women are unaware that they have the legal right to inherit from their parents or spouses. Notaries often adhere to the family's wishes and transfer property ownership to male relatives. As a result, wives and daughters rarely assert their claims to property. They may avoid seeking their inheritance rights to prevent conflict within the family or out of respect for their parents' legal wills.[56] Even though it should be noted that these researches are more than over a decade by now and do not shed information on aspects of gender, land ownership and intersectionality and other aspects that are related and affect food security.

The citizens of Kosovo, encompassing both men and women, face substantial difficulties stemming from the region's historical background of discriminatory policies. These challenges manifest in their struggle to effectively document land ownership, land management and inheritance rights. As a result, the process of transferring property or agri-business which wish to develop it, becomes fraught with complications, further exacerbating the already complex relationship individuals have with land and ownership in this context.

A recent study found that farmers struggle with obtaining official documents for property ownership, which complicates their applications for grants and subsidies. Many use inherited land that hasn't been legally transferred to them. Farmers noted that the property registration process is complex, time-consuming, and expensive, deterring them from officially transferring ownership.[57]

Gender and access to technology

Agricultural technologies can significantly reduce the time needed to complete tasks and decrease their physical difficulty. **These technologies alongside those of services and marketing, can also enhance productivity by lowering the labor input required to maintain or increase production**.[58] However, they can affect the workload of both women and men in complex ways, potentially benefiting or hindering their livelihoods. **New technologies may create,**

[55] Robinson, Brian & Diop, Moustapha. (2022). Who Defines Land Tenure Security? De Jure and De Facto Institutions.https://www.researchgate.net/publication/361987710_Who_Defines_Land_Tenure_Security_De_Jure_and_De_Facto_Institutions#full-text

[56] As cited from various research in the FAO (2024). *Kosovo Gender Profile for Agriculture and Rural Livelihoods.*

[57] FAO (2024). *Kosovo Gender Profile for Agriculture and Rural Livelihoods.* https://openknowledge.fao.org/items/c2abff2f-b341-4bfc-86d4-e32ebe61c367

[58] Kaaria, S.K. and J. Ashby. 2001. An approach to technological innovation that benefits rural women: the resource-to-consumption system. Cali, Colombia: Participatory Research and Gender Analysis, Consultative Group on International Agricultural Research, Future Harvest. (Working document. CGIAR Systemwide Program on Participatory Research and Gender Analysis. No. 13. https://cgspace.cgiar.org/handle/10568/69999

reduce, or change tasks for both genders, leading to shifts in skill requirements and responsibilities.[59]

The dissemination of technologies plays a crucial role in determining who benefits. If gender dynamics are not well understood, these technologies may reinforce existing roles or diminish benefits for specific groups, especially women.[60] There is significant evidence that shows that when production improves a product, and increases in monetary value, it can be appropriated and controlled by men.

The recent Kosovo Gender Profile for Agriculture highlights gaps in access to agricultural machinery and inputs related to gender.[61] According to this document, approximately 10% of women stated they need family permission to use vehicles and equipment, while another 10% reported having no access at all. Additionally, about 20% of women indicated their households required equipment but did not own it. Conversely, seeds are generally more accessible, with one-third of women reporting full independent access. Discussions have revealed that men sometimes restrict women's choices regarding the types of seeds or plants they can cultivate.[62]

Gender and access to productive assets and services

Gender gaps in access to productive assets and complementary services, such as credit, transport, training, information, and extension systems, further limit women's capacity to engage in more remunerative enterprises.

Gender inequitable access to markets and credit does not significantly improve women's lives or facilitate their entry into the market. According to the Kosovo Gender Country Profile (2024), out of a total of 612,482 registered properties, only 19.8% are owned by women, either individually or in co-ownership with men.[63] The restricted access to immovable property significantly impacts its viability as collateral for obtaining credit lines.

Despite the implementation of new approaches and pro-gender equality policies by the Government of Kosovo—such as the Kosovo Credit Guarantee Fund, the grant and subsidy program administered by the Ministry of Agriculture, microcredit programs provided by bilateral donors, financial investment for initial capital from bilateral development partners, and investments from foreign financial institutions—women continue to predominantly engage in small-scale food production and retail.

---

[59] Meinzen-Dick, R. 2014. "The Gender Asset Gap and Its Implications for Agricultural and Rural Development" In Gender in agriculture: Closing the knowledge gap. Edited by A. Quisumbing, R. Meinzen-Dick, T. Raney, A. Croppenstedt, J.Behrman, Julia A.; and A. Peterman. 2014. Netherlands: Springer. http://www.springer.com/us/book/9789401786157

[60] Ibid.

[61] FAO (2024). *Kosovo Gender Profile for Agriculture and Rural Livelihoods.* https://openknowledge.fao.org/items/c2abff2f-b341-4bfc-86d4-e32ebe61c367

[62] Ibid.

[63] UN Women (2024). Kosovo Gender Country Profile. https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/2024/UNWOMEN_GEF_ENG.pdf

Conversely, men maintain a dominant role in the production, processing, and distribution sectors of the food system.

The reasons behind the observed low registration rate remain unclear, primarily due to the absence of comprehensive research addressing the issue. To access credit line and grant and subsidy means, farmers are required to obtain a farmer registration certificate. To date, even though 130 775 agricultural holdings operate or are registered in Kosovo, only 339 were legal entities.[64] As of May 2022, Kosovo had 4,607 women (5.8 percent) and 74,989 men (95.2 percent) registered as farmers.[65]

Microfinance initiatives and financial schemes may have contributed to an improvement in income for women farmers and those involved in the food processing industry; however, the dynamics of empowerment remain inadequately understood. It is unclear how such initiatives have influenced women's status and agency as decision-makers, as well as their financial literacy and overall knowledge. Moreover, it is essential to evaluate the contributions these women have made to these efforts. There is also a need to ascertain whether these initiatives have inadvertently increased their burdens, debts, and unpaid labor, thereby leading to their instrumentalization rather than genuine empowerment. Additionally, it is important to investigate whether progress has been made within the food system or if women continue to function merely as producers, lacking the ability to transcend barriers and advance their positions.

In the absence of a unified system for financial aid provided by state entities, as well as bilateral and multilateral donors, it remains challenging to ascertain the number of women who have accessed and utilized financial aid programs within the agriculture and food systems over the years. Consequently, **identifying trends, preferences, and existing gaps in these programs** presents significant challenges. **This complexity hinders the ability to draw actionable conclusions that would inform the development of effective policies**. The available data compellingly illustrates that women have consistently represented less than 5 percent of the beneficiaries and have received merely 6 percent or less of the total funds. [66] This striking disparity, as evidenced by the information management system of the Ministry of Agriculture, Forestry, and Rural Development (MAFRD) regarding the grant and subsidy system, highlights the urgent need for targeted initiatives to rectify these inequities and ensure that women receive equitable support.

To assess the effectiveness of grant and subsidy policies in supporting women and food security in Kosovo, it is crucial to analyze agricultural spending. Kosovo allocates

[64] KAS (2015). Agriculture Census in Kosovo 2014 – Final Results. Pristina. https://ask.rks-gov.net/media/1375/final-results.pdf

[65] FAO (2024). *Kosovo Gender Profile for Agriculture and Rural Livelihoods.* https://openknowledge.fao.org/items/c2abff2f-b341-4bfc-86d4-e32ebe61c367

[66] FAO (2024). *Kosovo Gender Profile for Agriculture and Rural Livelihoods.* https://openknowledge.fao.org/items/c2abff2f-b341-4bfc-86d4-e32ebe61c367

more resources to agriculture than other countries at a similar level of development. Since 2019, government expenditure on agriculture has ranged from 0.5% to 1.2% of GDP, averaging 0.84%. This allocation is significantly higher than the EU-27 average of 0.35% for 2020 and 2021, as well as that of regional peers.

In 2023, according to the Kosovo Annual Budget Law, Kosovo allocated €86 million to the agricultural sector. Of this amount, 71% was designated for direct payments. Among the direct payments, 86% were distributed by the Ministry of Agriculture, Forestry, and Rural Development (MAFRD), while the remaining 14% were disbursed by the 38 municipalities. Direct payments have traditionally favored lower-value crops. However, as of 2022, direct payments for wheat and maize comprised 55% of total direct payments. In contrast, the share of direct payments for high-value crops such as fruits, wine, and vegetables decreased from 24% during 2018-2021 to just 15% in 2022. Meanwhile, payments for livestock also declined, dropping from an average of 40% from 2018 to 2021 to only 26% in 2022.[67]

In light of the significant challenge presented by land fragmentation in Kosovo, coupled with existing land ownership complications and the predominance of male ownership, control, and management of large farms, it is evident that the majority of payments are allocated to male producers. This distribution is also influenced by the focus on direct payments and the objectives inherent in such policies.

In Kosovo, the system of direct payments to farmers is widespread but often lacks clear prioritization. This method distributes payments based on criteria like farmland size, livestock counts, and production volumes, which can limit farmers' responsiveness to market demands and affects inclusivity.

The agricultural policy aims to shield both farmers and consumers from market volatility. However, experiences from other countries indicate that governments often struggle to manage the complex dynamics of supply, demand, and pricing, which can hinder their ability to provide long-term protections for both farmers and consumers.[68]

As highlighted in various sections, there are several pressing issues within agriculture that lack the required urgency and greater attention and financial support from direct agricultural payments. One such issue is climate change, which poses a significant threat to farming practices and food production. Additionally, environmental protection is critical to ensuring that our natural resources are preserved for future generations.

The adaptation of agricultural practices to accommodate the changing climate is also essential, as it can help farmers maintain productivity in shifting conditions. Furthermore, enhancing competitiveness within the agricultural sector is vital for

[67] Data obtained from the Ministry of Agriculture, Forestry and Rural Development and Agency for Agriculture Development.

[68] Amaglobeli,D. Benson, T. and Mogues, T. (2024). Agricultural Producer Subsidies: Navigating Challenges and Policy Considerations. Published by IMF, Volume 2024: Issue 002. https://doi.org/10.5089/9798400285950.068

economic growth and sustainability. These issues have yet to receive the attention they deserve.

Technological advancements and automation hold the promise of revolutionizing farming practices, making them more efficient and productive and also contribute to labour productivity which currently stand very low in Kosovo. The cultivation of multi-annual crops can contribute to long-term sustainability and reduce reliance on annual planting. Moreover, developing robust methods and infrastructure for food preservation is necessary to minimize waste and ensure that food reaches consumers in optimal condition and eliminate waste by enhancing food access, affordability and overall food security

Lastly, effective marketing strategies play a crucial role in connecting producers with consumers, ultimately supporting the agricultural economy. Unfortunately, these important topics currently receive minimal or negligible funding. By prioritizing these areas, we could foster increased gender equality in participation across the agricultural landscape and enhance food security for communities in Kosovo.

Women's participation in cooperatives and agricultural unions is often limited due to restricted access to essential resources, lack of initiative, low self-confidence, and insufficient decision-making power. Additionally, the uneven distribution of labor responsibilities often sidelines women's contributions. According to a FAO research study only 3 percent of surveyed rural women and 12 percent of men are members of farmers' associations, cooperatives, or unions[69]. Furthermore, just 5 percent of women and 16 percent of men are aware of local rural advisory services. This lack of awareness is largely due to extension services primarily reaching registered farmers, while many agricultural businesses remain unregistered.[70]

However, cooperatives and similar associations have the potential to be a transformative force for women. By enhancing land ownership, increasing household incomes, and providing a strong platform for collective bargaining, knowledge sharing, and resource sharing, cooperatives empower women to advocate for their rights and assert their presence in the agricultural and food sectors.

A research study conducted in Kosovo indicates that the agriculture cooperative "Krusha e Madhe" has significantly improved the lives of disadvantaged women and this social cooperative exemplifies how bringing these women together can enhance their economic circumstances and help mitigate the psychological trauma caused by war.[71] The findings demonstrate a marked increase in community engagement,

[69] FAO (2024). *Kosovo Gender Profile for Agriculture and Rural Livelihoods.* https://openknowledge.fao.org/items/c2abff2f-b341-4bfc-86d4-e32ebe61c367

[70] Ibid.

[71] Durmishi, L et al. (2023). Community Support and Collaboration in Women's Social Cooperative Krusha E Madhe. European Countryside. 2023-03-01 | Journal article. DOI: 10.2478/euco-2023-0004

cooperation, trust, quality of life, and communication within the community since the cooperative's establishment.[72]

Presently in Kosovo, UN agencies and development partners like the Austrian Development Agency and local CSOs are working to improve access to training, networks, and financing to boost rural women's empowerment in agriculture.

Gender Roles and Food Production

Social norms, gender roles, and societal stereotypes play a crucial role in determining how individuals engage in food production systems. These influences shape the responsibilities, expectations, and opportunities available to various individuals, ultimately affecting the effectiveness and sustainability of food production processes. As a result, they have a significant impact on overall food security, highlighting the need to understand and address these factors to create a more equitable and resilient food system.

Gender roles in food production are characterized by significant disparities, with women often shouldering disproportionate responsibility for subsistence farming, food processing, and household nutrition, while men frequently dominate commercial agriculture, large-scale plowing, and food transportation.[73] In Kosovo, the research findings corroborate the previously stated global pattern.[74] Both male and female respondents reported their involvement in crop production—including fruits, vegetables, and cereals—and livestock rearing of cattle, goats, sheep, and poultry. Women were more active in foraging for wild plants and producing medicinal and aromatic plants, while men were more involved in forestry, beekeeping, and fishing.[75]

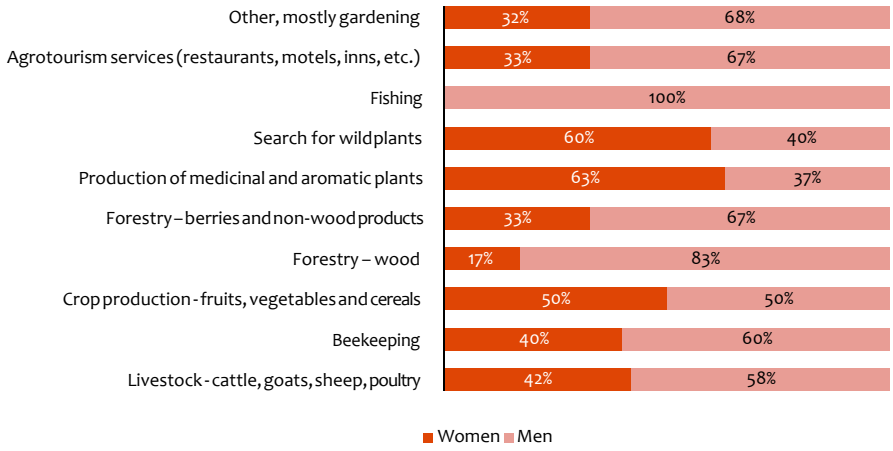
Figure 3. Engagement in types of agricultural activities, by gender

[72] Ibid.

[73] Wisser, J. & Wangu, J. Women's dual centrality in food security solutions: The need for a stronger gender lens in food systems' transformation**.** Elsevier**,** Volume 3, 2021, https://doi.org/10.1016/j.crsust.2021.100094

[74] FAO (2024). *Kosovo Gender Profile for Agriculture and Rural Livelihoods.* https://openknowledge.fao.org/items/c2abff2f-b341-4bfc-86d4-e32ebe61c367

[75] Ibid.

Source: FAO-Kosovo Gender Profile for Agriculture and Rural Livelihoods

When discussing household responsibilities for agricultural activities, respondents identified various family members. Although the number of men and women engaged in crop production was similar, 63% of respondents indicated that men were responsible for this activity, compared to 30% for women. In 88% of relevant households, men managed the use, sale, and purchase of agricultural land, pesticides, and equipment, with only two percent of households assigning this role to women.[76]

Men were also responsible for buying and selling livestock in 86% of households. Meanwhile, women primarily processed livestock products, such as milk and cheese, in 65% of households, and they handled 79% of the processing of products. Rural women noted in discussions that they produced agricultural products for their families through gardening and subsistence farming.[77]

Traditional roles associated with women in the household—such as care economy, the so-called women's responsibility such as cooking and cleaning, — frequently limit their opportunities to engage in employment outside the home. The multitude of tasks demanding their attention often restricts their capacity to participate in additional time-intensive activities. Studies indicate that women adapt to constraints while maintaining traditional gender roles by often owning and managing small livestock or poultry more than men.[78] Also, other key factors cited are the limited land access and the lower labor demands of these animals, which can be kept nearby.[79]

[76] Ibid.
[77] Ibid.
[78] Hovorka, A. 2012) Women/chickens vs. men/cattle: insights on gender–species intersectionality. Geoforum 43:875–884. https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2012.02.005
[79] Galiè A, Mulema A, Mora Benard MA, Onzere SN, Colverson KE (2015) Exploring gender perceptions of resource ownership and their implications for food security among rural livestock owners in Tanzania, Ethiopia, and Nicaragua. Agric Food Secur. https://doi.org/10.1186/s40066-015-0021-9

Illustratively, in Kosovo, between 2012 and 2018, one-third of the total agricultural grant amount[80] was awarded to women. Over the seven grant cycles, 11 different sub-measures were available. The total grant amount disbursed was EUR 66.1 million, with 33% of this sum going to female applicants and 67% to male applicants.[81] The most popular measure among female applicants was for greenhouses, followed by grants for fruit tree orchards and small berry orchards, as well as cattle fattening and dairy operations.

Table 3. *KARDP Grant Amounts Awarded by Measure and by Female and Male Recipients (2012-2018)*[82]

KARDP Grant Amounts Awarded by Measure and by Female and Male Recipients (2012-2018)							
Grant measures	Male grant recipients	Female grant recipients	Male grant amount (Euro)	Female grant amount (Euro)	Total grant sum awarded (Euro)	Male share of grant amount (percent)	Female share of grant amount (percent)
Greenhouses (incl irrigation, warehouses)	335	292	8,553,119	10,748,197	19,301,943	44.3	55.7
Fruit tree orchards	365	108	8,510,894	4,055,237	12,566,131	67.7	32.3
Berry orchards	130	68	3,505,100	1,967,033	5,472,133	64.1	35.9
Veal/pork (veal except 2012; pork 2017-18)	139	42	5,756,591	1,787,319	7,543,910	76.3	23.7
Milking stables and milk chambers	341	38	10,585,866	1,588,646	12,174,512	87.0	13.0
Broiler production (2014-17)	21	18	936,875	914,110	1,850,985	50.6	49.4
Vineyards/grapes (except 2013)	215	14	1,961,638	181,704	2,143,342	91.5	8.5
Small ruminants (2015-18)	48	8	2,117,101	390,718	2,507,819	84.4	15.6
Mechanization (2013 only)	40	5	1,086,997	139,823	1,226,820	88.6	11.4
Egg production (2012, 2015, 2018)	12	3	328,262	137,770	466,032	70.4	29.6
Field crops (2014 only)	31	2	805,961	52,944	858,905	93.8	6.2
Total	1,677	598	44,148,404	21,963,501	66,111,905	66.8	33.2

Source: World Bank (2020). Gender Inclusion in Productive Investments in the Western Balkans.

Over time, a larger share of the total grant amount was awarded to women for greenhouses, with 56% going to female applicants compared to 44% for males. In contrast, the grant amounts awarded for broiler production were roughly equal for both female and male applicants.[83]

Despite the significance of women's contributions in processing food, and agricultural products at home and in their communities this essential work often goes unrecognized. They transform raw ingredients like grains, roots,

[80] This amount includes Government funding as well as World Bank and other donor contributions.
[81] World Bank (2020). Gender Inclusion in Productive Investments in the Western Balkans. https://documents1.worldbank.org/curated/en/678091593499973108/pdf/Gender-Inclusion-in-Productive-Investments-in-the-Western-Balkans.pdf
[82] Ibid.
[83] Ibid.

pulses, vegetables, milk, and fish into nutritious and safe meals. **This intricate process not only enhances the quality and safety of the food we consume but also preserves traditional practices and cultural significance**.

The limited recognition of this work as a significant research subject or policy issue may stem from its association with women, who frequently undertake these responsibilities. This work is often viewed as less prestigious or "glamorous," which can overshadow its importance and the need for scholarly exploration and policy consideration.[84]

Children involvement in agricultural production and the overall availability of food, and food systems and processes, as well food utilization remains unexplored and not duly recognized. **Moreover, the rights and contributions of these young individuals to food production systems and the care economy are often disregarded, resulting in policy measures that fail to address their unique needs and potential effectively.** This oversight hampers the development of comprehensive strategies that could harness the full impact of all contributors to food security.

A significant portion of the existing literature that explores the relationship between gender and food security typically emphasizes the role of women, often treating women and girls as a unified group.[85] However, it is essential to recognize that girls play a crucial role in agricultural production and the overall availability of food. From an early age, they become actively involved in various aspects of farm life and household chores, and as they progress through childhood into adolescence, their responsibilities increase substantially. In tandem with their mothers, who often bear the primary burden of agricultural labor, the contributions of girls are frequently overlooked, leading to a chronic underestimation of their efforts and significance.

This unified approach is problematic as it conceals disparate vulnerabilities related to food security, age-specific needs, context-specific constraints and overlooking distinct roles.[86] This lack of nuance in understanding these critical factors can hinder effective policy-making and implementation.

Girls and boys do not engage equally in the food production chain and their degree of engagement varies and is country contextual. The participation of children in the agricultural sector is a concerning issue, as it represents a form of child labor that can hinder their development and education, and put at risk their well-being. In Kosovo, boys, especially adolescent ones, are more

[84] Doss, Ch., Meinzen-Dick, R., Quisumbing, A. & Theis, S. Women in agriculture: Four myths**.** Elsevier**.** Global Food Security Volume 16, March 2018, Pages 69-74. https://doi.org/10.1016/j.gfs.2017.10.001

[85] Asian Development Bank (2013). Gender Equality and Food Security: Women's Empowerment as a Tool against Hunger. https://gsdrc.org/document-library/gender-equality-and-food-security-womens-empowerment-as-a-tool-against-hunger/

[86] del Mar Hidalgo García, M. (2013). The role of women in food security**.** https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/4229912.pdf

likely to work longer hours than girls, and older children are more involved in hazardous tasks.[87] Common patterns of work performed by children in the agricultural sector include cultivating plant crops (94%), raising and caring for livestock (47%), and handling or applying pesticides (16%).[88]

Research findings indicate that child labour is present in the agricultural sector, with approximately 40% of households engaging adolescents between the ages of 13 and 17 in agricultural work. Child labour involving children aged 5 to 12 years old is present in 10% of households.[89] The prevalence of child labour varies across different regions, with Ferizaj having the highest engagement of adolescents in agricultural work (88%). Gjilan, Ferizaj and Prishtinë are the top three regions with the highest percentage of households engaging children aged 5 to 12 years old in agricultural work.[90] The main causes of child labour in agriculture stem from family dynamics and children's willingness to help. Families in economic hardship are more likely to involve their children in potentially hazardous agricultural work.

Gendered Shocks and Vulnerabilities

Structural inequalities significantly shape individuals' experiences in relation to exposure, vulnerability, and their ability to adapt to sudden crises or shocks. Conflicts, climate disruptions, and pandemics can significantly decrease overall employment levels, but they tend to have a particularly harsh impact on women in agriculture. As these crises unfold, women often find themselves taking on new roles in farming and food production, which not only increases their workload but also places them under immense pressure without adequate acknowledgment of their contributions. Furthermore, these challenging circumstances undermine women's ability to access food, impacting their lives both as consumers who need nutrition and as providers responsible for feeding their families and communities.

Research indicates that women commonly face greater health risks and experience higher rates of illness compared to men in the aftermath of natural disasters, including droughts, storms, earthquakes, and fires.[91][92] This disparity is particularly pronounced in contexts where women have a lower socioeconomic status, which restricts their access to vital information and resources. Furthermore, when women

[87] International Labour Organisation (2023). Rapid assessment on child labour in agriculture in Kosovo. https://www.ilo.org/publications/rapid-assessment-child-labour-agriculture-kosovo#:~:text=The%20findings%20indicate%20that%20child,Families%20in%20economic%20deprivation%20are
[88] Ibid.
[89] Ibid.
[90] Ibid.
[91] Bryan, E., et al., 2023. Gender, Resilience, and Food Systems. In: Béné, D. Resilience and Food Security in a Food Systems Context. Palgrave Studies in Agricultural Economics and Food Policy. UNICEF, 2023. Undernourished and Overlooked.
[92] FAO, 2024. The Unjust Climate Measuring the impacts of climate change on rural poor, women and youth. https://www.fao.org/socioeconomic-research-analysis/resources/unjust-climate/the-unjust-climate/en

possess limited agency to make strategic life choices, their capacity to respond effectively to these challenges is further diminished.[93]

The COVID-19 pandemic significantly impacted women in Kosovo, who encountered greater challenges than men in accessing food. Specifically, 53 percent of women reported facing difficulties in this regard, compared to 46 percent of men. These challenges were primarily attributed to market closures and reduced operating hours of stores. Furthermore, individuals residing in more peripheral regions, regardless of gender, experienced heightened problems in obtaining food supplies.[94]

In the early months of COVID, restrictions on movement imposed by authorities made it challenging for farmers to maintain their operations and find labor to assist with the harvest. Research notes that it was only after registered farmers were granted special permission that they were able to return to work. Farmers faced obstacles not only in production but also in sales, as travel restrictions disrupted the distribution of their products.[95] Those without adequate means to store food were compelled to undersell it or risk letting it spoil. Delays in the processes of producing, selling, and purchasing agricultural goods contributed to losses in both products and profits, which adversely affected their household income.

Agricultural policies serve as a fundamental framework that influences the availability and stability of food supplies for individuals and communities. During challenging times characterized by shock and vulnerability, such as economic downturns, the unpredictable impacts of climate change, and the consequences of human-induced disasters, these policies become even more vital. They establish guidelines and practices that can help protect food security, ensuring that people have access to sufficient, safe, and nutritious food, even in the face of adversity. By addressing the complexities of these challenges, effective agricultural policies can foster resilience and sustainability in the food system.

The Kosovo Strategy for Agriculture and Rural Development, which is gender-neutral, allocates only 0.7% of agricultural support to address the strategic objective of environmental sustainability.[96] While the document outlines eligibility criteria for receiving direct payments in Kosovo, the Ministry of Agriculture, Forestry and Rural Development (MAFRD) fails to incorporate requirements for environmental sustainability, as well as climate change adaptation and mitigation, into these criteria.

---

[93] Ibid.

[94] UN Women (United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women). 2020. The impact of Covid-19 on women's and men's lives and livelihoods in Europe and Central Asia. Istanbul, Türkiye, UN Women Regional Office for Europe and Central Asia. https://eca.unwomen.org/sites/default/files/Field%20Office%20ECA/Attachments/Publications/2020/07/The%20impact%20of%20COVID19%20on%20womens%20and%20mens%20lives%20and%20livelihoods%20in%20Europe%20and%20Central%20Asia.pdf

[95] FAO (2024). *Kosovo Gender Profile for Agriculture and Rural Livelihoods.* https://openknowledge.fao.org/items/c2abff2f-b341-4bfc-86d4-e32ebe61c367

[96] MAFRD (2022). Strategy for Agricultural and Rural Development. https://mbpzhr.rks-gov.net/wp-content/uploads/2025/01/STRATEGJIA-PER-BUJQESI-DHE-ZHVILLIM-RURAL-2022-2028.pdf

Additionally, significant factors that affect food systems and overall food security are notably missing from the strategy.

Consumer Behavior

The choices individuals make regarding healthy food are deeply influenced by several factors, including nutrition education, the availability of information, and the necessary skills for effective food preparation. Unfortunately, these resources are not always accessible to everyone. Empowering women to take charge of decisions related to the types of crops they grow and prepare, as well as how they feed their children, plays a crucial role in enhancing the well-being of all family members. Research shows that, on average, women are more likely to make healthier food choices compared to men.[97]

Given that women often serve as the primary food providers in their households, their level of education and financial stability has a profound impact on the nutritional quality of the food that families consume. Therefore, investing in the empowerment and education of women not only benefits them but also enhances the overall health of the entire family.

However, it is vital that nutrition education and information are provided to everyone—women, men, girls, and boys alike. By doing so, we can shift societal norms, creating an environment where every household member recognizes the significance of nutrition and the benefits of maintaining a balanced diet and partake in the household responsibilities.

Gender Equality and Food Security – the Way Ahead

(Preliminary Recommendations)

- The right to adequate food is a fundamental human right that MAFRD and all other state entities at all levels must uphold as part of policies and programs promoting food and nutrition security,
- It is essential to redefine food and nutrition insecurity through a political and people-centered lens that acknowledges the profound interconnections among hunger, gender injustice, and violations of rights. Furthermore, this perspective must emphasize the pivotal role that unequal systems of food production, distribution, and trade play in these issues,
- Supporting Sustainable Agricultural Practices: design and implement of policies that provide financial and technical assistance to small-scale farmers and policies that promote sustainable farming methods to enhance agricultural sustainability,

[97] Feraco A, Armani A, Amoah I, Guseva E, Camajani E, Gorini S, Strollo R, Padua E, Caprio M, Lombardo M. Assessing gender differences in food preferences and physical activity: a population-based survey. Front Nutr. 2024 Feb 20;11:1348456. doi: 10.3389/fnut.2024.1348456. PMID: 38445208; PMCID: PMC10912473.

- Investing in Food Storage and Distribution Infrastructure: utilize strategic investment in food storage and distribution infrastructure as critical for ensuring a stable food supply, effective storage and distribution of food during times of need,
- Encouraging Local Food Systems: promote local food systems as vital for improving food security and reducing dependency on imports, local food systems enhance the resilience of food supply chains against potential disruptions,
- Develop gender transformative policies and programs, services and financial disbursement criteria that go beyond instrumentalising women, by employing gender mainstreaming tools at all phases of the development, implementation, monitoring and evaluating of regulatory and development policies and programs,
- It is imperative to strengthen rural institutions and ensure they are gender-sensitive. The establishment of robust, effective, and inclusive rural institutions is crucial for the alleviation of poverty, the promotion of economic development, and the empowerment of small producers and the rural population, with particular emphasis on women,
- Implement strategies that ensure equitable service provision for both women and men within rural institutions, including producers' organizations, etc. Additionally, public and private service providers—like extension services, animal health services, and microfinance organizations—must adopt gender-sensitive practices. While women's groups play an important role, other rural institutions must also be accessible to women and responsive to their specific needs,
- Improve access to information and appropriate technologies for addressing gender gaps in food production, ensuring better nutrition outcomes for families and empowering women with knowledge and tools,
- Commit to more interconnected and coherent policies, processes, and institutions that support cross-cutting gender-just governance of food and nutrition security solutions,
- Invest in new research and evidence generation that incorporates gender-aware analysis to improve our understanding of the gender implications of food insecurity. This research should also examine which policies and practices are effective and why, in order to work towards achieving a gender-just vision of food and nutrition security,
- Improve the collection and analysis of sex-disaggregated data. Agricultural censuses should prioritize areas where women are actively involved and collect sex-disaggregated data on ownership, access to, and control over productive resources such as land, water, and credit. More detailed time-use surveys

would enhance understanding of women's contributions to household welfare and their time constraints,

- Improve the quality of sex-disaggregated data for policy-making, by integrating agricultural censuses with surveys and analyze existing data.

Ovaj dokument je deo pripremne faze za Kosovski program za rodnu ravnopravnost 2025-2035, podržan od strane projekta "Instrument za rodnu ravnopravnost" koji finansira Evropska komisija a sprovodi "UN Women" u Prištini

ANALIZA SITUACIJE: RODNA PITANJA I BEZBEDNOST HRANE

KOSOVSKI PROGRAM ZA RODNU RAVNOPRAVNOST ’25-’35, STUB I: EKONOMSKO OSNAŽIVANJE I IZVORI PRIHODA

BLERINDA IDRIZI – EKSPERT ZA JAVNE POLITIKE I INTEGRACIJU NAČELA RODNE RAVNOPRAVNOSTI
UN WOMEN/PRIŠTINA

Ovaj dokument je pripremljen kao deo analize situacije za Program za rodnu ravnopravnost na Kosovu 2025-2035 i predstavlja prvi pokušaj da se predstavi analiza bezbednosti hrane i rodne ravnopravnosti na Kosovu. Analiza je sprovedena u ograničenom vremenskom roku i suočila se sa izazovima zbog nedostatka relevantnih podataka, a u skladu je sa analitičkim okvirom bezbednosti hrane. Međutim, ona otvara put za dalja istraživanja stanja bezbednosti hrane i rodne ravnopravnosti na Kosovu. Stavovi izraženi u ovom dokumentu su stavovi autora i ne odražavaju nužno stav Agencije za rodnu ravnopravnost.

Sadržaj

Uvod 3

Rod, siromaštvo i bezbednost hrane 5

Rodne nejednakosti u pristupu hrani i neuhranjenost 11

Nejednak pristup resursima među polovima 14

Rodne uloge i proizvodnja hrane 20

Rodni šokovi i ranjivosti 24

Ponašanje potrošača 26

Rodna ravnopravnost i bezbednost hrane – put napred 26

Uvod

Pravo na hranu je priznato kao temeljni aspekt međunarodnog prava ljudskih prava od usvajanja Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima (UDLJP) 1948. godine. Prvobitno artikulisano u članu 25(1) UDLJP, kasnije je kodifikovano u članu 11 Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (MPESKP). Član 11 navodi dva ključna elementa ovog prava: pravo na odgovarajuću hranu kao deo odgovarajućeg životnog standarda (član 11(1)) i temeljno pravo na život bez gladi (član 11(2)).

Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW) bavi se nutritivnim aspektima zahtevajući od država da obezbede odgovarajuću ishranu tokom trudnoće i dojenja. Iako član 14 izričito ne pominje pravo na hranu, on se bavi ključnim faktorima kao što su pristup zemljištu i poljoprivrednim kreditima za ruralne žene.

Konvencija o pravima deteta (CRC) sadrži odredbe koje se odnose na ishranu u kontekstu prava dece na zdravlje i odgovarajući životni standard (članovi 24 i 27). Pored toga, Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom (CRPD) priznaje pravo na hranu kao deo prava na zdravlje (član 25) i odgovarajući životni standard (član 28).

Agenda Ciljeva održivog razvoja Ujedinjenih nacija obuhvata Cilj 2: Život bez gladi, koji utvrđuje globalne ciljeve usmerene na iskorenjivanje gladi, poboljšanje bezbednosti hrane i promociju održivih poljoprivrednih praksi do 2030. godine. Štaviše, važno je prepoznati da je svih sedamnaest ciljeva međusobno povezano i da zajedno doprinose poboljšanju bezbednosti hrane.

Ipak, kako EU Centar znanja za globalnu bezbednost hrane i ishrane uredno primećuje, trenutni sistemi hrane pokazuju značajne nejednakosti, posebno u pogledu rodnih razlika, a rodna ravnopravnost je ključna komponenta transformacije sistema hrane.[1]

Dalje, EU Centar znanja za globalnu bezbednost hrane i ishrane skreće pažnju da je obezbeđivanje rodne ravnopravnosti od vitalnog značaja za obezbeđivanje pristupa adekvatnoj ishrani, pristojnim izvorima prihoda i ekološkoj održivosti, kao i za olakšavanje prilagođavanja i ublažavanja klimatskih promena.[2] Pored toga, zalaže se za rodno odgovorne pristupe koji mogu značajno unaprediti napredak u prehrambenim sistemima, jer diskriminacija često pojačava nesigurnost hrane i neuhranjenost, posebno među ženama i devojčicama, koji istovremeno rešavaju rodna pitanja kroz sistemske promene, s obzirom na to da su nejednakosti često ukorenjene u društvenim normama koje ograničavaju prava i mogućnosti žena.[3] Na kraju, on poziva na efikasna rešenja koja predstavljaju kombinaciju kratkoročnih i

[1] EU Centar znanja za globalnu bezbednost hrane i ishrane (2025). *Gender Equality and Food Systems – a Knowledge Review.* https://knowledge4policy.ec.europa.eu/publication/knowledge-review-gender-equality-food-systems_en

[2] Ibid.

[3] Ibid.

dugoročnih akcija na različitim nivoima upravljanja kako bi se sveobuhvatno rešila rodna nejednakost.[4]

U svetlu obuhvaćenih razmatranja i sa jasnim razumevanjem da su hrana i ishrana fundamentalno povezane sa pitanjima rodne pravde, ovaj rad nastoji da pruži detaljnu analizu složenog odnosa između bezbednosti hrane i rodne ravnopravnosti na Kosovu. Priznaje da nesigurnost hrane može dovesti do različitih dimenzija siromaštva koje pogađaju najranjivije populacije, a nesrazmerno žene i devojčice. Ispitivanjem trenutnog stanja bezbednosti hrane, ovaj rad će istaći razlike i izazove sa kojima se suočavaju različiti polovi u pristupu adekvatnoj ishrani, pristupu i korišćenju resursa za transformaciju sistema hrane i njegovo pravičnije sprovođenje, ostvarivanju svojih prava i unapređenju progresivnih, inkluzivnih i transformativnih politika.

Ova analiza je sprovedena u širem kontekstu razvoja Kosovskog programa za rodnu ravnopravnost, koji ima za cilj da se pozabavi ovim kritičnim pitanjima i promoviše jednak pristup resursima hrane za sve.

Tokom analize situacije, ovaj rad se oslanjao na definiciju bezbednosti hrane koju koristi FAO a koja je definiše na sledeći način:

„Bezbednost hrane, na individualnom, kućnom, nacionalnom, regionalnom i globalnom nivou [postiže se] kada svi ljudi, u svakom trenutku, imaju fizički i ekonomski pristup dovoljnoj, bezbednoj i hranljivoj hrani kako bi zadovoljili svoje prehrambene potrebe i preferencije u vezi sa hranom za aktivan i zdrav život."[5]

„Četiri stuba" bezbednosti hrane – dostupnost, pristup, korišćenje i stabilnost – određeni na Svetskom samitu o bezbednosti hrane 2009. godine, nude vredne okvire za temeljniju analizu nesigurnosti hrane i za unapređenje trenutnih političkih odgovora, koji su često neadekvatni. Štaviše, principi održivosti, inkluzivnosti, ravnopravnosti i pristupa zasnovanog na pravima, kako je naglašeno u metodologiji KPGE, primenjeni su kako zajedno sa stubovima bezbednosti hrane tako i nezavisno.

[4] Ibid.

[5] FAO (1996). Svetski samit o hrani. Rimska deklaracija i plan delovanja.

Rod, siromaštvo i bezbednost hrane

Bezbednost hrane i siromaštvo su duboko međusobno povezani izazovi[6] koji utiču na pojedince, zajednice i nacije u celini. Postizanje bezbednosti hrane je od vitalnog značaja za ublažavanje siromaštva, jer omogućava pojedincima da održe svoje zdravlje, izdržavaju svoje porodice i teže obrazovnim i ekonomskim mogućnostima.

S druge strane, siromaštvo igra značajnu ulogu u ovekovečavanju nesigurnosti u snabdevanju hranom. Kada se pojedinci i porodice suoče sa ograničenim prihodima ili nedovoljnim resursima, njihova sposobnost da kupe ili proizvode hranu je ozbiljno dovedena u pitanje. Ovaj nedostatak resursa ne samo da dovodi do neadekvatne ishrane, već i otežava opšte blagostanje i ekonomsku stabilnost, stvarajući začarani krug koji otežava izlazak iz siromaštva.

Na osnovu HBS-a iz 2017. godine,[7] procenjuje se da 18% stanovništva Kosova živi ispod granice siromaštva, pri čemu 5,1% stanovništva živi ispod granice ekstremnog siromaštva[8], pri čemu su stope siromaštva i ekstremnog siromaštva sistematski veće u ruralnim nego u urbanim područjima.[9] Na Kosovu 50% stanovništva živi u ruralnim područjima. Uprkos padu od 12% od popisa iz 2011. godine, Kosovo i dalje odlikuje to što ima najveći procenat ruralnog stanovništva na zapadnom Balkanu. (Napomena. Sledeći podaci su procene zasnovane na popisu iz 2011. godine.)

Tabela 1. Stope siromaštva po broju stanovnika i lokaciji[10]

Stope siromaštva (%)	Lokacija	
	Ruralna	Urbana
Siromaštvo po glavi stanovnika	19,4	15,9
Ekstremno siromaštvo po glavi stanovnika	5,4	4,7
Distribucija siromašnog stanovništva	64,8	35,2

[6] Blogovi Svetske banke (2010). Food Security and Poverty—a precarious balance. https://blogs.worldbank.org/en/developmenttalk/food-security-and-poverty-a-precarious-balance#:~:text=There%20is%20no%20more%20important,to%20declines%20in%20agricultural%20output.

[7] Svetska banka i Kosovska agencija za statistiku (maj 2019) *Potrošačko siromaštvo u Republici Kosovo 2018.*

[8] Nakon prilagođavanja inflaciji, linija siromaštva i linije ekstremnog siromaštva u postojećim cenama su iz 2017. godine: 1,85 € i 1,31 € ekvivalenta odrasloj osobi po danu.

[9] Grupa Svetske banke je 2025. godine projektovala stopu siromaštva na Kosovu za 2024. godinu na 16%, koristeći podatke iz procene siromaštva iz 2017. godine. Ova procena je izvedena iz „stope siromaštva sa gornjim srednjim prihodima“, što označava procenat pojedinaca koji žive sa manje od 8,30 dolara dnevno, prilagođen paritetu kupovne moći. Za Kosovo, paritet kupovne moći je utvrđen na 6,85 dolara u 2017. godini. Na osnovu ove analize, očekuje se da će stopa siromaštva pasti na 10,5% do 2027. godine. Dokument Svetske banke objavljen u aprilu 2025. godine ne pruža razvrstane podatke o siromaštvu; shodno tome, status siromaštva kako je navedeno u izveštaju iz 2017. godine i dalje važi.

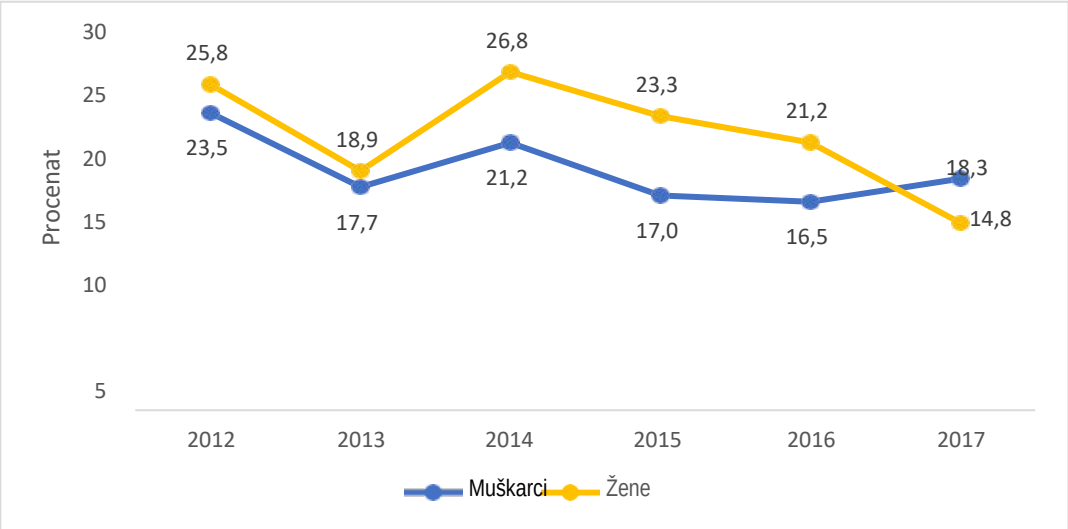
[10] Grupa Svetske banke i Agencija za statistiku Kosova (maj 2019). *Potrošačko siromaštvo u Republici Kosovo 2018.*

Distribucija ekstremno siromašnog stanovništva	63,7	36,3

Izvor: Potrošačko siromaštvo u Republici Kosovo 2018

Domaćinstva čiji su nosioci žene imaju veću verovatnoću da budu siromašna u poređenju sa domaćinstvima čiji su nosioci muškarci. Prema istom izvoru, stopa siromaštva među domaćinstvima čiji su nosioci žene iznosila je 14,8%, iako su domaćinstva čiji su nosioci žene tada predstavljala samo oko 11,3% ukupnog broja domaćinstava.

Slika 1. Siromaštvo prema polu nosioca domaćinstva (%) 2012-2017[11]

Izvor: Potrošačko siromaštvo u Republici Kosovo 2018

U 2017. godini, 18,9% žena na Kosovu živi u siromaštvu u poređenju sa 17,2% muškaraca, što je razlika od skoro dva procentna poena.[12] Nažalost, analiza ne uključuje unakrsnu analizu rodno zasnovanog siromaštva u odnosu na geografsku lokaciju. Ovaj propust naglašava značajno ograničenje u dostupnim podacima razvrstanim po polu, što bi moglo pružiti dragocene uvide u to kako različiti polovi različito doživljavaju siromaštvo u različitim oblastima. Prema MICS-u na Kosovu za 2020. godinu, jedno od četvoro dece mlađe od pet godina živi u najsiromašnijim domaćinstvima, a polovina dece iz romske, aškalijske i egipćanske zajednice živi u siromaštvu.[13]

Siromaštvo doprinosi nesigurnosti u snabdevanju hranom, jer pojedinci i domaćinstva često nemaju finansijska sredstva za kupovinu dovoljnih količina hrane, posebno tokom povećanja cena ili ekonomskih padova. Nedostatak finansijskih sredstava, pretvoren u nedostatak kupovne moći

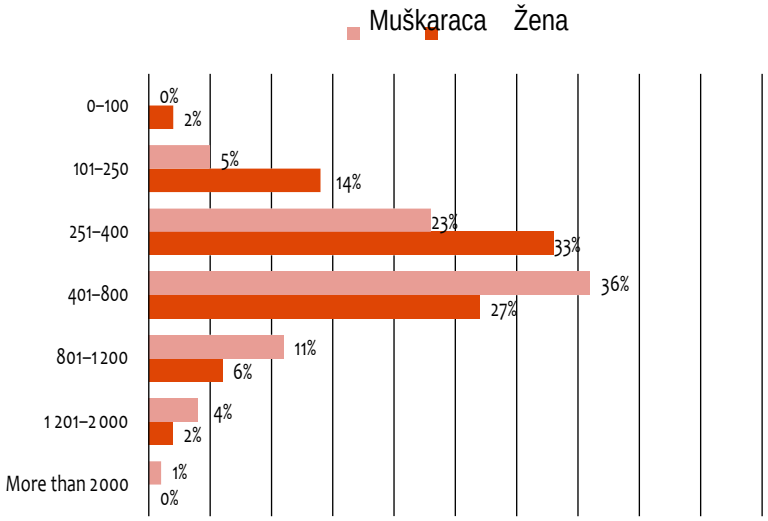
[11] Ibid.
[12] Ibid.
[13] KAS i UNICEF (2020). Klaster istraživanje višestrukih indikatora na Kosovu 2019–2020 i klaster istraživanje višestrukih indikatora zajednica Roma, Aškalija i Egipćana 2019–2020, https://www.unicef.org/kosovoprogramme/media/1871/file/Kosovo%20MICS%202020.pdf

domaćinstava, dovodi do nestašice ili pristupa zalihama hrane. Podaci o paritetu kupovne moći Kosova iznosili su 0,350 američkih dolara u 2023. godini, što je povećanje u odnosu na prethodni broj od 0,340 američkih dolara za 2022. godinu.[14] Kosovo je na poslednjem mestu u Evropi po prihodu po glavi stanovnika mereno paritetom kupovne moći.

Nejednakosti u prihodima između žena i muškaraca na Kosovu su posebno očigledne u oblasti plaćenog zaposlenja, gde su istaknute značajne razlike. Trenutna statistika ukazuje na razliku u platama od 10,7%, što predlaže da, čak i nakon uzimanja u obzir raznih drugih faktora, žene zarađuju manje od svojih muških kolega.[15] Ova stalna razlika izaziva zabrinutost zbog osnovne diskriminacije na radnom mestu, odražavajući šira društvena pitanja u vezi sa rodnom ravnopravnošću i ekonomskim mogućnostima.

Razlike u prihodima između muškaraca i žena su evidentne u ruralnim područjima. Studija Organizacije za hranu i poljoprivredu Ujedinjenih nacija (FAO) pokazuje da muškarci na selu zarađuju više od žena. Konkretno, 60% zaposlenih žena zarađuje između 250 i 800 evra mesečno, dok 16% zarađuje između 100 i 250 evra. Preko tri procenta žena zarađuje između 0 i 100 evra. Nasuprot tome, nijedan muškarac ne zarađuje do 100 evra, a samo četiri procenta zarađuje do 250 evra. Pored toga, dok nijedna žena ne zarađuje više od 1.200 evra mesečno, oko tri procenta muškaraca zarađuje.[16]

Slika 2. Distribucija zarada za zaposlene žene i muškarce u ruralnim područjima, u evrima.

[14] CEIC (2025). Paritet kupovno moći na Kosovu. https://www.ceicdata.com/en/kosovo/governance-economic-environment-and-growth-non-oecd-member-annual/purchasing-power-parity

[15] IMF (2025). Tržište rada i rodna pitanja: Republika Kosovo. Tom 2025, izdanje 002. https://www.elibrary.imf.org/view/journals/018/2025/002/article-A001-en.xml#:~:text=Kosovo's%20female%20labor%20force%20participation,it%20was%20about%2030%20percent.

[16] FAO (2024). *Rodni profil Kosova za poljoprivredu i ruralne izvore prihoda.* https://openknowledge.fao.org/items/c2abff2f-b341-4bfc-86d4-e32ebe61c367

Izvor: FAO- Rodni profil Kosova za poljoprivredu i ruralne izvore prihoda

Na zarade žena značajno utiče nekoliko međusobno povezanih faktora: visok nivo profesionalne segregacije, niska stopa učešća na tržištu rada i visoka koncentracija u neformalnoj ekonomiji. Izražen nivo profesionalne segregacije ograničava žene na odabrani niz niže plaćenih poslova i delatnosti, što značajno utiče na njihovu ukupnu stopu učešća u radu. Ova segregacija čini procenjenih 50,2% učešća žena u različitim sektorima, koji uključuju obrazovanje – gde često preuzimaju uloge nastavnica i administratorki – zdravstvene i socijalne usluge, gde pružaju neophodnu negu i podršku.[17] Pored toga, žene su pretežno zastupljene u trgovini, proizvodnji i prehrambenoj industriji, kao i u javnoj administraciji i službama podrške, i finansijskim uslugama, gde obavljaju vitalne operativne funkcije. U kategoriji poljoprivrede, šumarstva i ribarstva žene čine samo 1,15% ženske radne snage na tržištu rada.[18] Ove uloge često nude ograničene mogućnosti za napredovanje.

Na Kosovu je stopa učešća žena u radnoj snazi izuzetno niska. Stopa učešća žena na tržištu rada je 25,9%, u poređenju sa 60,6% za muškarce. U međuvremenu, 21,2% žena je zaposleno, u odnosu na 55,9% za muškarce.[19] Ove brojke ne samo da Kosovo pozicioniraju kao petu najnižu stopu učešća žena u radnoj snazi u svetu, već ga kotiraju najniže u Evropi.[20] Izrazito nedovoljna zastupljenost žena u radnoj snazi ističe značajne društvene i ekonomske izazove.

KAS trenutno nema rodno razvrstane podatke za ruralna i urbana područja. Ipak, nalazi ankete sprovedene za ovu rodnu procenu pokazuju da je stopa zaposlenosti žena u urbanim regionima 50%, što je skoro dvostruko više nego kod žena u ruralnim regionima, koja iznosi 26%. Pored toga, značajne razlike su evidentne među muškarcima; 43% muškaraca u ruralnim područjima je zaposleno, za razliku od 64% muškaraca u urbanim područjima.[21]

Na Kosovu, ranjivo zapošljavanje, koje se definiše kao samozapošljavanje bez zaposlenih ili doprinosećih radnika iz porodice, čini 14,5% radne snage.[22] Muškarci su skloniji da budu na ovim nesigurnim poslovima, sa 17,2% zaposlenih muškaraca u poređenju sa 7,4% zaposlenih žena. U apsolutnim brojkama, to znači da 60.130 od 414.493 zaposlenih osoba potpada u kategoriju nesigurnih zaposlenja.[23] Ovo ističe značajan izazov na kosovskom tržištu rada, gde značajan deo radne snage nema formalne aranžmane zaposlenja i srodne beneficije. Anketa radne snage na Kosovu ne pruža razvrstane podatke po ekonomskim sektorima u pogledu

[17] KAS (2024). Anketa radne snage na Kosovu. https://ask.rks-gov.net/Publication
[18] Ibid.
[19] Ibid.
[20] IMF (2025). Tržište rada i rodna pitanja: Republika Kosovo. Tom 2025, izdanje 002. https://www.elibrary.imf.org/view/journals/018/2025/002/article-A001-en.xml#:~:text=Kosovo's%20female%20labor%20force%20participation,it%20was%20about%2030%20percent
[21] Siddiqui, H., Gashi, A., Higgins, J., Dasgupta, B. & Pucilowski, M. (2018). *Izveštaj o studiji o radnoj snazi i korišćenju vremena na Kosovu.* Millennium Challenge Corporation. https://millenniumkosovo.org/wp-content/
[22] KAS (2024). Anketa radne snage na Kosovu. https://ask.rks-gov.net/Publication
[23] Ibid.

ranjivog zapošljavanja, međutim, studija MCC[24] iz 2018. godine navodi da je „od onih koji su bili u ranjivom zaposlenju, najveći udeo, 57,9%, radio u poljoprivrednom sektoru".

Neformalno zapošljavanje na Kosovu je značajan problem, a procene ukazuju da oko 32% BDP-a potiče iz neformalne ekonomije. Neformalno zapošljavanje na Kosovu je nedovoljno proučena tema, a istraživanja daju pomešane rezultate zbog različitih definicija neformalnosti i metodologija. Međutim, studije se slažu da je neformalni rad češći u sektoru trgovine nego u sektoru netrgovine[25], a sigurnost posla, beneficije i pravedne plate često nedostaju.[26] Na Kosovu, neformalni poslovi su posebno česti u poljoprivredi i građevinarstvu, gde poslovi često zahtevaju manje veština i mogu uključivati povremene radnike i neplaćene članove porodice.[27] Poljoprivreda igra značajnu ulogu u neformalnom zapošljavanju u ovim sektorima trgovine. Neformalni rad je češći među mladima, muškarcima, onima sa nižim obrazovanjem i ljudima u ruralnim područjima.[28]

Veće stope neplaćenog porodičnog rada žena postoje u sektorima poljoprivrede, šumarstva i ribarstva. Istraživanje je pokazalo da je kod žena dvostruko veća verovatnoća u odnosu na muškarce da će biti angažovane kao neplaćeni porodični radnici u ruralnim područjima Kosova. Prema istraživanju, oko 13% žena, u poređenju sa 7% muškaraca, reklo je da obavlja neplaćeni porodični posao. U poređenju sa tim, u urbanim područjima, samo dva procenta žena i jedan procenat muškaraca se bave neplaćenim porodičnim poslom.[29]

Među zajednicama, Romi, Aškalije i Egipćani su se istorijski nalazili na donjem nivou siromaštva. Nivoi zaposlenosti romske i aškalijske zajednice su veoma niski u poređenju sa drugim grupama, uprkos većem učešću u socijalnim programima, koje je i dalje ograničeno. Većina objavljenih statistika o njihovoj zaposlenosti dolazi iz anketa koje se ne fokusiraju na tržište rada i nisu u potpunosti uporedive sa nacionalnim podacima. Međutim, dostupni podaci ukazuju na to da su stope nezaposlenosti za ove zajednice niže nego za druge.[30]

---

[24] Siddiqui, H., Gashi, A., Higgins, J., Dasgupta, B. & Pucilowski, M. (2018). *Izveštaj o studiji o radnoj snazi i korišćenju vremena na Kosovu.* Millennium Challenge Corporation. https://millenniumkosovo.org/wp-content/uploads/2018/11/MCC-Kosovo-Labor-Force-and-Time-Use-Study-Final-Research-Report-1.pdf

[25] Ibid.

[26] Cojocaru, A. (2017). *Dijagnostika poslova na Kosovu.* Serija o poslovima Izdanje br. 5. Washington, DC, International Bank for Reconstruction and Development and The World Bank. https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/27173/ACS21442-WP-PUBLIC-ADD-SERIES-KosovoJDWEB.pdf?sequence=1&isAllowed=y

[27] Ibid.

[28] Pitanja vezana za neformalni rad zahtevaju dodatne informacije i uvide, i koristila bi im diskusija unutar radne grupe. Postoje brojna pitanja na koja nisu dati odgovori i suprotstavljeni nalazi istraživanja koji se odnose na situaciju u vezi sa neformalnim radom na Kosovu.

[29] Siddiqui et al citirani u FAO (2024). *Rodni profil Kosova za poljoprivredu i ruralne izvore prihoda.* https://openknowledge.fao.org/items/c2abff2f-b341-4bfc-86d4-e32ebe61c367

[30] Kabinet premijera (2022). Strategy-for-Advancing-the-Rights-of-the-Roma-and-Ashkali-communities-in-the-Republic-of-Kosovo-for-the-period-2022-2026-and-its-Action-Plan-for-the-period-of-2022-2024

I dalje postoje izazovi u vezi sa socio-ekonomskim situacijama ovih zajednica i njihovim stavovima o zapošljavanju u privatnom sektoru. Prema Istraživanju romskih, aškalijskih i egipćanskih zajednica iz 2020. godine i podacima iz kancelarija za zapošljavanje u 19 opština, u romskoj zajednici ima oko 1.622 aktivnih tražilaca posla, u aškalijskoj zajednici 1.609 i u egipćanskoj zajednici 664. Pored toga, podaci o socijalnoj pomoći pokazuju da 701 romska porodica (oko 3.500 pojedinaca), 1.320 aškalijskih porodica (približno 6.800 pojedinaca) i 385 egipćanskih porodica (oko 1.700 pojedinaca) dobija podršku.[31]

Odnos između zaposlenja i bezbednosti hrane je složen; međutim, istraživanja pokazuju da učešće žena u radnoj snazi generalno ima direktan i značajan uticaj na bezbednost hrane u domaćinstvima, što može biti pozitivno ili negativno, posebno u specifičnim kontekstima u poređenju sa zaposlenjem muškaraca. Ovaj fenomen se često pripisuje činjenici da žene, kada su angažovane na plaćenom poslu, obično veći deo svoje zarade izdvajaju za osnovne potrebe domaćinstva, uključujući i hranu, u poređenju sa svojim muškim kolegama.[32] Studije u drugim delovima sveta pokazuju da su **domaćinstva u kojima su žene bile zaposlene imala 11,3% manju verovatnoću nesigurnosti u snabdevanju hranom**; u istoj studiji, zaposlenost muškaraca nije uticala na bezbednost snabdevanja hranom u domaćinstvima.[33]

Nesigurnost u snabdevanju hranom i ograničeno donošenje odluka o rodnoj ravnopravnosti su usko povezani, stvarajući ciklus koji održava nejednakost. Kako žene dobijaju više mogućnosti na tržištu rada i teže višem obrazovanju, one postaju sve uticajnije u donošenju važnih izbora u domaćinstvu. Ovo učešće je posebno važno kada su u pitanju odluke vezane za bezbednost hrane, gde njihovi uvidi i doprinosi mogu dovesti do boljeg upravljanja resursima i poboljšanih nutritivnih ishoda za porodicu.

Zaposlenost žena i njihovo formalno obrazovanje značajno utiču na njihovu ulogu u donošenju odluka u domaćinstvu. Istraživanja na Kosovu pokazuju da u domaćinstvima gde 47% parova ili porodica odlučuje da udruži svoje finansijske resurse i zajednički upravlja svojim finansijama. U 62,8% ovih domaćinstava, žena je aktivno uključena u radnu snagu. Nasuprot tome, u 34,8% domaćinstava, žene

https://kryeministri.rks-gov.net/wp-content/uploads/2023/05/Strategy-for-Advancing-the-Rights-of-the-Roma-and-Ashkali-communities-in-the-Republic-of-Kosovo-for-the-period-2022-2026-and-its-Action-Plan-for-the-period-of-2022-2024-1.pdf

[31] Ibid.

[32] Svetski program hrane (2022). These Are the Top 6 Reasons Women Are Hungrier Than Men Today. https://www.wfpusa.org/news/women-in-crisis-top-ways-women-are-hungrier/#:~:text=Even%20for%20something%20as%20basic,of%20disadvantage%2C%20poverty%20and%20hunger.

[33] Harris-Fry, H., Nur, H., Shankar, B., et al. The impact of gender equity in agriculture on nutritional status, diets, and household food security: a mixed-methods systematic review. BMJ Global Health 2020. doi:10.1136/ bmjgh-2019-002173

nisu angažovane ni u jednom obliku plaćenog zaposlenja. Ovo ukazuje na značajnu vezu između zajedničkog upravljanja finansijama i zaposlenja žene.[34]

Istraživanje pokazuje da u 35,1% domaćinstava, finansijsko upravljanje isključivo obavlja muž. Štaviše, vredno je napomenuti da je u 51,7% ovih domaćinstava žena nezaposlena, dok samo 14,7% domaćinstava navodi da ima zaposlenu ženu.[35] U anketiranim domaćinstvima, odluke o svakodnevnim troškovima donose se na sledeće načine: u 35,4% domaćinstava je žena donosila odluke; u 27,5% odluke su donošene na rotacionoj osnovi; u 16,9% odluke su zajednički donosila oba partnera; a u 20,2% odluke je donosio muž.[36]

Postoje ključne razlike između albanskih i srpskih domaćinstava u upravljanju prihodima i donošenju odluka o kupovini. U srpskim domaćinstvima, partneri imaju tendenciju da zajedno odlučuju o važnim stvarima češće nego u albanskim domaćinstvima. Pored toga, ređe je da muž bude jedini donosilac odluka u srpskim domaćinstvima.[37]

Rodne nejednakosti u pristupu hrani i neuhranjenost

Siromaštvo je glavni faktor koji doprinosi nesigurnosti u snabdevanju hranom, a **pristup hrani je dodatno otežan dinamikom moći polova i biologijom povezanom sa polom**. **Shodno tome, i siromaštvo i dinamika moći polova stvaraju značajne prepreke adekvatnoj ishrani za mnoge pojedince i porodice i utiču na njihove zdravstvene ishode, što rezultira raznim zdravstvenim nejednakostima.** Ova dinamika može diktirati ko u domaćinstvu ima ovlašćenja i resurse da obezbedi i upravlja hranom.

Podaci povezani sa neuhranjenošću i direktnim siromaštvom i nedostatkom raznovrsne ishrane pokazuju da na Kosovu samo jedno od troje dece između 6 i 36 meseci dobija minimalno prihvatljivu ishranu. U najbogatijim domaćinstvima, 49% dece je dobilo minimalnu raznovrsnu hranu u odnosu na 34% dece (jedno od troje) u najsiromašnijim domaćinstvima. Dok oko 80% dece dobija minimalni preporučeni broj obroka, samo 45% dece dobija minimalno raznoliku ishranu.[38]

Pored toga, iako nedostaju podaci o nivoima neuhranjenosti među stanovništvom Kosova, postoje negativni trendovi među decom mlađom od 5 godina sa pothranjenošću i prekomernom težinom, što ukazuje na znake neuhranjenosti.[39] Iako nalazi ne ukazuju na tešku neuhranjenost, oni ukazuju da populacija pokazuje znake

[34] RIINVEST (2022). *Ko donosi odluke u ruralnim domaćinstvima na Kosovu?* https://www.riinvestinstitute.org/uploads/files/2022/February/07/Final_Report_ENG_15.12.2021_11644237935.pdf

[35] Ibid.

[36] Ibid.

[37] Ibid.

[38] KAS & UNICEF (2020). Klaster ispitivanje višestrukih indikatora na Kosovu 2019–2020. https://www.unicef.org/kosovoprogramme/media/1871/file/Kosovo%20MICS%202020.pdf

[39] FAO (2024). *Rodni profil Kosova za poljoprivredu i ruralne izvore prihoda.* https://openknowledge.fao.org/items/c2abff2f-b341-4bfc-86d4-e32ebe61c367

pothranjenosti za svoju visinu. Ovo je posebno alarmantno među decom, jer veći deo njih može biti u riziku. Kao rezultat toga, neophodno je pažljivo pratiti njihov rast i nutritivni status, a nekima mogu biti potrebne ciljane intervencije kako bi se rešili ovi problemi.

Tabela 2. Procenat dece mlađe od 5 godina, prema nutritivnom statusu i polu (srednja Z-vrednost SD), 2019–2020.[40]

Status	Devojčice	Dečaci
Pothranjena	0,2	0,2
Zakržljala	0,0	0,1
Niska težina za visinu	0,5	0,6
Prekomerna težina	0,3	0,2

Izvor: FAO (2024). Rodni profil Kosova za poljoprivredu i ruralne izvore prihoda.

Dinamika moći polova utiče ne samo na distribuciju hrane unutar domaćinstava, već i na vrstu hrane koju članovi domaćinstva distribuiraju i konzumiraju. Preferencijalni tretman se često daje favorizovanim članovima domaćinstva, obično muškarcima ili muškim hraniteljima. Kao rezultat toga, hrana bogata mikronutrijentima je često rezervisana za njih.

Studije pokazuju da se žene i devojčice suočavaju sa većim biološkim, socioekonomskim i bihevioralnim faktorima rizika od neuhranjenosti u poređenju sa muškarcima i dečacima. [41][42] Sa biološkog stanovišta, ženama je potrebno više proteina, energije i mikronutrijenata tokom trudnoće i dojenja. Pored toga, zbog cikličnog gubitka gvožđa povezanog sa menstruacijom i porođajem, nutritivni status žena je posebno osetljiv na nedostatak mikronutrijenata.[43]

Istraživanja o donošenju odluka u domaćinstvima u vezi sa distribucijom hrane, unosom hranljivih materija i obrascima ishrane na Kosovu su uglavnom nedovoljna. Štaviše, nedostaju i studije koje ispituju društvene, kulturne, strukturne i bihevioralne faktore koji utiču na neuhranjenost. Ipak,

[40] Adaptirano iz KAS i UNICEF-a. 2020. *Klaster istraživanje višestrukih indikatora na Kosovu 2019–2020. i klaster istraživanje višestrukih indikatora zajednica Roma, Aškalija i Egipćana 2019–2020., Izveštaj o nalazima istraživanja.* Priština, KAS i UNICEF, str. 271–272. https://www.unicef.org/kosovoprogramme/media/1871/file/Kosovo%20MICS%202020.pdf

[41] Traissac, P, El Ati, J, Gartner, A, Gharbia, HB, and Delpeuch, F. Rodne nejednakosti u prekomernoj gojaznosti i anemiji kombinuju se u velikom dvostrukom teretu neuhranjenosti, što je štetno za žene u urbanom području Severne Afrike. Public Health Nutr. (2016) 19:1428–37. doi: 10.1017/S1368980016000689

[42] Jabbour J, Khalil M, Ronzoni AR, Mabry R, Al-Jawaldeh A, El-Adawy M and Sakr H (2023) Malnutrition and gender disparities in the Eastern Mediterranean Region: Potreba za delovanjem. Front. Nutr. 10:1113662. doi: 10.3389/fnut.2023.111366

[43] FAO (2016). Gender, Food Security and Nutrition in Protracted Crises. Women and Girls as Agents of Resilience. https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/b24b79e3-e834-47a3-954d-5dce3cc4ed73/content

kroz proces interdisciplinarnog zaključivanja, moguće je izvući vredne uvide korišćenjem analognih studija iz srodnih oblasti.

Istraživačka studija sprovedena na Kosovu otkrila je da su deca uzrasta od 1 do 6 godina sa sideropeničnom anemijom imala veću prevalenciju majki sa istorijom anemije. Pored toga, ova deca su pokazala niže nivoe crvenih krvnih zrnaca (RBC), hemoglobina (HGB), hematokrita (HCT), srednjeg korpuskularnog volumena (MCV) i gvožđa u poređenju sa decom bez anemije ($p < 0,05$).[44] Ove razlike su bile statistički značajne, sa p-vrednošću manjom od 0,05,[45] što ukazuje na jaku vezu između majčine anemije i zdravlja krvi ove male dece. Iako anemija kod žena ima različite uzroke, nedostatak hrane je primarni i nalazi ovog istraživanja naglašavaju značaj majčinog zdravlja i njegov uticaj na razvoj deteta, posebno među ranjivim populacijama.

Nedostatak vitamina D je značajan problem javnog zdravlja na Kosovu, jer studije otkrivaju značajnu prevalenciju niskog nivoa vitamina D među odraslima i decom.[46] Faktori koji doprinose tome uključuju nedovoljan unos putem hrane i ograničenu upotrebu suplemenata. Štaviše, nedostatak vitamina D povezan je sa negativnim efektima na skeletne bolesti, ali i sa kardiovaskularnim bolestima, rakom i infekcijama, autoimunim bolestima uključujući i dijabetes tipa 1, insulinsku rezistenciju i disfunkciju beta ćelija, reumatoidni artritis i multiplu sklerozu, što naglašava potrebu za povećanom svešću i intervencijama kako bi se rešio ovaj nutritivni nedostatak.[47]

Prema nedavnoj istraživačkoj studiji Medicinskog fakulteta Univerziteta u Prištini, oko 62,7% ispitanika ima nedostatak vitamina D, dok 25,6% naših ispitanika ima nedostatak vitamina D. Očigledno je da se nedostatak vitamina D najčešće javlja u starosnoj grupi od 40 do 59 godina (65,9%), dok je najmanje deficita u starosnoj grupi od 1 do 19 godina, sa samo 6,1%. Visoka prevalencija nedostatka vitamina D utvrđena je u starosnoj grupi od 1 do 19 godina u 30,3% slučajeva, a u starosnoj grupi od 20 do 39 godina u 28,3% slučajeva. Postojala je rodna razlika između ispitanika ispod referentnog nivoa vrednosti vitamina 25(OH)D u svim starosnim grupama, pri čemu je najznačajnija razlika bila u starosnoj grupi od 1 do 19 godina (žene 92,7% i muškarci 7,3%).[48]

---

[44] Uka, V, Uka, A. & Isufi, L. The Sociodemographic and Morphological Characteristics of Preschool Children with Sideropenic Anemia in the Kosovo Sample. Georgian Med News 2025 Feb:(359). https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/40305811/

[45] Ibid.

[46] Krasniqi Boshnjaku, E., Boshnjaku, A., Ukëhaxhaj, A., Wagner, K.-H., & Wessner, B. (2024). Association between vitamin D status, physical performance, sex, and lifestyle factors: a cross-sectional study of community-dwelling Kosovar adults aged 40 years and older. *European Journal of Nutrition*, *63*(3), 821-834. https://doi.org/10.1007/s00394-023-03303-9

[47] Baruti-Gafurri Z, Kafexholli A, Dervishi B, Sylaj R, Shabani K, Musliu D. Prevalence of Vitamin D Deficiency and Insufficiency in Kosovo Population. Open-Access Maced J Med Sci. 2022 Mar 14; 10(C):1-6. https://doi.org/10.3889/oamjms.2022.8808

[48] Ibid.

Pored neuhranjenosti, stresa i nedostatka fizičke aktivnosti, **studije su povezale nedostatak vitamina D kod žena sa socio-kulturnim i verskim faktorima, kao što su pokrivanje kože i nošenje hidžaba.**[49] Praksa korišćenja hidžaba, posebno teškog hidžaba, je u porastu na Kosovu nakon sukoba.

Nedostatak infrastrukture i pristupa pijaćoj vodi i energiji primorava žene da sakupljaju vodu i ogrevno drvo. Iako ovi problemi možda nisu široko rasprostranjeni na Kosovu, oni koji žive u siromaštvu i udaljenim područjima doživljavaju značajan uticaj neadekvatnog pristupa osnovnoj infrastrukturi. Ovaj teret ih preopterećuje i može ih izložiti rodno zasnovanom nasilju, što povećava rizik od neuhranjenosti i pothranjenosti i za njih i za njihovu decu. Kao rezultat toga, njihova sposobnost da obavljaju ove osnovne zadatke je ozbiljno ugrožena.

Nejednak pristup resursima među polovima

Razlike u pristupu resursima kao što su zemljište, finansije, tehnologija, znanje i društveni kapital negativno utiču na bezbednost hrane i sposobnost žena i muškaraca da napreduju u poljoprivredno-prehrambenim sistemima.[50]

Rod i prava na zemlju i imovinu

Žene često imaju ograničenija prava i pristup zemljištu i drugim proizvodnim resursima sa značajnim implikacijama po bezbednost hrane i ishrane na nivou domaćinstva i zajednice. Landesa izveštava da tamo gde žene nemaju prava na zemlju, ima 60% više neuhranjene dece. Međutim, kada žene kontrolišu imovinu poput zemlje i prihoda, njihova moć donošenja odluka se povećava, što rezultira boljom ishranom za njihove porodice.[51]

Iako državni zakoni, uključujući i one koji se tiču izdavanja vlasništva nad zemljištem, mogu štititi prava žena na vlasništvo nad zemljištem, običajni zakoni, kulturne norme i tradicija često imaju prednost u lokalnim kontekstima. Zakon Kosova br. 03/L-154 o imovini i drugim nepokretnostima garantuje jednaka prava i ženama i muškarcima u vlasništvu nad imovinom i nasleđivanju. Slično tome, Zakon Kosova o nasleđivanju[52] pojačava ovu jednakost. Međutim, značajne rodne razlike i dalje postoje. Popis poljoprivrede iz 2015. godine pokazuje da su muškarci posedovali 95,1

[49] Jabbour J, Khalil M, Ronzoni AR, Mabry R, Al-Jawaldeh A, El-Adawy M and Sakr H (2023) Malnutrition and gender disparities in the Eastern Mediterranean Region: Potreba za delovanjem. Front. Nutr. 10:1113662. doi: 10.3389/fnut.2023.1113662

[50] FAO. (2023). *The status of women in agrifood systems – Overview.* Rim. https://doi.org/10.4060/cc5060en

[51] Landesa (2012) Land Rights and Food Security: the linkages Between Secure Land Rights, Women and Improved Household Security and Nutrition, Issues Brief, Seattle, WA: Landesa, www.landesa.org/wp-content/uploads/Landesa-Issue-Brief-Land-Rights-and-Food Security.pdf

[52] ZAKON BR. 06/L-008 O IZMENI I DOPUNI ZAKONA br.2004/26 O NASLEĐIVANJU NA KOSOVU

odsto poljoprivrednog zemljišta, dok su žene posedovale samo 4,9 odsto[53], pri čemu žene čine procenjenih 2 odsto vlasnika šuma.[54]

Uprkos zakonskim pravima, podela imovine često odražava tradicionalne društvene običaje, a ne utvrđena prava. Istraživanja širom sveta pokazuju da čak i kada se primenjuju formalni zakoni koji promovišu jednaka prava na zemlju, prava žena na nasleđivanje često su značajno ograničena običajnim praksama koje regulišu porodične i društvene odnose.[55] Na Kosovu, istraživačke studije sprovedene tokom godina, iako ograničenog broja, potvrđuju globalni obrazac rodnih razlika u vlasništvu nad zemljištem.

Uzgred, mnoge žene nisu svesne da imaju zakonsko pravo da naslede od svojih roditelja ili supružnika. Notari se često pridržavaju želja porodice i prenose vlasništvo nad imovinom na muške rođake. Kao rezultat toga, žene i ćerke retko potražuju svoje pravo na imovinu. One izbegavaju da traže svoja prava na nasledstvo kako bi sprečile sukobe unutar porodice ili iz poštovanja prema zakonskim testamentima svojih roditelja.[56] Iako treba napomenuti da su ova istraživanja sprovedena pre više od decenije i ne pružaju informacije o aspektima roda, vlasništva nad zemljištem i intersekcionalnosti, kao i drugim aspektima koji su povezani i utiču na bezbednost hrane.

Građani Kosova, uključujući i muškarce i žene, suočavaju se sa značajnim poteškoćama koje proizilaze iz istorijske pozadine regiona sa diskriminatornim politikama. Ovi izazovi se manifestuju u njihovoj borbi da efikasno dokumentuju vlasništvo nad zemljištem, upravljanje zemljištem i prava nasledstva. Kao rezultat toga, proces prenosa imovine ili agrobiznisa koji žele da razviju postaje prepun komplikacija, što dodatno pogoršava već složen odnos koji pojedinci imaju sa zemljištem i vlasništvom u ovom kontekstu.

Nedavna studija je otkrila da se poljoprivrednici bore sa dobijanjem zvaničnih dokumenata za vlasništvo nad imovinom, što komplikuje njihove zahteve za grantove i subvencije. Mnogi koriste nasleđeno zemljište koje im nije legalno preneto. Poljoprivrednici su primetili da je proces registracije imovine složen, dugotrajan i skup, što ih odvraća od zvaničnog prenosa vlasništva.[57]

Rod i pristup tehnologiji

[53] KAS (2015). Popis poljoprivrede na Kosovu 2014 - Konačni rezultati. Priština. https://ask.rks-gov.net/media/1375/f inal-results.pdf

[54] FAO. 2017. Rod, ruralni izvori prihoda i šumarstvo: Procena rodnih pitanja u šumarskom sektoru Kosova. Priština. https://www.fao.org/3/i7421e/i7421e.pdf

[55] Robinson, Brian & Diop, Moustapha. (2022). Who Defines Land Tenure Security? De Jure and De Facto Institutions.https://www.researchgate.net/publication/361987710_Who_Defines_Land_Tenure_Security_De_Jure_and_De_Facto_Institutions#full-text

[56] Kako je navedeno u različitim istraživanjima FAO (2024). *Rodni profil Kosova za poljoprivredu i ruralne izvore prihoda.*

[57] FAO (2024). *Rodni profil Kosova za poljoprivredu i ruralne izvore prihoda.* https://openknowledge.fao.org/items/c2abff2f-b341-4bfc-86d4-e32ebe61c367

Poljoprivredne tehnologije mogu značajno smanjiti vreme potrebno za obavljanje zadataka i smanjiti njihovu fizičku težinu. Ove tehnologije, zajedno sa tehnologijama usluga i marketinga, takođe mogu povećati produktivnost smanjenjem ulaganja rada potrebnog za održavanje ili povećanje proizvodnje.[58] Međutim, one mogu uticati na opterećenje i žena i muškaraca na složen način, sa potencijalom da pružaju koristi ili otežavaju njihove izvore prihoda. **Nove tehnologije mogu stvoriti, smanjiti ili promeniti zadatke za oba pola, što dovodi do promena u zahtevima za veštinama i odgovornostima.**[59]

Širenje tehnologija igra ključnu ulogu u određivanju ko ima koristi. Ako rodna dinamika nije dobro shvaćena, ove tehnologije mogu ojačati postojeće uloge ili smanjiti koristi za određene grupe, posebno za žene.[60] Postoje značajni dokazi koji pokazuju da kada proizvodnja poboljša proizvod i poveća njegovu novčanu vrednost, muškarci ga mogu prisvojiti i kontrolisati.

Nedavni Rodni profil Kosova za poljoprivredu ističe praznine u pristupu poljoprivrednoj mehanizaciji i inputima u vezi sa polom.[61] Prema ovom dokumentu, približno 10% žena je izjavilo da im je potrebna dozvola porodice da bi koristile vozila i opremu, dok je dodatnih 10% izjavilo da uopšte nemaju pristup. Pored toga, oko 20% žena je navelo da je njihovim domaćinstvima bila potrebna oprema, ali je ne poseduju. Nasuprot tome, seme je generalno pristupačnije, pri čemu jedna trećina žena prijavljuje potpuni nezavisan pristup. Diskusije su otkrile da muškarci ponekad ograničavaju izbor žena u pogledu vrsta semena ili biljaka koje mogu da gaje.[62]

Rod i pristup proizvodnim sredstvima i uslugama

Rodne razlike u pristupu proizvodnim sredstvima i komplementarnim uslugama, kao što su krediti, transport, obuka, informisanje i sistemi za savetovanje, dodatno ograničavaju kapacitet žena da se uključe u profitabilnija preduzeća.

Nejednak pristup tržištima i kreditima između polova ne poboljšava značajno živote žena niti olakšava njihov ulazak na tržište. Prema Rodnom profilu Kosova (2024), od ukupno 612.482 registrovane nekretnine, samo 19,8% je u vlasništvu žena, bilo pojedinačno ili u suvlasništvu sa muškarcima.[63] Ograničen

[58] Kaaria, S.K. i J. Ashby. 2001. An approach to technological innovation that benefits rural women: the resource-to-consumption system. Cali, Colombia: Participatory Research and Gender Analysis, Consultative Group on International Agricultural Research, Future Harvest. (Radni dokument. CGIAR Systemwide Program on Participatory Research and Gender Analysis. Br. 13. https://cgspace.cgiar.org/handle/10568/69999

[59] Meinzen-Dick, R. 2014. "The Gender Asset Gap and Its Implications for Agricultural and Rural Development" In Gender in agriculture: Closing the knowledge gap. Uredili A. Quisumbing, R. Meinzen-Dick, T. Raney, A. Croppenstedt, J.Behrman, Julia A.; i A. Peterman. 2014. Holandija: Springer. http://www.springer.com/us/book/9789401786157

[60] Ibid.

[61] FAO (2024). *Rodni profil Kosova za poljoprivredu i ruralne izvore prihoda.* https://openknowledge.fao.org/items/c2abff2f-b341-4bfc-86d4-e32ebe61c367

[62] Ibid.

[63] UN Women (2024). Rodni profil Kosova. https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/2024/UNWOMEN_GEF_ENG.pdf

pristup nepokretnoj imovini značajno utiče na njenu održivost kao zaloge za dobijanje kreditnih linija.

Uprkos sprovođenju novih pristupa i politika za rodnu ravnopravnost od strane Vlade Kosova – kao što su Fond za garantovanje kredita Kosova, program grantova i subvencija kojim upravlja Ministarstvo poljoprivrede, programi mikrokreditiranja koje obezbeđuju bilateralni donatori, finansijska ulaganja za početni kapital od bilateralnih razvojnih partnera i ulaganja od stranih finansijskih institucija – žene se i dalje pretežno bave proizvodnjom hrane u malom obimu i maloprodajom. Sa druge strane, muškarci zadržavaju dominantnu ulogu u sektorima proizvodnje, prerade i distribucije prehrambenog sistema.

Razlozi za uočenu nisku stopu registracije ostaju nejasni, prvenstveno zbog nedostatka sveobuhvatnih istraživanja koja se bave ovim pitanjem. Da bi pristupili kreditnoj liniji i sredstvima grantova i subvencija, poljoprivrednici moraju da dobiju potvrdu o registraciji poljoprivrednih gazdinstava. Do danas, iako na Kosovu posluje ili je registrovano 130.775 poljoprivrednih gazdinstava, samo 339 su bila pravna lica.[64] Maja 2022. godine, na Kosovu je bilo registrovano poljoprivrednika 4.607 žena (5,8%) i 74.989 muškaraca (95,2%).[65]

Mikrofinansijske inicijative i finansijske šeme možda su doprinele poboljšanju prihoda žena poljoprivrednika i onih koji su uključeni u prerađivačku industriju; međutim, dinamika osnaživanja ostaje nedovoljno shvaćena. Nije jasno kako su takve inicijative uticale na status i sposobnost žena kao donosilaca odluka, kao i na njihovu finansijsku pismenost i opšte znanje. Štaviše, neophodno je proceniti doprinos koji su ove žene dale ovim naporima. Takođe je potrebno utvrditi da li su ove inicijative nenamerno povećale njihov teret, dugove i neplaćeni rad, što je dovelo do njihove instrumentalizacije, a ne do istinskog osnaživanja. Pored toga, važno je istražiti da li je postignut napredak u sistemu ishrane ili žene i dalje funkcionišu samo kao proizvođači, bez mogućnosti da prevaziđu prepreke i unaprede svoje pozicije.

U odsustvu jedinstvenog sistema finansijske pomoći koju pružaju državni subjekti, kao i bilateralni i multilateralni donatori, ostaje izazov utvrditi broj žena koje su tokom godina pristupile i koristile programe finansijske pomoći u okviru poljoprivrednog i prehrambenog sistema. Shodno tome, **identifikovanje trendova, preferencija i postojećih praznina u ovim programima** predstavlja značajne izazove. **Ova složenost otežava mogućnost izvlačenja praktičnih zaključaka koji bi informisali razvoj efikasnih politika.** Dostupni podaci ubedljivo ilustruju da su žene konstantno predstavljale manje od 5 procenata korisnika i da su dobile samo 6 procenata ili manje od ukupnih sredstava. [66] Ova

[64] KAS (2015). Popis poljoprivrede na Kosovu 2014 - Konačni rezultati. Priština. https://ask.rks-gov.net/media/1375/f inal-results.pdf

[65] FAO (2024). *Rodni profil Kosova za poljoprivredu i ruralne izvore prihoda.* https://openknowledge.fao.org/items/c2abff2f-b341-4bfc-86d4-e32ebe61c367

[66] FAO (2024). *Rodni profil Kosova za poljoprivredu i ruralne izvore prihoda.* https://openknowledge.fao.org/items/c2abff2f-b341-4bfc-86d4-e32ebe61c367

upečatljiva razlika, kao što je dokazano sistemom upravljanja informacijama Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i ruralnog razvoja (MPŠRR) u vezi sa sistemom grantova i subvencija, ističe hitnu potrebu za ciljanim inicijativama za ispravljanje ovih nejednakosti i osiguravanje da žene dobiju pravednu podršku.

Da bi se procenila efikasnost politika grantova i subvencija u podršci ženama i bezbednosti hrane na Kosovu, ključno je analizirati poljoprivrednu potrošnju. Kosovo izdvaja više resursa za poljoprivredu nego druge zemlje na sličnom nivou razvoja. Od 2019. godine, vladini rashodi za poljoprivredu kretali su se od 0,5% do 1,2% BDP-a, u proseku 0,84%. Ova izdvajanja su znatno veća od proseka EU-27 od 0,35% za 2020. i 2021. godinu, kao i od proseka zemalja u regionu.

U 2023. godini, prema Zakonu o godišnjem budžetu Kosova, Kosovo je izdvojilo 86 miliona evra za poljoprivredni sektor. Od ovog iznosa, 71% je namenjeno za direktna plaćanja. Među direktnim plaćanjima, 86% je raspodelilo Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i ruralnog razvoja (MPŠRR), dok je preostalih 14% isplatilo 38 opština. Direktna plaćanja su tradicionalno favorizovala useve niže vrednosti. Međutim, od 2022. godine, direktna plaćanja za pšenicu i kukuruz činila su 55% ukupnih direktnih plaćanja. Nasuprot tome, udeo direktnih plaćanja za useve visoke vrednosti kao što su voće, vino i povrće smanjen je sa 24% tokom 2018-2021. na samo 15% u 2022. godini. U međuvremenu, plaćanja za stoku su takođe opala, padajući sa prosečnih 40% od 2018. do 2021. na samo 26% u 2022. godini.[67]

U svetlu značajnog izazova koji predstavlja fragmentacija zemljišta na Kosovu, zajedno sa postojećim komplikacijama vlasništva nad zemljištem i prevlašću muškog vlasništva, kontrole i upravljanja velikim farmama, očigledno je da se većina plaćanja dodeljuje muškim proizvođačima. Na ovu raspodelu utiče i fokus na direktna plaćanja i ciljevi koji su svojstveni takvim politikama.

Na Kosovu je sistem direktnih plaćanja poljoprivrednicima široko rasprostranjen, ali često nema jasnu prioritizaciju. Ova metoda raspodeljuje plaćanja na osnovu kriterijuma kao što su veličina poljoprivrednog zemljišta, broj stoke i obim proizvodnje, što može ograničiti reakciju poljoprivrednika na zahteve tržišta i uticati na inkluzivnost.

Poljoprivredna politika ima za cilj da zaštiti i poljoprivrednike i potrošače od nestabilnosti tržišta. Međutim, iskustva iz drugih zemalja pokazuju da vlade često imaju poteškoća da upravljaju složenom dinamikom ponude, potražnje i cena, što može ometati njihovu sposobnost da obezbede dugoročnu zaštitu i poljoprivrednicima i potrošačima.[68]

Kao što je istaknuto u raznim odeljcima, postoji nekoliko hitnih pitanja u poljoprivredi kojima nedostaje potrebna hitnost i veća pažnja i finansijska podrška od direktnih plaćanja za poljoprivredu. Jedno takvo pitanje su

[67] Podaci dobijeni od Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i ruralnog razvoja i Agencije za razvoj poljoprivrede.
[68] Amaglobeli,D. Benson, T. i Mogues, T. (2024). Agricultural Producer Subsidies: Navigating Challenges and Policy Considerations. Published by IMF, Volume 2024: Izdanje 002. https://doi.org/10.5089/9798400285950.068

klimatske promene, koje predstavljaju značajnu pretnju poljoprivrednim praksama i proizvodnji hrane. Pored toga, zaštita životne sredine je ključna za osiguravanje da se naši prirodni resursi očuvaju za buduće generacije.

Prilagođavanje poljoprivrednih praksi promenljivoj klimi je takođe neophodno, jer može pomoći poljoprivrednicima da održe produktivnost u promenljivim uslovima. Štaviše, povećanje konkurentnosti u poljoprivrednom sektoru je od vitalnog značaja za ekonomski rast i održivost. Ova pitanja još uvek nisu dobila pažnju koju zaslužuju.

Tehnološki napredak i automatizacija obećavaju uvođenje revolucije u poljoprivrednim praksama, čineći ih efikasnijim i produktivnijim, a takođe doprinose produktivnosti rada koja je trenutno veoma niska na Kosovu. Gajenje višegodišnjih useva može doprineti dugoročnoj održivosti i smanjiti zavisnost od jednogodišnje sadnje. Štaviše, razvoj robusnih metoda i infrastrukture za očuvanje hrane je neophodan kako bi se minimizirao otpad i osiguralo da hrana stigne do potrošača u optimalnom stanju i eliminisao otpad poboljšanjem pristupa hrani, pristupačnosti i ukupne bezbednosti hrane

Na kraju, efikasne marketinške strategije igraju ključnu ulogu u povezivanju proizvođača sa potrošačima, što u krajnjoj liniji podržava poljoprivrednu ekonomiju. Nažalost, ove važne teme trenutno dobijaju minimalno ili zanemarljivo finansiranje. Davanjem prioriteta ovim oblastima, mogli bismo da podstaknemo povećanje rodne ravnopravnosti u učešću u poljoprivrednom okruženju i poboljšamo bezbednost hrane za zajednice na Kosovu.

Učešće žena u zadrugama i poljoprivrednim sindikatima je često ograničeno zbog ograničenog pristupa osnovnim resursima, nedostatka inicijative, niskog samopouzdanja i nedovoljne moći donošenja odluka. Pored toga, neravnomerna raspodela radnih obaveza često marginalizuje doprinose žena. Prema istraživanju FAO, samo 3% anketiranih žena na selu i 12% muškaraca su članovi udruženja poljoprivrednika, zadruga ili sindikata.[69] Štaviše, samo 5% žena i 16% muškaraca je upoznato sa lokalnim savetodavnim službama za ruralne oblasti. Ovaj nedostatak svesti je uglavnom posledica toga što savetodavne službe prvenstveno dopiru do registrovanih poljoprivrednika, dok mnoga poljoprivredna preduzeća ostaju neregistrovana.[70]

Međutim, zadruge i slična udruženja imaju potencijal da budu transformativna snaga za žene. Unapređenjem vlasništva nad zemljištem, povećanjem prihoda domaćinstava i pružanjem snažne platforme za kolektivno pregovaranje, razmenu znanja i resursa, zadruge osnažuju žene da se zalažu za svoja prava i potvrđuju svoje prisustvo u poljoprivrednom i prehrambenom sektoru.

Istraživačka studija sprovedena na Kosovu pokazuje da je poljoprivredna zadruga „Velika Kruša" značajno poboljšala živote žena u nepovoljnom položaju, a ova

[69] FAO (2024). *Rodni profil Kosova za poljoprivredu i ruralne izvore prihoda.* https://openknowledge.fao.org/items/c2abff2f-b341-4bfc-86d4-e32ebe61c367

[70] Ibid.

socijalna zadruga pokazuje kako okupljanje ovih žena može poboljšati njihove ekonomske okolnosti i pomoći u ublažavanju psihološke traume izazvane ratom.[71] Rezultati pokazuju značajan porast angažovanja zajednice, saradnje, poverenja, kvaliteta života i komunikacije unutar zajednice od osnivanja zadruge.[72]

Trenutno na Kosovu, agencije UN i razvojni partneri poput Austrijske agencije za razvoj i lokalnih OCD rade na poboljšanju pristupa obuci, mrežama i finansiranju kako bi se podstaklo osnaživanje žena na selu u poljoprivredi.

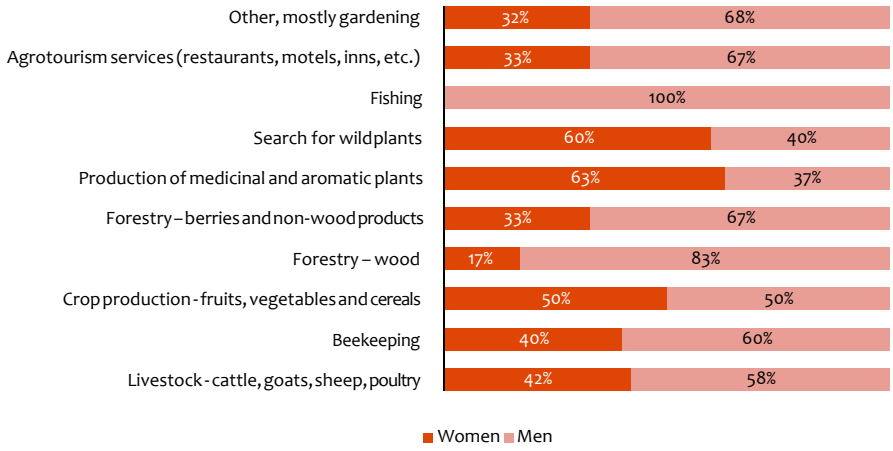
Rodne uloge i proizvodnja hrane

Društvene norme, rodne uloge i društveni stereotipi igraju ključnu ulogu u određivanju načina na koji se pojedinci uključuju u sisteme proizvodnje hrane. Ovi uticaji oblikuju odgovornosti, očekivanja i mogućnosti dostupne različitim pojedincima, što na kraju utiče na efikasnost i održivost procesa proizvodnje hrane. Kao rezultat toga, oni imaju značajan uticaj na ukupnu bezbednost hrane, ističući potrebu da se razumeju i reše ovi faktori kako bi se stvorio pravedniji i otporniji sistem hrane.

Rodne uloge u proizvodnji hrane karakterišu značajne razlike, pri čemu žene često snose nesrazmernu odgovornost za poljoprivredne aktivnosti za osnovne potrebe, preradu hrane i ishranu domaćinstava, dok muškarci često dominiraju komercijalnom poljoprivredom, oranjem velikih razmera i transportom hrane.[73] Na Kosovu, nalazi istraživanja potvrđuju prethodno navedeni globalni obrazac.[74] I muški i ženski ispitanici su prijavili svoje učešće u proizvodnji useva – uključujući i voće, povrće i žitarice – i uzgoju stoke, koza, ovaca i živine. Žene su bile aktivnije u sakupljanju divljih biljaka i proizvodnji lekovitih i aromatičnih biljaka, dok su muškarci bili više uključeni u šumarstvo, pčelarstvo i ribolov.[75]

Slika 3. Angažovanje u vrstama poljoprivrednih aktivnosti, prema rodu

[71] Durmishi, L et al. (2023). Podrška zajednice i saradnja u ženskoj socijalnoj zadruzi Velika Kruša. European Countryside. 2023-03-01 | Journal article. DOI: 10.2478/euco-2023-0004
[72] Ibid.
[73] Wisser, J. & Wangu, J. Women's dual centrality in food security solutions: The need for a stronger gender lens in food systems' transformation**.** Elsevier**,** Volume 3, 2021, https://doi.org/10.1016/j.crsust.2021.100094
[74] FAO (2024)*. Rodni profil Kosova za poljoprivredu i ruralne izvore prihoda.* https://openknowledge.fao.org/items/c2abff2f-b341-4bfc-86d4-e32ebe61c367
[75] Ibid.

Izvor: FAO- Rodni profil Kosova za poljoprivredu i ruralne izvore prihoda

Kada su govorili o kućnim obavezama u poljoprivrednim aktivnostima, ispitanici su identifikovali različite članove porodice. Iako je broj muškaraca i žena angažovanih u proizvodnji useva bio sličan, 63% ispitanika je navelo da su muškarci odgovorni za ovu aktivnost, u poređenju sa 30% kod žena. U 88% relevantnih domaćinstava, muškarci su upravljali korišćenjem, prodajom i kupovinom poljoprivrednog zemljišta, pesticida i opreme, pri čemu je samo dva procenta domaćinstava ovu ulogu dodelilo ženama.[76]

Muškarci su takođe bili odgovorni za kupovinu i prodaju stoke u 86% domaćinstava. U međuvremenu, žene su prvenstveno prerađivale stočarske proizvode, kao što su mleko i sir, u 65% domaćinstava, i obavljale su 79% prerade proizvoda. Žene na selu su u diskusijama napomenule da proizvode poljoprivredne proizvode za svoje porodice kroz baštovanstvo i bavljenje poljoprivredom za sopstvene potrebe.[77]

Tradicionalne uloge povezane sa ženama u domaćinstvu – kao što je ekonomija brige, takozvana ženska odgovornost kao što su kuvanje i čišćenje – često ograničavaju njihove mogućnosti da se bave zaposlenjem van kuće. Mnoštvo zadataka koji zahtevaju njihovu pažnju često ograničava njihov kapacitet da učestvuju u dodatnim aktivnostima koje zahtevaju mnogo vremena. Studije pokazuju da se žene prilagođavaju ograničenjima dok održavaju tradicionalne rodne uloge, tako što često poseduju i upravljaju malom stokom ili živinom više nego muškarci.[78] Takođe, drugi ključni faktori koji se navode su ograničen pristup zemljištu i niži zahtevi za radnom snagom ovih životinja, koje se mogu držati u blizini.[79]

[76] Ibid.
[77] Ibid.
[78] Hovorka, A. 2012) Women/chickens vs. men/cattle: insights on gender–species intersectionality. Geoforum 43:875–884. https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2012.02.005
[79] Galiè A, Mulema A, Mora Benard MA, Onzere SN, Colverson KE (2015) Exploring gender perceptions of resource ownership and their implications for food security among rural livestock owners in Tanzania, Ethiopia, and Nicaragua. Agric Food Secur. https://doi.org/10.1186/s40066-015-0021-9

Ilustracije radi, na Kosovu, između 2012. i 2018. godine, jedna trećina ukupnog iznosa poljoprivrednih grantova[80] dodeljena je ženama. Tokom sedam ciklusa dodele grantova, bilo je dostupno 11 različitih podmera. Ukupan iznos isplaćenih grantova iznosio je 66,1 milion evra, pri čemu je 33% ove sume otišlo ženama podnosiocima zahteva, a 67% muškarcima podnosiocima zahteva.[81] Najpopularnija mera među ženama podnosiocima zahteva bila je za plastenike, a zatim za grantove za voćnjake i male voćnjake sa bobičastim voćem, kao i za tov stoke i mlekarstvo.

Tabela 3. *Iznosi dodeljenih grantova KARDP po meri i po ženskim i muškim primaocima (2012-2018)*[82]

Iznosi dodeljenih grantova KARDP po meri i po ženskim i muškim primaocima (2012-2018)							
Mere granta	Muškarci grant primaoci	Žene grant primaoci	Muškarci grant iznos (evro)	Žene grant iznos (evro)	Ukupno grant suma dodeljeno (evro)	Muškarci udeo grant iznos (procenat)	Žene udeo grant iznos (procenat)
Plastenici (uklj. navodnjavanje, skladišta)	335	292	8553119	10748197	19301943	44,3	55,7
Voćnjaci	365	108	8510894	4055237	12566131	67,7	32,3
Voćnjaci bobičastog voća	130	68	3505100	1967033	5472133	64,1	35,9
Teletina/svinjetina (teletina osim 2012; svinjetina 2017-18)	139	42	5756591	1787319	7543910	76,3	23,7
Štale za mužu i mlečne komore	341	38	10585866	1588646	12174512	87,0	13,0
Proizvodnja brojlera (2014-17)	21	18	936875	914110	1850985	50,6	49,4
Vinogradi/grožđe (osim 2013)	215	14	1961638	181704	2143342	91,5	8,5
Manji preživari (2015-18)	48	8	2117101	390718	2507819	84,4	15,6
Mehanizacija (samo 2013)	40	5	1086997	139823	1226820	88,6	11,4
Proizvodnja jaja (2012, 2015, 2018)	12	3	328262	137770	466032	70,4	29,6
Ratarske kulture (samo 2014)	31	2	805961	52944	858905	93,8	6,2
Ukupno	1677	598	44148404	21963501	66111905	66,8	33,2

Izvor: Svetska banka (2020). Rodna inkluzija u proizvodnim ulaganjima na zapadnom Balkanu.

Vremenom je veći deo ukupnog iznosa grantova dodeljen ženama za plastenike, pri čemu je 56% otišlo ženama u poređenju sa 44% muškarcima. Nasuprot tome, iznosi grantova dodeljeni za proizvodnju brojlera bili su približno jednaki i za žene i za muškarce.[83]

Uprkos značaju doprinosa žena u preradi hrane i poljoprivrednih proizvoda kod kuće i u njihovim zajednicama, ovaj suštinski rad često ostaje

[80] Ovaj iznos uključuje vladino finansiranje, kao i doprinose Svetske banke i drugih donatora.
[81] Svetska banka (2020). Rodna inkluzija u proizvodnim ulaganjima na zapadnom Balkanu. https://documents1.worldbank.org/curated/en/678091593499973108/pdf/Gender-Inclusion-in-Productive-Investments-in-the-Western-Balkans.pdf
[82] Ibid.
[83] Ibid.

neprimećen. One transformišu sirove sastojke poput žitarica, korena, mahunarki, povrća, mleka i ribe u hranljive i bezbedne obroke. **Ovaj složeni proces ne samo da poboljšava kvalitet i bezbednost hrane koju konzumiramo, već i čuva tradicionalne prakse i kulturni značaj.**

Ograničeno priznanje ovog rada kao značajne istraživačke teme ili političkog pitanja može proizaći iz njegove povezanosti sa ženama, koje često preuzimaju ove odgovornosti. Ovaj rad se često smatra manje prestižnim ili „glamuroznim", što može zaseniti njegov značaj i potrebu za naučnim istraživanjem i razmatranjem politike.[84]

Angažovanje dece u poljoprivrednoj proizvodnji i ukupnoj dostupnosti hrane, kao i u sistemima i procesima proizvodnje hrane, kao i korišćenje hrane, ostaje neistraženo i nedovoljno priznato. Štaviše, prava i doprinosi ovih mladih pojedinaca sistemima proizvodnje hrane i ekonomiji brige često se zanemaruju, što rezultira merama politika koje ne uspevaju efikasno da se pozabave njihovim jedinstvenim potrebama i potencijalom. Ovaj propust ometa razvoj sveobuhvatnih strategija koje bi mogle da iskoriste pun uticaj svih doprinosilaca bezbednosti hrane.

Značajan deo postojeće literature koja istražuje odnos između pola i bezbednosti hrane obično naglašava ulogu žena, često tretirajući žene i devojčice kao jedinstvenu grupu.[85] Međutim, važno je prepoznati da devojčice igraju ključnu ulogu u poljoprivrednoj proizvodnji i ukupnoj dostupnosti hrane. Od ranog uzrasta, one se aktivno uključuju u različite aspekte života na poljoprivrednom gazdinstvu i kućnih poslova, i kako napreduju kroz detinjstvo ka adolescenciji, njihove odgovornosti se značajno povećavaju. Zajedno sa svojim majkama, koje često nose primarni teret poljoprivrednog rada, doprinosi devojčica se često zanemaruju, što dovodi do hroničnog potcenjivanja njihovih napora i značaja.

Ovaj jedinstveni pristup je problematičan jer prikriva različite ranjivosti vezane za bezbednost hrane, potrebe specifične za uzrast, ograničenja specifična za kontekst i previđanje različitih uloga.[86] Ovaj nedostatak nijansi u razumevanju ovih kritičnih faktora može ometati efikasno kreiranje i sprovođenje politika.

Devojčice i dečaci nisu podjednako uključeni u lanac proizvodnje hrane i njihov stepen angažovanja varira i zavisi od konteksta zemlje. Učešće dece u poljoprivrednom sektoru je zabrinjavajuće pitanje, jer predstavlja oblik dečijeg rada koji može ometati njihov razvoj i obrazovanje i ugroziti njihovu dobrobit. Na Kosovu, dečaci, posebno adolescenti, češće rade duže od devojčica, a

[84] Doss, Ch., Meinzen-Dick, R., Quisumbing, A. & Theis, S. Women in agriculture: Four myths. Elsevier. Global Food Security tom 16, mart 2018, strane 69-74. https://doi.org/10.1016/j.gfs.2017.10.001

[85] Azijska razvojna banka (2013). Gender Equality and Food Security: Women's Empowerment as a Tool against Hunger. https://gsdrc.org/document-library/gender-equality-and-food-security-womens-empowerment-as-a-tool-against-hunger/

[86] del Mar Hidalgo García, M. (2013). The role of women in food security. https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/4229912.pdf

starija deca su više uključena u opasne zadatke.[87] Uobičajeni obrasci rada koje deca obavljaju u poljoprivrednom sektoru uključuju uzgoj biljnih useva (94%), uzgoj i brigu o stoci (47%) i rukovanje ili primenu pesticida (16%).[88]

Rezultati istraživanja pokazuju da je dečiji rad prisutan u poljoprivrednom sektoru, sa približno 40% domaćinstava koja angažuju adolescente između 13 i 17 godina na poljoprivrednim radovima. Dečiji rad koji uključuje decu uzrasta od 5 do 12 godina prisutan je u 10% domaćinstava.[89] Rasprostranjenost dečijeg rada varira u zavisnosti od regiona, pri čemu Uroševac ima najveće angažovanje adolescenata u poljoprivrednim poslovima (88%). Gnjilane, Uroševac i Priština su tri regiona sa najvećim procentom domaćinstava koja angažuju decu uzrasta od 5 do 12 godina na poljoprivrednim poslovima.[90] Glavni uzroci dečijeg rada u poljoprivredi proizilaze iz porodične dinamike i spremnosti dece da pomognu. Porodice u ekonomskim teškoćama češće uključuju svoju decu u potencijalno opasne poljoprivredne poslove.

Rodni šokovi i ranjivosti

Strukturne nejednakosti značajno oblikuju iskustva pojedinaca u vezi sa izloženošću, ranjivošću i njihovom sposobnošću da se prilagode iznenadnim krizama ili šokovima. Sukobi, klimatski poremećaji i pandemije mogu značajno smanjiti ukupni nivo zaposlenosti, ali imaju tendenciju da posebno teško utiču na žene u poljoprivredi. Kako se ove krize odvijaju, žene se često nalaze u situaciji da preuzimaju nove uloge u poljoprivredi i proizvodnji hrane, što ne samo da povećava njihov obim posla već ih i stavlja pod ogroman pritisak bez adekvatnog priznanja njihovog doprinosa. Štaviše, ove izazovne okolnosti potkopavaju sposobnost žena da pristupe hrani, utičući na njihove živote i kao potrošača kojima je potrebna ishrana i kao onih koji su odgovorni za ishranu svojih porodica i zajednica.

Istraživanja pokazuju da se žene često suočavaju sa većim zdravstvenim rizicima i imaju veće stope obolevanja u poređenju sa muškarcima nakon prirodnih katastrofa, uključujući i suše, oluje, zemljotrese i požare.[91][92] Ova razlika je posebno izražena u kontekstima gde žene imaju niži socioekonomski status, što ograničava njihov pristup vitalnim informacijama i resursima. Štaviše, kada žene poseduju ograničenu moć da donose strateške životne izbore, njihova sposobnost da efikasno odgovore na ove izazove je dodatno smanjena.[93]

---

[87] Međunarodna organizacija rada (2023). Brza procena dečijeg rada na Kosovu. https://www.ilo.org/publications/rapid-assessment-child-labour-agriculture-kosovo#:~:text=The%20findings%20indicate%20that%20child,Families%20in%20economic%20deprivation%20are

[88] Ibid.

[89] Ibid.

[90] Ibid.

[91] Bryan, E., et al., 2023. Gender, Resilience, and Food Systems. In: Béné, D. Resilience and Food Security in a Food Systems Context. Palgrave Studies in Agricultural Economics and Food Policy. UNICEF, 2023. Undernourished and Overlooked.

[92] FAO, 2024. The Unjust Climate Measuring the impacts of climate change on rural poor, women and youth. https://www.fao.org/socioeconomic-research-analysis/resources/unjust-climate/the-unjust-climate/en

[93] Ibid.

Pandemija COVID-19 značajno je uticala na žene na Kosovu, koje su se suočile sa većim izazovima nego muškarci u pristupu hrani. Konkretno, 53 procenta žena je prijavilo da se suočava sa poteškoćama u tom pogledu, u poređenju sa 46 procenata muškaraca. Ovi izazovi su prvenstveno pripisani zatvaranju pijaca i smanjenom radnom vremenu prodavnica. Štaviše, pojedinci koji žive u perifernijim regionima, bez obzira na pol, imali su povećane probleme u nabavci hrane.[94]

U prvim mesecima pandemije COVID-19, ograničenja kretanja koja su uvele vlasti otežala su poljoprivrednicima da održe svoje poslovanje i pronađu radnu snagu koja bi im pomogla u žetvi. Istraživanje navodi da su registrovani poljoprivrednici tek nakon što su dobili posebnu dozvolu mogli da se vrate na posao. Poljoprivrednici su se suočavali sa preprekama ne samo u proizvodnji već i u prodaji, jer su ograničenja putovanja poremetila distribuciju njihovih proizvoda.[95] Oni koji nisu imali adekvatna sredstva za skladištenje hrane bili su primorani da je prodaju po nižoj ceni ili rizikuju da se pokvari. Kašnjenja u procesima proizvodnje, prodaje i kupovine poljoprivrednih dobara doprinela su gubicima i u proizvodima i u profitu, što je negativno uticalo na prihod njihovih domaćinstava.

Poljoprivredne politike služe kao osnovni okvir koji utiče na dostupnost i stabilnost zaliha hrane za pojedince i zajednice. Tokom izazovnih vremena koje karakterišu šok i ranjivost, kao što su ekonomski padovi, nepredvidivi uticaji klimatskih promena i posledice katastrofa izazvanih ljudskim delovanjem, ove politike postaju još važnije. One uspostavljaju smernice i prakse koje mogu pomoći u zaštiti bezbednosti hrane, osiguravajući da ljudi imaju pristup dovoljnoj, bezbednoj i hranljivoj hrani, čak i uprkos nedaćama. Rešavanjem složenosti ovih izazova, efikasne poljoprivredne politike mogu podstaći otpornost i održivost u sistemu hrane.

Kosovska strategija za poljoprivredu i ruralni razvoj, koja je rodno neutralna, izdvaja samo 0,7% poljoprivredne podrške za rešavanje strateškog cilja ekološke održivosti.[96] Iako dokument navodi kriterijume podobnosti za primanje direktnih plaćanja na Kosovu, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i ruralnog razvoja (MPŠRR) ne uspeva da u ove kriterijume uključi zahteve za ekološku održivost, kao ni prilagođavanje i ublažavanje klimatskih promena. Sem toga, značajni faktori koji utiču na sisteme hrane i ukupnu bezbednost hrane značajno nedostaju u strategiji.

[94] UN Women (Organizacija Ujedinjenih nacija za rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena). 2020. The impact of Covid-19 on women's and men's lives and livelihoods in Europe and Central Asia. Istanbul, Turska, Regionalna kancelarija UN Women za Evropu i centralnu Aziju. https://eca.unwomen.org/sites/default/files/Field%20Office%20ECA/Attachments/Publications/2020/07/The%20impact%20of%20COVID19%20on%20womens%20and%20mens%20lives%20and%20livelihoods%20in%20Europe%20and%20Central%20Asia.pdf

[95] FAO (2024). *Rodni profil Kosova za poljoprivredu i ruralne izvore prihoda.* https://openknowledge.fao.org/items/c2abff2f-b341-4bfc-86d4-e32ebe61c367

[96] MPŠRR (2022). Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja. https://mbpzhr.rks-gov.net/wp-content/uploads/2025/01/STRATEGJIA-PER-BUJQESI-DHE-ZHVILLIM-RURAL-2022-2028.pdf

Ponašanje potrošača

Izbori koje pojedinci prave u vezi sa zdravom hranom duboko su pod uticajem nekoliko faktora, uključujući i obrazovanje o ishrani, dostupnost informacija i neophodne veštine za efikasnu pripremu hrane. Nažalost, ovi resursi nisu uvek dostupni svima. Osnaživanje žena da preuzmu odgovornost za odluke u vezi sa vrstama useva koje uzgajaju i pripremaju, kao i načinom na koji hrane svoju decu, igra ključnu ulogu u poboljšanju blagostanja svih članova porodice. Istraživanja pokazuju da su žene, u proseku, sklonije da donose zdravije izbore u pogledu hrane u poređenju sa muškarcima.[97]

S obzirom na to da žene često služe kao glavni dobavljači hrane u svojim domaćinstvima, njihov nivo obrazovanja i finansijska stabilnost imaju dubok uticaj na nutritivni kvalitet hrane koju porodice konzumiraju. Stoga, ulaganje u osnaživanje i obrazovanje žena ne samo da koristi njima, već i poboljšava opšte zdravlje cele porodice.

Međutim, od vitalnog je značaja da se obrazovanje i informacije o ishrani pruže svima – ženama, muškarcima, devojčicama i dečacima podjednako. Na taj način možemo promeniti društvene norme, stvarajući okruženje u kojem svaki član domaćinstva prepoznaje značaj ishrane i prednosti održavanja uravnotežene ishrane i učestvuje u kućnim obavezama.

Rodna ravnopravnost i bezbednost hrane – put napred

(preliminarne preporuke)

- Pravo na adekvatnu hranu je osnovno ljudsko pravo koje MPŠRR i svi drugi državni organi na svim nivoima moraju da poštuju kao deo politika i programa koji promovišu bezbednost hrane i ishrane,
- Neophodno je nanovo definisati nesigurnost hrane i ishrane kroz političku i perspektivu usmerenu na ljude koja priznaje duboke međusobne veze između gladi, rodne nepravde i kršenja prava. Štaviše, ova perspektiva mora naglasiti ključnu ulogu koju nejednaki sistemi proizvodnje, distribucije i trgovine hranom igraju u ovim pitanjima,
- Podržavanje održivih poljoprivrednih praksi: osmisliti i sprovesti politike koje pružaju finansijsku i tehničku pomoć malim poljoprivrednicima i politike koje promovišu održive metode poljoprivrede kako bi se poboljšala održivost poljoprivrede,
- Ulaganje u infrastrukturu za skladištenje i distribuciju hrane: iskoristiti strateška ulaganja u infrastrukturu za skladištenje i distribuciju hrane kao

[97] Feraco A, Armani A, Amoah I, Guseva E, Camajani E, Gorini S, Strollo R, Padua E, Caprio M, Lombardo M. Assessing gender differences in food preferences and physical activity: a population-based survey. Front Nutr. 2024 Feb 20;11:1348456. doi: 10.3389/fnut.2024.1348456. PMID: 38445208; PMCID: PMC10912473.

ključna za obezbeđivanje stabilnog snabdevanja hranom, efikasno skladištenje i distribuciju hrane u vremenima potrebe,

- Podsticanje lokalnih sistema hrane: promovisati lokalne sisteme hrane kao vitalne za poboljšanje bezbednosti hrane i smanjenje zavisnosti od uvoza, lokalni sistemi hrane poboljšavaju otpornost lanaca snabdevanja hranom na potencijalne poremećaje,
- Razviti politike i programe koji transformišu rodnu perspektivu, usluge i kriterijume finansijske isplate koji prevazilaze instrumentalizaciju žena, primenom alata za integraciju rodne perspektive u svim fazama razvoja, sprovođenja, praćenja i ocenjivanja regulatornih i razvojnih politika i programa,
- Imperativ je ojačati ruralne institucije i osigurati da su rodno osetljive. Uspostavljanje robusnih, efikasnih i inkluzivnih ruralnih institucija je ključno za smanjenje siromaštva, promociju ekonomskog razvoja i osnaživanje malih proizvođača i ruralnog stanovništva, sa posebnim naglaskom na žene,
- Sprovesti strategije koje obezbeđuju ravnopravno pružanje usluga i ženama i muškarcima u ruralnim institucijama, uključujući i organizacije proizvođača, itd. Pored toga, javni i privatni pružaoci usluga - poput službi za savetovanje, službi za zdravlje životinja i organizacija za mikrofinansiranje - moraju usvojiti prakse koje uračunavaju rodnu perspektivu. Iako ženske grupe igraju važnu ulogu, druge ruralne institucije takođe moraju biti dostupne ženama i osetljive na njihove specifične potrebe,
- Poboljšati pristup informacijama i odgovarajućim tehnologijama za rešavanje rodnih razlika u proizvodnji hrane, obezbeđivanje boljih rezultata u ishrani porodica i osnaživanje žena znanjem i alatima,
- Posvetiti se međusobno povezanim i koherentnijim politikama, procesima i institucijama koje podržavaju međusektorsko upravljanje rešenjima za bezbednost hrane i ishrane zasnovano na rodnoj ravnopravnosti,
- Uložiti u nova istraživanja i prikupljanje dokaza koji uključuju rodno svesnu analizu kako bismo poboljšali naše razumevanje rodnih implikacija nesigurnosti hrane. Ovo istraživanje bi takođe trebalo da ispita koje su politike i prakse efikasne i zašto, kako bi se radilo na postizanju vizije bezbednosti hrane i ishrane zasnovane na rodnoj ravnopravnosti,
- Poboljšati prikupljanje i analizu rodno razvrstanih podataka. Poljoprivredni popisi treba da daju prioritet oblastima u kojima su žene aktivno uključene i da prikupljaju rodno razvrstane podatke o vlasništvu, pristupu i kontroli nad proizvodnim resursima kao što su zemljište, voda i krediti. Detaljnija istraživanja o korišćenju vremena bi poboljšala razumevanje doprinosa žena dobrobiti domaćinstava i njihovih vremenskih ograničenja,

- Poboljšati kvalitet rodno razvrstanih podataka za kreiranje politika, integrisanjem poljoprivrednih popisa sa anketama i analizom postojećih podataka.